

65.012
VI-97

1579

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ишмухамедов А.Э., Ҳайдаров М. Т., Раҳимова М. Р.

МАКРОИҚТИСОДИЁТ-2

фанидан

(Ўқув қўлланма)

ТОШКЕНТ-2003

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА-
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ишмухамедов А.Э., Хайдаров М. Т., Раҳимова М. Р.

МАКРОИҚТИСОДИЁТ -2

фанидан

(Ўқув қўлланма)

ТОШКЕНТ-2003

Ишмухамедов А.Э., Хайдаров М. Т., Раҳимова М. Р.
Макроиқтисодиёт-2. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2003. - 130 б.

Бозор иқтисодиёти тамойилларини шаклланиши ва ривожланиши шароитида ҳар томонлама ва чуқур билимларга эга булган олий малакали мутахассисларни тайёрлаш жуда ҳам долзарб бўлиб, улар зиммасига макроиқтисодиёт каби мураккаб соҳа ишини ташкил этиш ва бошқариш тулади. Чунки мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун керакли шарт-шароитлар яратишда макроиқтисодий даражада меҳнат қилувчи мутахассислар макроиқтисодий жараёнларни тўғри таҳлил қила олиши, аниқ хулосалар чиқара билан зарур ва бундай жараёнларни ургатишда «Макроиқтисодиёт-2» фашидан тайёрланган бу ўқув қўлланма назарий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга.

Ўқув қўлланма иқтисодиёт йўналишида таълим олаётган магистрлар, шунингдек, макроиқтисодиёт муаммолари билан шуғулланувчи ямий ходимлар ва мутахассислар учун муҳалланган.

Такризчилар: и.ф.д., проф. Б.Салимов
и.ф.н., доц. И.Иватов

2017/1

© - Тошкент Давлат Иқтисодий Университети

Муъдарижа

		бет
Кириш		5
1-боб.	Макроиктисодий сиёсат мақсадлари, йўналишлари ва воситалари.	7
1.1.	Макроиктисодий сиёсат ва унинг мақсадлари.	7
1.2.	Дискрецион ва подискрецион фискал сиёсат. Бюджет дефицити ва ортиқчалити.	7
1.3.	Бюджет ортиқчалити ва унинг дефицити таъсир этиш йўллари.	10
1.4.	Пул-кредит сиёсати, мақсадлари ва воситалари	12
1.5.	Пул-кредит сиёсатига ўтиш механизми ва унинг бюджет, солиқ ҳамда валюта сиёсати билан алоқадорлиги	15
2-боб.	Макроиктисодий сиёсатларни олиб бориш муаммолари.	19
2.1.	Классик ва кейнсчилар моделида фискал ва монетар сиёсат.	19
2.2.	Иқтисодий сиёсатларни қабул қилиш ва олиб бориш жараёналаридаги ақтинчалик ҳолатлар.	21
2.3.	Иқтисодий сиёсатларнинг оқидан белгиланган қондаларга амал қилиши ёки тарақатлар ортиқчилигига асосланиши.	24
2.4.	Бюджет-солиқ ва пул-кредит сиёсатларини таъминлаш қоиласи.	25
3-боб.	Иқтисодий ўсиш мақсадидаги ташқи савдо сиёсат	28
3.1.	Божхона тарифларининг ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчиларга ва аҳолининг турмуш даражасига таъсири.	28
3.2.	Импорт қюгалари ва лицензияларини тақсимлаш услублари.	30
3.3.	Савдони чеклашнинг турлари ва ҳукумат томонидан савдони чеклашнинг иқтисодий мақсадлари.	31
3.4.	Алмашивув курсини ташқи савдога таъсири. Алмашивув курси ва инфляция.	35
4 Боб.	Иқтисодий ўсиш мақсадида валюта курси сиёсати.	39
4.1.	Валюта бозори тушунчаси. Ўзгарувчан ва ўзгармас валюта курси тушунчалари.	39
4.2.	Узоқ ва қисқа муддатдаги номинал ва реал валюта курсининг ўсиш омиллари.	40
4.3.	Макроиктисодий сиёсатнинг мувозанати реал валюта курси динамикасига таъсири.	42
4.4.	Ўзгарувчан ва ўзгармас валюта курсларининг самараси	44
5-боб.	Очиқ макроиктисодий сиёсат. Ўриятилган (қатъий) валюта курси шароитида иқтисодиётда макроиктисодий алоқалар. Ички ва ташқи баланс.	45
6-боб.	Очиқ иқтисодиётда барқарорлаштириш сиёсати.	54
7-боб.	Ўзгарувчан (сузиб юрувчи) валюта курси шароитида барқарорлаштириш сиёсати.	61
8-боб.	Капитални қарз олиш муаммолари. Ташқи қарз.	71
9-боб.	Молия сиёсати - иқтисодиётни бошқариш воситаси сифатида.	81
10-боб.	Иқтисодий, молиявий ва ҳокимий хавфсизлик.	92
Фойдаланилган адабиётара руйхати		98

КИРИШ

Республикамизни бозор иқтисодиётига ўтиши билан боғлиқ ўзгаришлар умуман янги босқичдаги мутахассисларни тайёрлаш миллий дастурига кўра олий ўқув юртиларида ҳар томонлама ва чуқур билимларга эга бўлган, мулоҳазали ўйлаб ҳулоса чиқарадиган юқори даражадаги ташаббускор мутахассисларни тайёрлашни талаб этади. Асосий вазифа макроиқтисодиёт каби мураккаб соҳада ишлайдиган амалиётчиларга тушади. Бундан ташқари, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун керакли шарт-шароитлар яратишда макроиқтисодий даражада меҳнат қилувчи бошқарувчилар, иқтисодчилар макроиқтисодий жараёнларни яхши тушуниши, тўғри ҳулосалар чиқара олиши зарур. Бундай мутахассисларни тайёрлашда «Макроиқтисодиёт-2» фани катта рол ўйнайди.

Бу курснинг асосий мақсади макроиқтисодий даражадаги сиёсатларни умумлаштириб олиб боришдан иборат. Бундан ташқари, курснинг мақсади талабаларнинг иқтисодий билимини янада оширишдан иборатдир. Фанни ўқиш натижасида талабалар макроиқтисодий вазиятни моделлар ёрдамида таҳлил ва баҳорат қилш олишлари, пайвий асосланган амалий ишларни олиб боришлари керак.

Курснинг аҳамиятли томони шундаки, у иқтисодий назариясини ютуқларига, макроиқтисодий бошқарувишнинг жаҳон тажрибаларига асосланади ва тўла-тўқис жаҳон стандартларига жавоб беради, бу курс макроиқтисодий назария, макроиқтисодий ҳолатларнинг аниқ тажрибаси ва мамлакатнинг макроиқтисодий сиёсатини ўзида намоён этади.

Курс асосий макроиқтисодий курсаткичларни, уларнинг асосий муаммолари билан иқтисодий ўсиш, инфляция ва ишсизликни куриб чиқади. Бир томондан макроиқтисодий босқичда иқтисодий жараёнларнинг бориши, бошқа томондан эса солиқ - бюджет, пул-кредит, валюта, савдо сиёсати соҳаларида олиб борилаётган ишлар ва унинг қисқа ва узоқ муддатли ўтиш даври иқтисодиётдаги сқибаларни туғрисида тушунча берадиган замонавий макроиқтисодий моделларни урғанади. Макроиқтисодиёт бутун бир соҳа сифатида таништирилади.

«Макроиқтисодиёт-2» фани «Микроиқтисодиёт», «Иқтисодий назария», «Жаҳон иқтисодиёти», «Ташқи иқтисодий алоқалар» ва бошқа шғ каби фанлар билан бевосита боғлиқ ҳолда иқтисодиётни бутун ҳолда куриб чиқади, яъни ҳукуматнинг макроиқтисодий сиёсатини ўрғатади.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиётини ўтиш билан боғлиқ туб ўзгаришлар янги дунёқарашдаги мутахассисларни тайёрлашни талаб этмоқда. Бугунги кунда кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурига кўра олий ўқув юртилари ҳар томонлама чуқур билимларга эга бўлган, юқори даражадаги ташаббускор мутахассисларни тайёрлашлари керак.

Асосий талаб макроиқтисодиёт каби мураккаб соҳада ишлайдиган битирувчиларга бўлади. Бундан ташқари, мавжуд ресурслардан оқилона

фойдаланиш ва барқарор ўсишни таъминлаш учун керакли шарт-шароитлар яратишда макроқўламда меҳнат қилувчи бошқарувчилар, иқтисодчи лар макроиқтисодий жараёнларни яхши тушунишлари, тўғри иқтисодий ечимлар ва ҳулосалар чиқара олишлари зарур. Мана шундай мутахассисларни тайёрлашда «Макроиқтисодиёт-2» фанининг аҳамияти катта.

«Макроиқтисодиёт-2» бакалавриятда ўқитилган «Макроиқтисодиёт» фанининг давоми бўлиб, у магистратура тингловчиларига ушбу фандан билимларини янада кенгайтиришга қаратилган.

«Макроиқтисодиёт-2» да асосий эътибор давлатнинг иқтисодий сиёсатини олиб бориши ва бу сиёсат самарасига кўпроқ аҳамият берилади.

«Макроиқтисодиёт-2» фанининг асосий мақсади магистратура тингловчиларига макроиқтисодий сиёсатнинг моҳиятини, унинг йўналишларини кўрсатиб бериш, уларга макроиқтисодий вазиятни моделлар ёрдамида таҳлил қилишни, илмий асосланган амалий ишларни олиб боришни ўргатади.

Ушбу фанининг аҳамиятли томони шундаки, у макроиқтисодий бошқарувнинг жаҳон тажрибаларига асосланади. У макроиқтисодий назария ҳолатларини аниқ таъинласи ва макроиқтисодий сиёсатнинг бойликларида ўзида намоён этади.

Курс асосий макроиқтисодий кўрсаткичларни, уларнинг асосий муаммолари бўлган иқтисодий ўсиш, инфляция ва ипсизликни кўриб чиқади. Шунингдек, макроиқтисодий даражада иқтисодий жараёнларнинг бориши, солиқ-бюджет, пул-кредит, валюта, савдо сиёсати соҳаларида олиб борилаётган ишлар ва уларнинг қисқа ҳамда узок муддатли ўтиш даври иқтисодиётидаги оқибатлари тўғрисида тушунча берадиган замонавий макроиқтисодий моделлар ўрганилади.

Ўқув жараёни давомида маърузалар, семинар машғулотлар ва компьютер дарслари ўтилади. Бунда талабаларга назарий асос тайёрланади, турли хил масалалар, аниқ ҳолатлар кўриб чиқилади, фанга доир компьютер дастурлари ўрганилади.

Бакалаврлардан фарқли ҳолда, магистрлар дастурдаги мавзуларнинг асосий қисмларини мустақил равишда ўрганадилар ва шунинг учун ўқув дастурига алоқадор муҳим адабиётларнинг олий ўқув юрти кутубхоналарида бўлиши катта аҳамиятта эга, бунда интернет талабаларга жуда маъқул келади.

«Макроиқтисодиёт-2» курси магистратуранинг иккинчи семестрида ўқитилади. «Макроиқтисодиёт-2»нинг ўқув дастури 100 соатта мўлжалланган, бундан 50 соати аудитория ва 44 соати мустақил ишларга ажратилган.

Ушбу фан ўзида «Очиқ иқтисодиёт шароитида макроиқтисодий сиёсат», «Барқарор валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат» ва бошқа мавзуларни қамраб олади. Хусусан, ўтиш даври иқтисодиёти шароитида макроиқтисодий сиёсат ўтказишга доир муаммолар мавзулар магистрлар томонидан ўрганилади.

1-боб. Макроиқтисодий сиёсат мақсадлари, йўналишлари ва воситалари

1.1. Макроиқтисодий сиёсат ва унинг мақсадлари

Макроиқтисодий сиёсат - ҳукуматнинг умумий иқтисодий таъсири. Макроиқтисодий сиёсатнинг мақсади - барқарорлаштириш ва бу қўғидагилардан иборат:

1. Иқтисодий усиш. Қўпроқ товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни таъминлаш ёки аҳолининг турмуш даражасини кўтариш.

2. Иш билан таъминлаш. Ҳар бир ишлагани хоҳлаган шахсни иш билан таъминлаш.

3. Иқтисодий самарадорлик. Минимал сарфлар билан чегараланган ишлаб чиқариш ресурсларидан максимал фойдаланиш.

4. Нархлар даражасини ҳескин кўтарилиб ёки тушиб кетишига йўл қўймаслик. Бошқача қилиб айтганда, инфляция ва дефляцияга йўл бермаслик.

5. Иқтисодий эркинлик. Менежерлар, ишчилар ва истеъмолчилар иқтисодий фаолиятда юқори даражали эркинликка эга бўлишлари лозим.

6. Даромадларни оқилона тақсимлаш. Аҳолининг ҳеч қайси гуруҳи ўта камбағалликда яшashi мумкин эмас.

7. Савдо баланси. Дунё бозорида ташқи савдода мувозанатни сақлаш лозим.

Макроиқтисодий сиёсатнинг йўналишлари қўғидагилардан иборат.

а) Бюджет-солиқ сиёсати (фискал сиёсат) - давлатнинг солиққа тортиш ва давлат харажатлари соҳаларидаги сиёсати. Кейнсчилар мактабининг вакиллари фискал сиёсат натижасида умумий талаб ўзгаради, бу эса бандлик даражасига ва инфляцияга таъсир этади деб ҳисоблашган.

Йигирманчи асрнинг 70-йилларида пайдо бўлган таклиф назарияси мактабининг вакиллари эса фискал сиёсатни умумий таклифга таъсир этишини исботлаб беришди.

б) Пул-кредит сиёсати (монетар сиёсат) - марказий банкнинг пул таклифи, ресурслар кредити ва фойз ставкалари соҳаларида олиб борадиган сиёсати. Умумий талаб ва умумий таклифга таъсир этади. Монетар сиёсат 70-80 йилларда фаолиятнинг энг юқори чўққисига етди.

в) Валюта курси ва ташқи савдо соҳаларидаги сиёсат - бу давлат ресурсларини олиб чиқиш ва олиб кириш шу жумладан капитални олиб чиқиш ва олиб кириш устидан назорат қилиш. Бундан ташқари квоталар, боғхона тарифлари туловлари ёрдамида товарларни олиб кириш.

1.2. Дискрецион ва подискрецион фискал сиёсат

Бюджет тақчиллиги ва ортиқчаллиги

Дискрецион фискал сиёсат - инфляция суръатлари, ишлаб чиқариш ҳажми, бандлик даражасини ҳукуматнинг махсус буйруқлари соҳида ўзгартириш натижасида давлат бюджети қолдиги, солиқ ва давлат харажатлари кўрсаткичларини мақсадли ўзгартириш.

Нодискрецион фискал сиёсат - умумий даромаднинг даврий тебраниши натижасида санаб ўтилган кўрсаткичларни автоматик равишда ўзгартириш. Нодискрецион фискал сиёсат иқтисодийни барқарорлаштиришга таъсир кўрсатувчи чоралар- ЯММ ўсиши (камайиши) даврида давлат бюджетига тушадиган солиқ тушумларининг автоматик тарзда ошириш (камайтириш)ни келтириб чиқаради.

Соф солиқ тушумлари деганда бюджетга тушган умумий солиқ тушумлари ва ҳукумат томонидан гулган трансфертлар суммаси орасидаги фарқ тушунилади.

Дискрецион фискал сиёсатда иқтироз даврида , умий талабни рағбатлантириш мақсадида давлат харажатларини ошириш ёки солиқларни камайтириш орқали давлат бюджети тақчиллиги ҳосил қилинади. Шунга мувофиқ равишда бюджет ортиқчаллиги ҳосил қилинади.

Ҳукуматнинг дискрецион сиёсати сезиларли тарзда иш вақти билан боғлиқ бўлади. Табаб- давлат харажатлари еки солиққа қўйиш ставкалари структурасини ўзгартириши ушбу чораларни Олий Мажлисда узоқ муддат муҳокама этишни талаб этади.

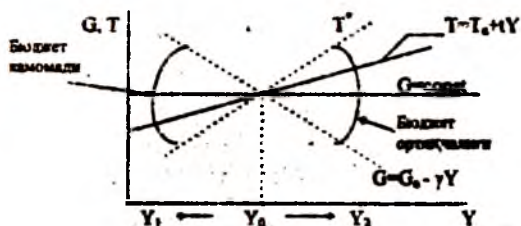
Нодискрецион фискал сиёсат бюджет тақчиллиги ва ортиқчаллиги иқтисодийнинг автоматик стабилизаторлари харақати натижасида автоматик равишда юзага келади.

«Ишга киритилган» стабилизатор - ҳукуматнинг иқтисодий сиёсатини кўп оширмай маҳсулот ишлаб чиқариш ва бандлик даражаларини тебраниши амплитудасини қисқартириш законини берадиган иқтисодий механизмдир. Саноати ривожланган давлатларда бундай стабилизаторлар вазифасини солиққа тортишнинг прогрессив тизими, давлат трансфертлар тизими ва даромадларда иштирок этиш тизимлари ўтайд.

Бундай автоматик стабилизаторлар, улар парламентнинг бевосита аралашувисиз киритилиши туфайли дискрецион фискал сиёсатда узоқ муддат давом этадиган, лекин вақтинча бўлган лағлар муаммосини нисбатан юмшатади.

Иқтисодийнинг автоматик стабиллик даражаси умумий талаб тебранишлари амортизаторлари вазифасини бажарувчи бюджет тақчиллиги ва ортиқчаллигига Соғлиқ.

Даврий тақчиллик(ортиқчаллик) - иш фаолигининг тушиши (кўтарилиши) фонида автоматик тарзда давлат трансфертларининг ошиши (камаиши) ва солиқ тушумларининг қисқариши (ортиши) натижасида келиб чиқувчи давлат бюджетининг тақчиллиги.

1-чизма

Даврий ўсиш даврида $Y_2 > Y_0$, шунинг учун солиқ ажратмалари автоматик равишда ошади, трансферт тўловлари эса аксинча автоматик равишда камаяди. Натижада бюджет ортиқчалиги ошади ва инфляцион бум ушлаб турилади (1-чизма).

Даврий пасайиш даврида $Y_2 < Y_0$ бўлганда, солиқлар миқдори автоматик тарзда камаяди, трансфертлар эса ўсади. Оқибатда ишлаб чиқариш ҳажми ва умумий талаб ўсиши тарзида бюджет тақчиллиги (дефицити) ўсади. Бу эса тушумни камайтиради.

Тақчиллик ва профицитнинг (ортиқчалик) даврий климатлари солиқ ва бюджет функциялари графиклари «тик» айти билан T солиқ функциясининг тушиш бурчаги чегаравий солиқ ставкасини t климати билан аниқланади, давлат харажатлари функциясининг бурчаги эса олинаётган трансферт ўзгариши ва даромад климати ўзгариши орасидаги муносабатни тавсифловчи катталиқ V орқали топилади. Шундан келиб чиқадики, даромад даражаси қанчалик юқори бўлса, хиритилаётган солиқ шунчалик юқори, давлатдан олинаётган трансфертлар эса шунчалик паст бўлади.

Давлат харажатлари G ўзгармас катталиқ деб олинганда ҳам жорий даромад динамикасига боғлиқ бўлмаган иқтисодийнинг ички бурилган барқарорлик даражаси солиқ ставкалари қанчалик юқори бўлса, яъни T чизиғи қанчалик тик тушса, у шунчалик юқори бўлади.

T ҳолда бюджетнинг даврий дефицити ва ортиқчалигининг катталиғи T ҳолдагига қараганда катта, шу сабабли ички кўрилган стабилизаторлар умумий талабнинг кўпайиши эки камайишига янада қаттиқ таъсир этади.

Шу билан бир қаторда иқтисодийнинг автоматик барқарорлиги даражасининг ошишига бюджет солиқ сиёсатининг бошқа уюқ муддатли мақсадлари - иқтисодий потенциални ўстириш ва ишлаб чиқариш омиллари чегарасини кенгайтириш ва рағбатлантиришни муътақамлаш кабилар зид келади. Инвестицияга тадбиркорлик ҳатари ва меҳнатга бўлган манфаат солиққа тортиш ставкаларини пасайтириш йўли билан эришиш мумкин бўлган солиқ функцияси янада айрим чизиқдаги ҳолатига нисбатан кучлироқ бўлади. Бирок бу пасайиш даврий бюджет тақчиллиги ва ортиқчаллиги катталиқларини қисқартиришга, демак иқтисодийнинг ички курсагини

барқарорлик даражасининг пасайишга олиб келади. Фискал сисёатнинг қисқа ёки узок муддатан самараларини тавлаш ҳам саноати ривожланган давлатлар ҳамда ўтиш давридаги давлатлар учун мураккаб макроектисодий муаммо ҳисобланади.

Ички кўрилган стабиллизаторлар ЯММнинг потенциал даражаси инфоиди тебраниш сабабларини бартараф этмайди. Даврий бюджет тақчиллиги ва профидити ҳақидаги маълумотлар асосида фискал сисёат чоралари самарадорлигига баҳо бериш мумкин эмас, чунки даврий баланслаштирилмаган бюджетнинг мавжудлиги иктисодий ресурсларининг тўла бандлик ҳолатига қийлаштирмайди, балки у маҳсулотнинг хоҳлаган даражасида ўринлайди. Шунинг учун одатда иктисодийнинг ички кўрилган стабиллизаторлари, ҳукуматнинг ресурслари тўла бандлигини таъминлашга қаратилган дискрецион фискал сисёат чоралари билан бирлашади. Натижада давлат бюджетининг таркибий тақчиллиги (ортиқчалиги), яъни тўла бандлик шароитида бюджетнинг харажатлари ва даромадлари орасидаги фарқ вужудга келади. Кўпинча даврий тақчиллик бюджет тақчиллигининг ҳақиқий таркибий даражалари орасидаги фарқ сифатида баҳоланади.

Ресурсларнинг тўла бандлик даражасини, табиий ишсизлик даражасини ва маҳсулот ишлаб чиқариш потенциал ҳажмининг аниқлаш чегарасини ҳам саноати ривожланган ҳамда ўтиш давридаги давлатларда таркибий тақчиллик ҳисобини қийлаштирилади. Вайдалангич, мана шу макроектисодий индикаторлар асосида фискал сисёатнинг узок муддатдаги самараси баҳоланади.

1.3. Бюджет ортиқчаллиги ва тақчиллигига таъсир эташ ёўллари

Бюджет ортиқчаллигининг энг кичиқи барқарорлаштириш самараси унинг давлат қарзлари бўйича формаларини тўлаш, иктимой трансфертларни ошириш ёки ушбу воситалар ҳисобига қалдиқлар билиқа давлат харажатларини молиялаштиришга тўққиллик қиладиган омилга билан билиқлир. Давлат бюджети ортиқчаллиги кўпинча инфляцияни келтириб чиқарилган ўсиш дараида руй бериши сабабли ушбу воситаларнинг аҳолига тўққилган хар қандай қисми унузили харажатлар ўсишининг ва қилаб инфляциясининг кўтарилишини келтириб чиқаради. Аксинча бюджет ортиқчаллигининг «муаммалашини» умумий талабсинг ортиқча босқинини чеклайди ва иктисодида инфляцияни портлашни ушлаб туради.

Бюджет камомадини барқарорлаштиришга таъсир даражаси унинг молиялаштириш усулига боғлиқ бўлади.

Давлат бюджети тақчиллигини молиялаштириш усуллари:

- 1) Кредит пул эмиссияси;
- 2) Заемларни чиқариш;
- 3) Давлат бюджетига солиқ тушумларини ошириш.

Камомадни молиялаштириш ҳолатида сеньораж - давлатнинг пул босиб чиқаришдан оладиган даромади келиб чиқади. Сеньоражнинг нормаларининг ўртача даражасини кўтарилишини келтириб чиқарувчи қол, яъни пул массаси ўсиш суръатининг реал ЯММ ўсиш суръатидан

ошиб кетишида рўй беради, натижада барча иқтисодий агентлар ўзига хос инфляцион солиқ тўлашида ва улар даромадларининг бир қисмини ошга: нархлар орқали давлат ҳисобига ўтказилади.

Инфляция даражасини ошириш шароитида Оливер - Танзи самараси келиб чиқади, яъни солиқ тўловчиларнинг давлат бюджетига тўланадиган солиқ ажратмаларининг тўлаш муддатини чўзилишидир.

Инфляцион тангликнинг олиши солиқ тўлашни кечиктиришга ундайди, бунга сабаб бундай чўзилишлар мобайнида пулларнинг кадриализацияси рўй беради, натижада солиқ тўловчи бундан манфаатдор бўлади. Оқибатда давлат бюджетини камомати ва молиявий тизимларнинг умумий беқарорлиги ошиши мумкин.

Давлат бюджети камомати нафақат монетизациялаш нақд пул эмиссияси натижасида тўлдириш мумкин, балки шахслардан, масалан, Марказий банк томонидан давлат ташкилотларига имтиёзли фойз ставкалари ёки кечиктирилган шартдаги кредитларни камайтириш билан ҳам эришиш мумкин. Кейинги ҳолда давлат товар ва хизматларни харид қилиб вақтида пул тўламаслиги мумкин. Агар товар ва хизматлар хусусий сектордан сотиб олинаётган бўлса, у ҳолда ишлаб чиқарувчилар олдидан нархларни кўтариб қўйишади. Бунга сабаб юз берилиши мумкин бўлган ўз вақтида тўламасликдан сугурталаш ҳисобланади. Бу инфляция ва нархларнинг умумий даражасини ўсишига туртки бўлади. Агар кечиктирилган тўловлар давлат секторидagi корхоналарга нисбатан тўланган бўлса, у ҳолда ушбу камоматлар бевосита молиялаштирилади ёки улар тўпланиб давлат бюджетининг умумий камоматини оширади. Шунинг учун кечиктирилган тўловлар фарқли ўлароқ расман давлат бюджет камоматини молиялаштиришнинг инфляцион усули ҳисобланса ҳам, амалиётда ушбу бўлиниш жудаям шартли ҳисобланади. Агар давлат бюджети камомати давлат заёмларини чиқариш билан тўлдирилса, бозор фойз ставкаси ошади. Бу эса хусусий сектордаги инвестицияни қисқаришига, соф экспортни пасайишига ва истеъмол харажатларини қисман камайтишига олиб келади, натижада келиб чиқариш самараси вужудга келади, бу самара фискал сиёсатининг рағбатлантириш самарасини сезиларли даражада пасайтиради. Бюджет камоматини молиялаштириш кўпинча камоматни монетизациялашга антиинфляцион муқобили сифатида қаралади. Бироқ молиялаштиришнинг қарзли усули инфляция ўсиш хавфини бартараф этмайди. Агар давлат заёмлари, облигациялар аҳоли ва тижорат банклари ўртасида жойлаштирилса, у ҳолда инфляция кучланиши уларни бевосита марказий банкка жойлаштирилгандан кўра пастроқ бўлади.

Аmmo Марказий банк ушбу облигацияларни иккиламчи қимматли қозғалар бозоридан сотиб олиб ва кенгайтириб шу асосда ўзининг инфляцияси босими ўсишига олиб келувчи фискал фаолиятини кенгайтириши мумкин. Давлат облигацияларини бюджетдан ташқари фондларни паст ставкаларда мажбурий жойлаштириш ҳолатида,

бюджет камомадини молиялаштириш, қўшимча солиққа тортиш механизмига айланади.

Давлат бюджетини тушушини ошириш муаммоси бюджет дефицитини хусусий молиялаштириш чегарасидан чиқиб кетади. Чунки бунда солиққа тортиш базасини кенгайтириш ва ставкаларни пасайтиришга қаратилган узоқ муддатда комплекс солиқ ислоҳотларни базаси ҳал қилинади. Қисқа муддатда солиқ ставкаларини пасайтириш биринчидан иқтисодиётнинг ички барқарорлик даражасини пасайтиришга, иккинчидан ўзгармас пул таклифи сақланиб, уларга бўлган талаб ошишини жонланишини елтириб чиқарувчига пул бозорини акс таъсири шаклида чиқувчи фоиз ставкаларини ошиши шароитида нодавлат секторни сиқиб чиқариш самарасига, учинчидан солиққа тортиш ставкалари ва бюджетта тушувчи солиқ тушумлари бир вақтда пасайиши натижасида бюджет камомадининг Лоффер эгри чизигига ҳос қонуният асосида ошиши эҳтимолга олиб келади. Давлат бюджетини камомадини молиялаштиришнинг ҳеч бир усули бошқа усуллардан ортиқ бўлмайдди, уларнинг ҳеч қайсиси тўла инфляцияон эмасдир.

1.4. Пул - кредит сиёсати, мақсадлари ва воситалари

Пул сиёсатининг мақсадлари ва воситаларини қуйндаги тарзда гуруҳлаш мумкин:

Якуний мақсадлари:

а) иқтисодий ўсиш;

б) тўла балоғатлик;

в) баҳо беқарорлиги;

г) тўлов балансининг қатъийлиги.

Оралиқ мақсадлари:

а) пул массаси;

б) фоиз ставкаси;

в) алмашув курси;

Воситалари:

а) кредитлаш, фоиз ставкаларини туғри бошқариш;

б) зарурни захиралар меъерини ўзгариши;

в) ҳисоб ставкаларининг ўзгариши;

г) очик бозор операциялари.

Бевосита (а) ва (б, в, г) билвосита воситалар орқали бошқариш бири-бирдан фарқ қилади.

Билвосита воситалар орқали бошқаришдан фойдаланиш самаралилиги пул бозорининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Утиш иқтисодиётига, асосан бевосита ва билвосита воситаларни бирини иккинчисига сингдириш орқали фойдаланилади.

Якуний мақсад пул-кредит сиёсати, иқтисодий сиёсат йўналишида валюта, ташқи савдо сиёсатининг таркибий ва бошқа қўшимчалари орқали амалга оширилади. Оралиқ истеъмол марказий банк фаолиятига бевосита боғлиқ ва бозор иқтисодиётида туғри воситалар ердимида амал қилади.

Мамлакатларда банк тизимини шакллантириш жараёнида, бозор алоқаларига ўтишда, Марказий банк мустақиллиги даражасини кучайтишда пул-кредит сиёсати ўтказилиши, пул доктомантига иштирок сунгги мақсадга эришишга олиб келади. Шунда улар брэмлик номинал катталигини аниқлаш ҳолатини назорат қилади.

Пул тизимини билвосита воситаларини тартибга солишни кўриб чиқамиз.

Зарурий захира - бу депозитлар миқдорининг бир қисми бўлиб, тижорат банклари уш Марказий банкда фондсиз қўйилма кўриштиришда сақлашлари шарт. Зарурий захира меъёри депозитлар ҳажмининг фондларида ўрнатилади. Замонавий шароитда зарурий захиралар қўйилмаларининг сугурта вазифасинингга бажариб қолмай, Марказий банк вазифаларини назорат қилиш ва тартибга солишни амалга ошириш учун ҳам хизмат қилади.

Банклар ортиқча захираларини сақлаши ҳам мумкин - (зарурий захираларининг айрим ортиқча миқдори) масалаи, кўзланган ликвидлиги манбаларига бўлган талабнинг ошиши ҳолатларида. Шунинг учун ортиқча захиралар фонд ставкаси ошишида одатда пасаяди.

Марказий банк томонидан зарурий захира меъёрини юқори ўрнатилиши, тижорат банклари актив операциялари учун маблағини камроқ қисмидан фойдаланиши мумкин. Захира меъёри ошиши пул мультипликаторини камайтиради ва пул массасини зарурий захира меъёрларини ўзгартирилиши йўли билан Марказий банк тақлифи диванликсига таъсир ўтказилади.

Амалётда зарурий захира меъёри кам кўриб чиқилади, бу воситаларнинг таъсир кучи мультипликатор орқали аниқланади.

Ҳисоб ставкасининг ўзгариши пул-кредитни тартибга солишнинг бошқа бир воситаси бўлиб ҳисобланади. У Марказий банк тижорат банкларига кредит беради. Агар ҳисоб ставкаси ошса, банкнинг жалб қилиш ҳажми қисқаради, тижорат банкларининг ссуда бериш операциялари камаяди. Чунки юқори кредит олиш учун тижорат банклари ўзининг фонд ставкаларини оширади. Кредитни сиқилиш ва пул қадрини ошириш бозор тизимларга таъсир қилади. Иқтисодиётда пул тақлифи камаяди. Ҳисоб ставкасини камайтиши эса аксинча йўналишда амал қилади.

Одатда ҳисоб ставкаси банклараро бозорнинг қуйи ставкаси бўлади. Марказий банкдан кредит олиш белгиланган маъмурий чегаралаш билан туланадиган бўлиши мумкин. Жиддий қийинчиликларни бошидан ўтказётган тижорат банклари учун, Марказий банк баъзан охириги кредитор бўлиб ҳисобланади. Фақат Марказий банк «ҳисоб ойнаси» да барча банкларга рухсат бермайди. Заём олувчининг молиявий операциялар характери ёки ёрдам олишнинг сабаблари, Марказий банк фикрига мос келмаслиги мумкин.

Одатда қисқа муддатли ссудалар тижорат банклари захираларини тулдирини учун тақдим этилади. Марказий банкнинг

ўрта ва узоқ муддатли ссудалари зарурий эҳтиёж ёки оғир молиявий вазитдан чиқиш учун берилади.

Марказий банк ссудасининг банклараро кредитдан фарқи шундаки, у тижорат банкларининг заҳира ҳисобига туғлади. Банк тизмининг заҳира миқдорини оширади, пул базасини кенгайтиради ва пул тақлифини мультипликатив ўзгаритиш асосини йўқолайди. Шунинг айтиб ўтиш керакки, тижорат банкларининг Марказий банкдан оладиган кредити ҳажми улар маблағларининг кичик қисmini ташкил этади. Марказий банк ҳисоб ставкасининг ўзгариши учун унинг индикатор сиёсатини тезроқ қайта кўриб чиқишга талаб қилади. Кўпгина ривожланган мамлакатларда Марказий банк фиксиз ва хусусий банклар ставкаси орасида аниқ боғлиқлик мавжуд. Масалан, Марказий банк ҳисоб ставкасини ошириши, унинг пул-кредит сиёсатини чегаралашидан далолат беради. Бунинг натижасида банклараро кредит бозоридаги ставкалар, кейин тижорат банкларининг бошқа секторларига тақдим этилган ссуда ставкалари ошади. Бу ўзгаришларнинг барчаси тезда занжирсимон тарзда юзата келади.

Очиқ бозордаги операция - пул массасини назорат қилишнинг учинчи йўли. Бу усул қимматбаҳо қозғалар бозори ривожланган мамлакатларда кенг қўлланилади ва фоқу бозорини шакллантириш жараёнида турган мамлакатларда қўйиб беради. Пулни тартибга солишнинг бу воситасида Марказий банк давлат облигациясини оқдир-сотдирсини тақлиф қилади. Баъзан бу қисқа муддатли давлат облигацияси бўлади.

Марказий банк тижорат банклари қимматбаҳо қозғаларини сотиб олганда у бу банкнинг заҳира ҳисобига ўтказилади, мос равишда «банк тизими»га қадри оширилган пуллар келиб тушади ва пул массаси кенгайтишини мультипликатив жараёни бошланади.

Кенгайтиш кўлами пул массаси ўсишнинг нақд ва депозитларга бўлиниши пропорциясига боғлиқ. Қанча кўп маблағ нақд бўлса, пул экспансия кўлами шунча кам. Агар Марказий банк қимматбаҳо қозғаларни сотса, бу жараён тесқари йўналишда юз беради.

Шу йўл билан, очиқ бозор операцияси орқали пул базасига таъсир этиш, Марказий банк пул массаси ҳажмининг назорат қилади. Баъзан Марказий банкнинг қайта сотиб олиш битими шакли кула операция бўлиб амал қилади. Банк бу ҳолатда, масалан, бир оз муддатдан сўнг белгиланган нарҳда сотиб олиш шарти билан қимматбаҳо қозғаларни сотади.

Кўрсатилган жараёнлар, қимматбаҳо қозғаларни сотиш ва сотиб олиш орасидаги фарқ ҳисобланади. Қайта сотиб олиш битими тижорат банклари ва фирмалари фаолиятида кенг тарқалган.

Кўриб ўтилган воситалар ёрдамида Марказий банк пул - кредит сиёсати мақсадларини амалга оширади. Пул массаси ёки фикс ставкаси маълум даражада ушлаб турилади. Пул сиёсати вараентлари пул бозори графигида турлича тасвирланади. Пул массасини ушлаб туришни қаттиқ сиёсати пул массаси мақсади кўрсаткичлари даражасидан пул

таклифи вертикал эгри чизикда мос тушади. Юшроқ монетар сиёсат фоиз ставкаси натижавий даражасидаги пул таклифи эгри чизик билан инфодаланган бўлиши мумкин. Оралиқ вариант пул таклифи эгилган эгри чизик билан мос тушади.

Пул таклифи сиёсати вариантларини танлаш пул талаби ўзгаришларнинг кўпгина сабабларига боғлиқ. Масалан, агар талаб ўсиши инфляция жароғи билан боғланган бўлса, пул массасини ушлаб туриш қаттиқ сиёсатини қўллаш жоиз бўлади, пул таклифи вертикал ёки тик эгри чизикда мос тушди.

Агар пул муомаласи тезлиги кутилмаган ўзгаришлар динамикасини ҳимоя қилиши лозим бўлса, инвестиция активлиги билан бевосита боғлиқ бўлган, фоиз ставкасини ушлаб туриш сиёсатини қўллаш самаралироқдир. Ё эгри чизиги тушиш бурчагига бойликликда пулга бўлган талаб осонан пул массаси (1) ёки фоиз ставкасида акс этади.

Кўриниб турибдики, Марказий банк бир вақтнинг ўзида пул массаси ва фоиз ставкасини белгилаб туриш ҳолатида эмас. Масалан, белгиланган ставкани нисбатан ушлаб туриш пулга бўлган талаб ўсиши натижасида фоиз ставкасига бўлган босимни юқорига кўтариш учун Банк пул таклифини кенгайтиришга мажбур.

1.5. Пул - кредит сиёсатида ўтиш механизми ва унинг бюджет, солиқ ҳамда валюта сиёсати билан алоқадорлиги

Монетар сиёсат ўзида мураккаб ўтиш механизмини мужассамлаштиради. Унинг барча бўлимларидаги ишнинг сифати сиёсат мақсадларининг фойдалилигига боғлиқ.

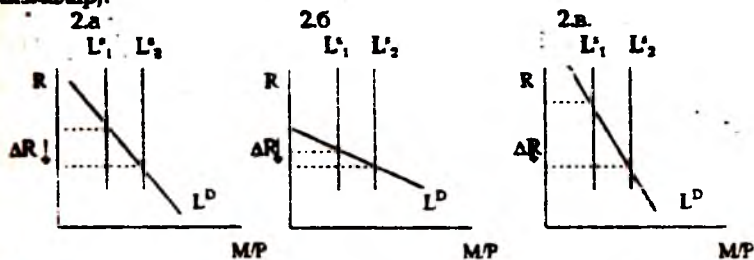
Пул - кредит сиёсатида ўтиш механизмини 4та бўлимга ажратиш мумкин:

1. Марказий банк сиёсати билан муносабатида утказилиши натижасида ҳақиқий пул таклифи (MP) ва ҳажмининг ўзгариши;
2. Пул бозорида фоиз ставкасининг ўзгариши;
3. Жами харажатлар фоиз ставкаси динамикаси билан реакцияга кириши;
4. Ялпи талаб ўзгариши натижасида ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариши.

Фоизнинг бозор ставкаси ўзгариши иқтисодий агентлардаги активлар портфели таркиби ўзгариши оқибатида юз беради. Бу ҳолда ўз навбатида Марказий банкнинг кенгайтирилган пул сиёсати натижасида уларнинг қўлида керагидан кўпроқ пул йиғилиб қолиши натижасида келиб чиқиши мумкин. Ҳаммага маълум бу ҳол бошқа кўринишдаги активлар сотиб олиш, кредитнинг орюнлашуви ва айниқса фоиз ставкасининг тушишига олиб келади.

Бироқ пул бозорининг реакцияси пулга бўлган талаб характерида, яъни LO эгрисини тиклашга боғлиқдир. Агарда пулга бўлган талаб ставкаси ўзгаришига етарлича сезгир бўлса, унда пул массасининг кўпайишига фоиз ставкасининг унчалик катта бўлмаган ўзгариши сабаб бўлади ва аксича. Агар пулга бўлган талаб фоиз ставкаси

ўзгаришга мос равишда сезгир бўлса, унда пул тақлифнинг охириги фоииз ставкасининг анчагина тушишига олиб келади (2а, 2б, 2в чизмалар).

Кейинги босқич якуний талабни фоииз ставкаси ўзгариши билан боғлиқ равишда тузатиш ҳисобланади. Кўпинча фоииз ставкаси динамикасига бошқа омиллардан кўра инвестицион харажатлар кўпроқ таъсир этади (шунинг билан бирга истеъмол реакцияси, давлат бош, арувчининг маҳаллий органлари харажатлари ҳақида ҳам таъсирли мумкин, аммо улар унчали аҳамиятга эга эмас).

Агар пул бозорида фоииз ставкаларини бирмунча ўзгаришга учради деб фараз қилинса, ундай кейин инвестиция талабидини фоииз ставкасига nisbatan сезгирлиги ҳақидаги масала кўтарилади. Бу масалага, бошқа ҳолатлар ўзгармаганда, якуний даромаднинг мультипликатив кесгайиш миқдориға боғлиқ бўлади.

Шунинг билан бирга якуний тақлифнинг якуний талаб ўзгаришига реакцияси даражасини ишобатга олиш зарурлигини таъкидламоқчимиз. Бу эса AS эгриси нинг қиялишиға боғлиқ.

Узатиш механизмининг ҳар қандай бўтидаги камчилиги пул сиёсати натижаларига салбий таъсир этиши ҳаммага аёндыр. Масалан, пул бозоридаги фоииз ставкасидан унчалик катта бўлмаган ўзгариши ёки талабни ташкил этувчиларнинг фоииз ставкаси динамикасиға реакциянинг йўқлиги пул массаси ўзгаришлари ва маҳсулот чиқариш ҳажми орасидаги боғлиқлиқни йўқотади. Пул сиёсати узатиш механизмидаги бу камчиликлар иқтисодий ўтиш даврини, бошдан кечириётган мамлакатларға хосдыр. Иқтисодий агентларнинг фаоллиги пул бозоридаги фоииз ставкаси эмас, балки умумий иқтисодий ҳолат ва сармояларнинг ҳаракатиға боғлиқдыр.

Узатиш механизми ишнинг сифатидан ташқари пул сиёсатини амалға оширишда бошқа қийинчиликлар мавжуд. Марказий банк томонидан мақсадли параметрлардан бирини қўллаб - қувватлаш мисол учун, фоииз ставкасини пул бозорида ўзгаришлар содир бўлганда бошқа параметрларни ўзгартаришни талаб этади, бу эса доимо ҳам иқтисодийнинг умумий ҳолатиға ижобий таъсир этмайди. Бу ҳолат қуйидагича тушунтирилиши мумкин: Марказий банк инвестицияларни барқарорлаштириш максатида фоииз ставкаларини маълум даражада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмиға таъсирини ушлаб туради. Аммо

қандайдир сабаблар билан иқтисодиётда ўсиш содир бўлса ва ЯММ оқса, ўз навбатида пулга трансакцион талабнинг ошишига олиб келади.

Узгармас пул таклифи шароитида фонд ставкаси ошиб боради, демек, уш олдинги даражада ушлаб туриш учун Марказий банк пул таклифини ошириши лозим.

Бу эса ўз навбатида ЯММ ўсишини рағбатлантириши ҳамда тушнинг билан бирга инфляцияни келтириб чиқариши мумкин.

Пулга бўлган талабнинг тушиши ва қисқариши кузатиладганда Марказий банк фонд ставкалари тушишининг олдини олиш учун пул таклифини камайтириши лозим. Бироқ бу яқиний талабнинг тушишига олиб келиб, иқтисодиётдаги тушқунликни кучайтиради холос. Пул-кредит сиёсатини юритишда яна билвосита таъсирларни ҳам инобатга олган маъқул. Масалан, Марказий банк таклифини ошириш керак деб ҳисобласак, у қимматли қозғалар бозорида облигацияларни сотиб олиш билан пул базасини кенгайтириши мумкин. Аммо пул таклифининг ошиши билан бир пайтда фонд ставкаларининг пасайиши бошланади. Бу CR ва RR коэффициентлари миқдориде ўз аксини топиши мумкин. Аҳоли депозитлардаги бир қисм маблағларини нақд пулга айлантириш мумкин, $CD = CR$ нисбати ошади, банклар ўзларининг ортиқча захирасини ошириши мумкин, бунда $RD = RR$ нисбати ошади. Натижада пуллик мультипликатор камаяди, бу пул массаси кенгайишга бўлган бошланғич тенденцияни қисман сусайтириши мумкин.

Пул-кредит сиёсати анчагина катта ташқи лағга эга, чунки бу сиёсатнинг ЯММ миқдориде таъсири иқтисодиётдаги инвестиция феолигининг ўзгаришига боғлиқ бўлган фонд ставкаси орқали амалга ошади ва бу ўзгараёндир. Бу ҳолат ўз навбатида пул-кредит сиёсатини ўтказишни қийинлаштиради, чунки натижанинг тегишлилиги мавжуд ҳолатни ёмонлаштириши ҳам мумкин. Бунинг қуйидаги нисбат билан тушултирса бўлади. Махсулот ҳажми гупиши олдини олиш учун пул массасини антициклик кенгайтирилиши иқтисодиёт ўстанда натижа бериши ва ноқуш инфляция жарасини олиб келади.

Пул-кредит сиёсатининг самарадорлиги Марказий банк сиёсатида ишонч даражаси ҳамда унинг ижрися доқимитидан қанчалик мустақил эканлиги билан белгиланади. Иккинчисини аниқ баҳолаш мумкин бўлиб, айрим расмий мезонлар ва ноқонуний вазиятларда Марказий банк ҳақиқий мустақиллигини намойиш этади.

Ривожланган мамлакатларда ҳамда ўтиш иқтисодида бўлган давлатларда кейинги қонун қал. кўриб чиқилади. Маказий банк қанчалик мустақил бўлса, бюджет дефицити ва инфляция шунча паст бўлади.

Пул - кредит сиёсати бюджет - солиқ ва ташқи иқтисодий сиёсат билан боғлиқ. Агар Марказий банк алмаштириш курсини ҳимоялашни ушлаб туришни мақсад қилиб қўйса, амалиётда ички пул сиёсатини олиқариш мумкин бўлмайди, валюта резервлари ошиши еки

қисқаришга ўхшаб алмаштириш курсининг автоматик ушлаб турилиши иқтисодиётда пул массаси ўзгаришига олиб келади.

Таянч иборалар:

Макроиқтисодиёт назарияси. Макроиқтисодий сиёсат. Фискал сиёсат. Монетар сиёсат. Ташқи иқтисодий сиёсат. Дискрецион сиёсат. Нодискрецион сиёсат стабилизаторлари. Бюджет камомати. Бюджет ортиқчалиги. Пул миқдори назарияси. Пул массаси. Монетар сиёсат механизми.

Саволлар:

1. Макроиқтисодийнинг асосий мақсадлари нимадан иборат?
2. Фискал сиёсатнинг асосий воситалари?
3. Монетар сиёсатнинг механизми?

Адабиётлар:

1. Агапова Т. А., Серёгина С.Ф., Макроэкономика, б.7,8, боб, -М., 2001.
2. Грегори Менкью Н. Макроэкономика, -М.Ж.: МГУ Ломоносов, 1996.
3. Макдонел К., Брю С. Экономикс, -М., 1993.

2.1. Классик ва кейнсчилар моделида фискал ва монетар сиёсат

Макроиқтисодий сиёсатни аниқлашда классиклар ва кейнсчилар ёндашуви ҳар хил. Булар асосан нобарқарор жами талаб, жами талабни аниқлаш омиллари, ишсизлик ва инфляция омиллари, фискал ва монетар сиёсатлар воситалари ва пунингдек, бошқа иқтисодий вазиятларда намоён бўлади.

Умуман олганда, фискал (бюджет-солиқ) ва монетар (пул) концепциялар давлатнинг жами талабга таъсир кўрсатиши орқали макроиқтисодий вазиятга уз таъсирини шартлигидан келиб чиқади. Ушбу мулоҳазага ёндашадиган бўлсак, макроиқтисодий вазиятнинг асоси талаб ҳисобланар экан. Демак, талаб бўлса, тақлиф ҳам бўлади.

Аmmo, талабни тартибга солишда ёндашувлар турличадир.

Кейнсчиларнинг умумий услубий ёндашувлари асосан ички нобарқарор иқтисодиётни тартибга солиб туришга қаратилган фаол макроиқтисодий сиёсат, асосан муҳим меҳнат бозори йўқлиги, иш ҳақининг қаттиқчилиги (турғунлиги), нархларнинг эгилувчан эмаслиги (пасайишга қараб)га боғлиқ. Классик моделда эса макроиқтисодий сиёсат лассивдир. Чунки уларнинг назарияси бўйича иқтисодиёт ички тэмсонидан барқарор ва автоматик равишда узоқ муддатли мувозанатни сақлаб туради. Узини-ўзи тартибга солишнинг воситалари бўлиб, эгилувчан иш ҳақи нархи ва фонд ставкалари ҳисобланади. Давлатнинг аралашуви иқтисодий нобарқарорликни кучайтиради, пунинг учун давлат аралашувини минималлаштириш зарур. Кейнсчилар моделида асосий эътибор жами харажатлар тенгламасига қаратилган:

$$Y = C + I + G + X_n$$

Давлат ушбу компонентларнинг бирортасига таъсир кўрсатиш орқали жами талабни ошириши ёки ушлаб туриши мумкин.

Классик моделда эса асосий эътибор алмашиш тенгламасига қаратилади:

$$MV = PY$$

MV- харидорларнинг жами харажатлари.

PY- сотувчиларнинг умумий даромадлари.

Кейнсчилар моделида фискал сиёсат макроиқтисодий барқарорликни таъминлашдаги энг асосий восита сифатида қаралади. Чунки, харажатлар жами талаб миқдорига, истеъмол харажатларига, солиқлар эса истеъмол ва жамгармага бевосита таъсир кўрсатади.

Кейнсчилар ишлаб чиқаришда иқтисодий камайиш рўй берган шароитда куйидагиларни тақлиф қилишади:

а) егишмаган талабни қоплаш (бюджет камомати ва инфляциядан қўрқмаган ҳолда) товар ва хизматларнинг давлат харидини ошириш;

б) инвестицияни рағбатлантириш мақсадида шахсий даромадлар ва фойдага солинадиган солиқ ставкаларини камайтириш;

в) давлат янги иш жойларини ташкил қилиш;

г) инвестицияларни кенгайтириш ва арзон кредитлар олиш мақсадида банк фойз меъёрига таъсир кўрсатиши керак.

Иқтисодий ўсиш шароитида эса кейнсчилар қуйидагиларни амалга ошириш мақсадида мувофиқ деб билишади.

- товар ва хизматларга бўлган жами талабни қисқартириш мақсадида давлат харажатлари ва инвестиция ҳажминини камайтириш;

- истеъмол ва инвестиция харажатлари мақсадида солиқ ставкаларини ошириш;

- кредитларнинг қимматлашуви учун чора-тадбирлар ишлаб чиқиш керак.

Классиклар моделида фискал сиёсат монетар сиёсатга нисбатан иккинчи даражали деб ҳисобланади. Чунки уларнинг фикрича, фискал сиёсат инфляция даражаси ошишига олиб келади. Фискал сиёсатни ўтказишда ҳам камчиликларга йўл қўйилади. Улар орасида кўпчилик ҳолларда учребу турадиганларга қуйидагилардан иборат:

1) давлат харажатларини ошириш ёки солиқни камайтириш борасида олиб борилаётган тадбирлар давлат бюджет камомадлари ошиши ва натижада инфляция даражасининг ўсишига олиб келади;

2) давлат инфляцияси хусусий секторни сиқиб чиқаради;

3) солиқларни ошириш ёки ижтимоий дастурларни олиб ташлаш ноқулай ижтимоий оқибатлар натижасида келиб чиқади, давлат керак вақтда чора-тадбирларни қабул қила олмайди;

4) у ёки бу давлат дастурларини тасдиқлаш маълум бир гуруҳлар манфатига хизмат қилади;

5) бошқа тадбирлар каби фискал тадбирларни ҳам керак вақтда қабул қилиш керак. Аммо амалиётда у ёки бу тадбирни қабул қилиш учун анча вақт ўтиб кетади.

Кейнсчилар моделида монетар сиёсат фискал сиёсатга нисбатан иккинчи даражали деб қаралади. Чунки пул - кредит сиёсати жуда қийин механизмдан иборат. Пул массасини ўзгартириш инвестиция харажатларини (фойз ставкаси динамикасига таъсир қилиш орқали) ўзгартириш орқали ЯММ миқдорининг ўзгаришига олиб келади.

Классиклар моделида пул таклифининг ўзгариши жами талаб ва у орқали номинал ЯММ га бевосита таъсир кўрсатади.

70-йилларда инфляцияни тўхтатишнинг иложи бўлмай қолган шароитда кейнсчиларга қарши классиклар очик курашга чиқилди. Бозор механизмига давлатнинг аралашуви инфляциянинг ошиши ва иқтисодий ўсиш камайишининг асосий сабаблиси деб кўрсатилди. Уларнинг бошида Чикаго мактаби вакиллари турар эди. М. Фримдан уларнинг асосий лидери бўлган. Уларнинг асосий ғояси-факаг пул аҳамиятга эга, барча иқтисодий вазиятлар мамлакатдаги пул массаси миқдорига боғлиқ. Уларнинг асосий назариясига кўра Марказий банк оддий қондага кўра доимий равишда мамлакатдаги пул массасининг ўсиш даражасини қўлаб туриши керак. Пул массасининг доимий

равнпада ўсиш даражасини сақлаб туриш қондаси пул ҳажмининг ўсиш даражасини доимий сақлаб туриш заруратида келиб чиқади. Бу ўсиш даражаси ўз навбатида катта миқдордаги инфляциядан қутқариш учун (2.5 дан 8% гача) бўлиши керак. Аммо бу паст ҳам бўлмаслиги керак, акс ҳолда ишлаб чиқаришда камайиш, пасайиш пайдо бўлади.

Монетаристлар фикрича жами талабни тартибга солиш муомаладаги пул миқдорига таъсир қилиш орқали олиб борилади.

Муомаладаги пул миқдори = ЯММ қиймати бир пул бирлигининг айланishi тезлиги

ЯММ қиймати = пул миқдори (M) x пул бирлигининг айланishi тезлиги (V)

Монетар сиёсатчиларнинг назарияси асосан пулга бўлган талабнинг барқарорлиги ва пул айланishiнинг тезлиги доимийлигига асосланади. Нисбатан пул массасининг муносабати ҳеч бир вақтда доимий бўлмаган деб ҳисобланади. Пол Хейне муомалада пул айланishi тезлиги ҳам тез ўзгариши мумкин, айниқса инфляция шароитида, деб ҳисоблайди. Шунинг учун ҳам бу гоёни ҳамма бир хил қабул қила олмайдди.

2.2. Иқтисодий сиёсатларни қабул қилиш ва олиб бориш жараёнларидаги вақтинчалик ҳолатлар

Иқтисодий барқарорликни амалга оширишда кўпгина амалий қийинчиликлар мавжуд, уларга биз қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- 1) иқтисодий вазиятлардаги вақтинчалик ўзгаришлар;
- 2) иқтисодий маълумотларнинг такомилланилмаганлиги;
- 3) иқтисодий кутишларнинг ўзгаришчанлиги;
- 4) тарихий аналогларнинг ўхшамаслиги.

Иқтисодиётни барқарорлаштириш республика бошқарув ташкилотлари олдда турган энг асосий вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Макроиқтисодий сиёсатни таҳлил қилиш республиканинг етакчи макроиқтисодчи олимлари Макроиқтисодиёт Вазирлиги ходимларининг қувват мажбуриятлари таркибига киради. Бюджет - солиқ сиёсатининг ўзгариши ёки пул сиёсати ишлаб чиқишда кўрилатган чора - тадбирлар инфляция ва ишсизликка қандай таъсир кўрсатиши мумкин ва жами солиқ миқдорини кўпайтириш ёки камайитириш зарурми деган саволлар пайдо бўлади.

Бюджет - солиқ ва пул - кредит сиёсатларини ишлаб чиқиш ва ўтказиш мамлакат бошқарув ташкилотларининг доимий вазифаси бўлиб ҳисобланса ҳам, давлатнинг иқтисодиётни барқарорлаштиришга аралашуви унчалик узоқ тарихга эга эмас. 1946 йили макроиқтисодий вазиятнинг жавобгарлигини давлат тўлиқ ўзига олди ва бандлик тўғрисида қонун қабул қилди. Ушбу қонунда айтилишича, «Федерал

кукумат тулиқ бандликни таъминлайдиган ва нисбат чикаришши қўлаб - қувватлашга йўналтирилган сиёсатларни доимий олиб бериши керак». Ушбу қонун қабул қилинаётган пайтда «Улут депрессия» хотиралари сақланиб турган эди ва кўпгина иқтисодчилар иқтисодиётга давлат аралашуви инкирозга яна тикрорлаши мумкин: деб таъкидлагди.

Иқтисодий инкироз даврида ишсизлик даражаси юқори, ақолининг даромадлари ва турмуш даражаси эса пасг бўлади. Жами талаб ва жами тақлиф модели, қандай қилиб шок ҳолати иқтисодий инкирозга олиб келиши, шунингдек унинг қандай қисми пул-кредит ва бюджет сиёсатлари инкирозини олдини олади ва тугатишни ҳам кўрсатади.

Юқорида кўрсатилган вазиятларга айрим иқтисодчилар қўшимайди. Уларнинг фикрича, давлат макроиқтисодий сиёсатни олиб бормаслиги керак. Агар давлат томонидан олиб бориладиган пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсати иқтисодий инкирозни енгиллаштирса ва тугатса, қандай қилса давлат иқтисодиётга аралашмаслиги мумкин. Бу саволга жавоб бериш учун ушбу таъкидчилар томонидан олдинга сурилган айрим асосларни қараб чиқализ:

1. Иқтисодий сиёсатни қабул қилиш ва ўтказиш жараёнидаги вақтинчалиқ узилиш. Яъни, пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсати иқтисодий инкирозга бирдан таъсир қилмай, балки бир оз узиллашаар булади, иқтисодий барқарорликни ўрнатишни қийинлаштиради.

2. Барқарорлаштириш сиёсатидаги ўзгаришларнинг икки тури мавжуд. Ички узилиш иқтисодий инкироз ва уни бартараф этиш учун кўрсатилган сиёсат чора-тадбирлар ўртасидаги узиллашдир. Чунки иқтисодий инкироз бўлганлигини тая олиш ва уни бартараф этиш иқтисодий инкирозни бартараф этиш учун сурилган у ёки бу чора - тадбирлар вақти билан уларнинг натижалар бера бошлагунча бўлган вақтлардан иборатдир.

Бюджет - солиқ сиёсати учун узок вақт ички узилиш давом этади. Чунки бюджет даражатлари ва солиқ миқдорини ўзгартиришга аввалом бор давлат президенти ва ҳукумат аъзоларидан рухсат олиш керак. Шунинг учун ҳам қабул қилиш даври анчагача чўзилиб кетади.

Пул-кредит сиёсати учун амалга ошириш механизми асосида фонд ставкаларини ўзгартириш орқали инвестицияга таъсир қилиш мумкин. Аммо кўпгина корхоналар инвестицияларини олдиндан режалаштириб қўйишади. Шунинг учун ЯММ миқдорини пул-кредит сиёсати орқали ўзгартириш маълум бир вақт талаб қилади.

Барқарор сиёсатчи юритиш амалиётда кўпгина иқтисодий вазиятларни олдиндан айтиш мумкин эмаслигидан у янада қийинлашади. Бу қийинчиликларни макроиқтисодий баһоратлаш моделларини такомиллаштириш ёрдамида қисман бартараф этиш мумкин.

Баһоратлашнинг ткичларга асосланган. Ушбу индекс статистик маълумотлардан иборат, яъни акция курси, қурилышларга берилган лицензиялар сони, янги корхона ва жиҳозларга

буюртма ҳажми қиймати, пул таклифи ва бошқалар. Бу курсаткичларнинг ўзгариши- кўп ҳолларда иқтисодиётнинг ўзгаришига олиб келади ва шунинг учун уларнинг камайиши иқтисодий пасайишлардан дарак беради.

Башоратлашнинг яна бир усули иқтисодий моделларни қўллаш билан боғлиқ. Компьютерда тузиладиган ўта мураккаб моделлар билан давлат ташкилотлари, хусусий корхоналар ҳам шугулланади. Моделлар йирик ва мураккаб тенгламалардан иборат. Уларнинг ҳар бирида иқтисодий ривожланишнинг баъзи бир томони акс эттирилади. Шунингдек, улар пул, бюджет-солиқ сиёсати, нархлар ва шунга ўхшаш бошқа омилларнинг ўзгаришларини ҳисобга олган ҳолда тузилади. Башоратларнинг қиймати моделларнинг сифати ва ўзгарувчи курсаткичларнинг тўғрилигига боғлиқлигини ҳам эсдав чиқармаслик керак.

Макроиқтисодиёт - янги фандир ва унинг ҳали кўпгина очилмаган қирралари мавжуд. Иқтисодчиларнинг билимлари етишмаслиги тўғрисида иқтисодий сиёсатдаги ўзгаришлар оқибатини мутлоқ ишонч билан айтга олмайдилар. Шунинг учун сиёсатчиларга маслаҳатлар бераётганда эҳтиёт бўлиш зарур.

Иқтисодчиларнинг билимлари кўпгина соҳаларда чегараланган бўлса ҳам, Лукас улар орасида кутиш натижаларининг юзага келиш муаммосига тўхталиб ўтади. Иқтисо олиб ўтади. Иқтисо аҳамиятта эгадир. Кутишнинг ўзи кўпгина омилларга жумладан давлатнинг иқтисодий сиёсатига ҳам боғлиқ. Буни у ёки бу сифатини қабул қилишда албатта эътиборга олиш керак. Лукас: «сиёсий тадбирларни баҳолашдаги анъанавий усуллар кутиш натижаларини ташқил қилишда сиёсатчилар таъсирини етарлича қамраб олмайдилар» деб ҳисоблайди. Бу анъанавий усуллар ташқил қилишда «Лукас ташқил қилиш» деб ном олди.

Фаол ёки суст иқтисодий сиёсатни танлаш асосан тарихга бориб тақалади. Чунки тарих кўп нарса ва кўпгина вазиятларни фаолроқ очиб беришга ёрдам беради. Масалан, олдинлари олиб борилган бирорга фаол сиёсат иқтисодиётни инқироздан олиб чиққан бўлса, албатта фаол сиёсат олиб бориш керак. Аксинча, иқтисодиётда кузатилаётган салбий ўзгаришлар иқтисодий инқирозга эмас, балки олиб борилаётган сиёсатга боғлиқ бўлса, бу пассив сиёсат олиб беришга асосдир. Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир сиёсатчининг барқарор сиёсат тўғрисидаги фикри у қандай тарихий рол ўйнаганлигига боғлиқ. Шунинг учун ҳам макроиқтисодий сиёсатдаги тортишувлар кўп ҳолларда макроиқтисодий тарих тортишувига бориб тарқалади.

Аmmo тарихга мурожаат қилиш ҳам барқарор сиёсатни олиб бориш вариантларини танлашдаги тортишувларни тўғри ҳал қила олмайдилар.

2.3. Иқтисодий сиёсатнинг олдидан белгиланган қондаларга амал қилиши ёки ҳаракатлар эркинлигига асосланиши

Иқтисодчилар ўртасида тортишуларга сабаб бўладиган иккинчи бир вазият олиб борилаётган иқтисодий сиёсат барқарорлигининг мақсадга мувофиқлигидир. Уни олиб бориш ёки ўтказиш у ёки бу иқтисодий вазиятларда қабул қилинадиган чора - тадбирларни олдидан эълон қилиш ва кейинчалик эса ушбу эълон қилинган дастурга қатъий амал қилишга асосланган. Ҳаракат эркинлиги ҳар бир аниқ иқтисодий ҳолатларга мос тушадиган иқтисодий муаммоларни баҳолаш ва ушбу вазиятга мос келадиган сиёсатни ташлаш имконини беради.

Бу муаммо фаол ёки пассив иқтисодий сиёсатнинг ахамияти тўғрисидаги саволга ўхшаш эмас. Чунки фаол ёки пассив иқтисодий сиёсат аниқ бир курсга тайиниши мумкин. Масалан, пассив сиёсатнинг барқарор йўналиши сиёсати бир йилда пул тақлифи ўсиши даражасини уч фоиз миқдорда ушлаб туришни қўлаб-қувватлайди. Фаол сиёсатда барқарор йўналиш қушидагича бўлиши мумкин:

Пул тақлифининг ўсиш даражаси = 3% + ишсизлик даражаси - 6%.

Бундай йўналиш ишсизлик даражасининг 6 фоиз%ли шароитда пул тақлифининг 3%га ўсишини таъминлайди. Аммо ишсизлик 6 фоздан ошганда ҳар бир фоиз ишсизлик даражаси пул тақлифининг қўшимча бир фоизга ошишига олиб келади. Бу йўналишга асосан ҳукумат захира тизими иқтисодиёт ияқиролга учраётган вақтда пул тақлифини қўпайтириш орқали уш барқарорлаштиришга олиб келади.

Сиёсатчилар ва иқтисодий сиёсатни ташкил қилиш жараёнларига ишончсизлик.

Қўлгина иқтисодчилар иқтисодий сиёсат муаммоси - сиёсатчилар ихтиёрига қолдириш учун қийин сола деб ҳисоблайдилар. Бундай фикрлар иқтисодий сиёсатни қабул қилишда катта аҳамиятга эгадир. Чунки кишилар кучли пул - кредит ва бюджет - солиқ сиёсатлари айрим гуруҳ сиёсатчилар ихтиёрида эканлигидан қўрқадилар.

Иқтисодий сиёсатда етарли билимларга эга бўлмаслик бар нечта сабаблар билан асосланади. Айрим иқтисодчилар ҳар хил гуруҳлар манфаатидан келиб чиқадиган иқтисодий сиёсат тартибсиз равишда ташкил қилинган бўлади деб ҳисоблайдилар. Бундан ташқари, макроиқтисодиёт мураккаб фандир ва буни ҳар қанча кучли билимга эга бўлган сиёсатчи ҳам тўлиқ била олмайди. Бу ўз навбатида товланмачи ва фирибгар сиёсатчиларга қўл келади. Ҳатто уларнинг айримлари иқтисодиётни бундай сиёсатчилардан қутқариб қолиш учун конституцияга айрим ўзгартиришлар киритиш орқали, масалан, баланслаш, бюджетта ўзгартиришлар киритишлар йўли билан қонунчилар қўлини боғлаб қўйиш керак деб ҳисоблашади. Шунингдек, сиёсатчилар томонидан олиб борилаётган сиёсатларнинг мантқисизлиги қўшгина ҳолларда ишончсизликка олиб келади. Айниқса, иқтисодий сиёсатларда барқарор йўналишларни танлашда, мантқисизликка кўпроқ тўғри келади. Масалан, қўшгина сиёсатчилар ўз манфаатини амалга ошириш учун, ўйлаб қўйилган режалар ва қўланиладиган чора - тадбирлар тўғрисида қўлаб ваъдалар беришади. Аммо ўз мақсадларига

эришганларидан кейин эса, масалан, бизнесмен ва тадбиркорлар берилган ваъдаларга ишониб ишни бошлагандан кейин ўз ваъдаси устида ўйлашиб қоладилар, бунга мисол қилиб давлат билан террорчилар ўртасидаги муносабатни келтириш мумкин, бундай ҳолатда гаровдагилар ҳаётини сақлаб қолиш учун террорчиларнинг талабини маълум миқдорда қондиришга ҳаракат қилади.

2.4. Бюджет - солиқ ва пул-кредит сиёсатларини таъминлаш қончилиги

Макроиқтисодий сиёсат тўғрисидаги тортишувлар олиб борилаётган бирор-бир иқтисодий сиёсатнинг ижтимоиятгаги таъсири оқиб бериладиган тақдирда ҳам тўхтамайди. Давлат захира тизими биронта йўналишни қўлаб-қувватлаганда ҳам у қандай кредит сиёсатини олиб боришда кўриладиган чора - тадбирларнинг уч хил йўналишга тўхталиб ўтамиз.

1. Монетаристлар фикрига кўра заҳирта тизими пул тақлифига ўсишини доимий равишда қўлаб туриши лозим. Чунки пул тақлифига бўлаётган ўзгаришлар орқали бутун иқтисодда бўлаётган ўзгаришларни куришда ва шунинг учун пул массаси ўсиши қўлаб турилса, ишлаб чиқариш ҳажми ва ишсизлик вази кўрсаткичлар барқарорлигида деб ҳисобланади.

2. Иқтисодчилар уртасида кенг тарқалган вақамчи ҳолда бўлиб, ЧММ номинал ҳажми ўсиш даражасини маълум миқдорда қўлаб туриладиган пул-кредит тадбирларини ташкил қилишни ташлашдан иборатаир. Бунга амал қилган ҳолда давлат заҳира тизими режалаштирилаётган иқтисодий ўсиш даражаларига шуниндан эълон қилиши керак. Агар ҳақиқий ўсиш даражаси режалаштирилган ўсиш даражасидан ошиб кетса, пул массаси ўсишини секинлаштириш орқала талабнинг кенгайиши ушлаб турилади, аксинчи бўлса раёбатлантирувчи сиёсат олиб борилади. Монетаристлар бундай назиятларда муаммаларга пул тизимининг ўзгаришига мослашган пул сиёсатини олиб бориш имконияти ва иқтисодиёт ҳамда нархлар барқарорлашувига пул сиёсати деб ҳисобланади.

3. Иқтисодчилар томонидан пул-кредит сиёсати тадбирларини танлашдаги учинчи ҳолда ташкил қилиш ҳисобланади. Ушбу ҳолдага амал қилган ҳолда давлат заҳира тизими нархларнинг режа буйича ўзгаришларини эълон қилиши шарт ва пул тақлифини шундай тартибга солиш керакки, токи нархлар олдидан эълон қилинган мақсадларга мос равишда ўзгарсин. Ушбу йўналишнинг қўловчилар фикрича пул сиёсатининг энг асосий вазифаси бўлиб нархлар барқарорлигини таъминлаш ҳисобланади.

Шунга ҳам эътибор бериш керакки, юзоридаги санаб ўтилган йўналишларнинг берчаси номинал кўрсаткичларга асосланади.

У эки бу йўналиш танлашда бўлаётган тортишувлар асосан пул - кредит сиёсатига тегишли бўлса, иқтисодчилар ва сиёсатчилар ўртасида бюджет - солиқ сиёсатини танлаш муаммоси ҳам музокараларга асос бўла олади. Бу жиҳатдан баланслашган бюджетни танлаш қончилиги

кўпроқ эътиборга лойиқдир. Бунга асосан давлат харажатлари солиқ тушумлари миқдоридан ошмаслиги керак.

Олдинги саволларда кўриб ўтганимиздек, баланслашган бюджетни таъминлаш учун айрим иқтисодчилар конституцияга маълум бир модда киритиш зарурлигини уқтиришган. Кўпгина иқтисодчилар эса бунга қарши, уларнинг фикрича, айрим ҳолларда бюджетни ижобий ёки салбий қолдиқларда сақлаб туришга кўпгина сабаблар мавжуд.

Биринчидан, бюджетнинг баланслаштирилганлиги, иқтисодиётни барқарорлаштириш нўқтан назаридан фойдали ҳам бўлиши мумкин. Чунки мажбурий баланслаштириш солиқ - бюджет туловлари каби автоматик барқарорлаштирувчи омиллар ҳаракатини йўққа чиқариши мумкин. Иқтисодиётда иқтисодий пасайиш бошланган шароҳта солиқ автоматик равишда ўсади. Шундай қилиб, иқтисодиётни барқарорлаштириш бюджет камомати ҳисобига таъминланади. Аксинча баланслашган бюджет бўлганда эса иқтисодий камайиш вақтинча солиқлар ошиши ва давлат харажатларини камайштиришга талаб қилган бўлар эди. Бу эса кейинчалик жами талабнинг камайишига олиб келган бўлар эди.

Иккинчидан, бюджетнинг ижобий ёки салбий қолдиқлари миқдоридан иқтисодий рағбатлантириш, солиқларнинг салбий таъсирини камайтиришда фойдаланиш мумкин. Солиқларнинг юқори ставкалари иқтисодий фаолликни йўқотади ва улар қанчалик юқори бўлса, у жамият учун шунчалик қимматга тушади. Солиқлар миқдорини йиллар бўйича ўзгартирмасдан барқарор ушлаб туриш камроқ йўқотишларга олиб келади. Бу дая сиёсатни иқтисодчилар солиқларни текислаш деб аташади.

Учинчидан, бюджет камоматидан маълум миқдордаги солиқларни келажак авлод иштиёрига юклашда фойдаланиш мумкин. Масалан, айрим иқтисодчилар «агар бутун озодлик учун уруш бўлаётган бўлса, унинг фойдасини келажак авлод олади ва шунинг учун бутунги харажатларда улар ҳам қатнашиши керак» деб ҳисоблайдилар. Ҳозирги авлод уруш харажатларини бюджет камомати ҳисобига молиялаши мумкин. Натижада давлат уруш вақтидаги қарзларини келажак авлоддан солиқлар йиғиш орқали тўплаши мумкин.

Ушбу мулоҳазалар орқали улар бюджетга қарши туришади. Бюджет - солиқ сиёсатларини ишлаб чиқишда иқтисодий вазиятлардан келиб чиқиб амалга ошириш зарур деб ҳисобланади.

Таянч иборалар:

Ички вақт оралиғи (лаг). Ташқи вақт оралиғи (лаг). Олдиндан кўрсатадиган индикаторлар индекси. «Лукас танқиди». Макроиқтисодиётнинг фаол ва суст сиёсати. Макроиқтисодиёт сиёсатининг қоидалари (қатъий курс). Макроиқтисодиёт сиёсатида эркин фаолият. Макроиқтисодий сиёсат. Сиёсий бизнес даври. Макроиқтисодий сиёсатта турли ўзгаришларни киритиш. Ҳукумат ва Марказий банк сиёсати.

Саволлар:

1. Макроиктисодиётнинг асосан қандай турлари бўлади?
2. Барқарорлик сиёсатини олиб боришда қандай муаммолар туғилади?
3. Фол ва сўст сиёсатларнинг фарқи қандай?
4. Қатъий курс сиёсати нимадан иборат?
5. Эркин макроиктисодий сиёсат тушунчаси қандай?
6. Макроиктисодиётни тартибга солишда қандай қарама-қарши мақсадлар туғилади?
7. Фискал сиёсатни монетар сиёсат билан бирлаштиришда туғиладиган муаммолар?

Адабиётлар:

1. Агапова Т.А. Серёгина С. Ф. Макроэкономика, Гл.№12, -М.: МГУ Ломоносов, 2001.
2. Менъяю Н.Г. Макроэкономика, Гл.№12, -М.: МГУ Ломоносов, 1996.
3. Макконел К., Брю С. Экономикс, Гл.№14,17, 18, 20, -М., 1993.

3-боб. Иқтисодий ўсиш мақсадидаги ташқи савдо сиёсати

3.1. Божхона тарифларининг ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар ва аҳолининг турмуш даражасига таъсири

Савдо сиёсати - давлат томонидан халқаро савдога солиқ, субсидия, валюта назорати ва импорт ёки экспортни тўғри чеклаш сиёсатини олиб бориш орқали таъсир кўрсатиш ҳисобланади.

Мамлакат ташқи савдосини чеклаш босқисда олиб борилаётган ҳар қандай чора-тадбирлар аҳоли турмуш даражасини пасайишига олиб келади. Шу нуқтан-назардан олиб қарасак, эркин ташқи савдо сиёсати фойдалироқ бўлиб ҳисобланади. Ташқи иқтисодий савдони тартибга солишнинг энг асосий усулларидан бири бўлиб божхона божлари ва тарифлари ҳисобланади.

Тариф, яъни импортта божхона божи савдо сиёсатининг энг қадимий усулларидан бири бўлиб ҳисобланади ва доимий равишда нафақат давлат газнасини тўлдиришда, балки миллий ишлаб чиқарувчиларни импорт рақобатидан ҳимоя қилишда ҳам фойдаланилади. Тарифларни ўзгартириш орқали давлат импортни рағбатлантиради ва шу йўл билан ишлаб чиқариш ва истеъмол муносабатларига таъсир этиши мумкин.

Божхона божи - бу мамлакатга олиб келинаётган ёки мамлакатдан олиб чиқилаётган маҳсулотга солинадиган мажбурий солиқдир. Халқаро амалиётда божхона божларининг турли хиллари қўлланилади ва уларни ҳисоблаш йўллари, ифодаланиши ҳамда ҳаракат соҳасига кўра қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

Божхона божлари

Уларни ҳисоблаш йўлига кўра	Улардан фойдаланиш ва ҳаракат соҳасига кўра	
Савдо мақсадлари-мақсадлари қиймати фойз ҳисобида олинади; ўзига хос мақсадлари оғирлиги ҳажми ёки бирлигидан пул миқдори 0 олинади; аралаш - юқоридаги кўрсатишган 2та турлар мувофиқлаштирилади.	Белвосита таъсир кўрсатувчи:	Билвосита таъсир
	импорт божлари	-мавсумий
	а) энг кам	-маҳсус
	б) энг кўп	-демпингга қарши
	миқдорда экспорт божлари.	-компенсацион
		-қайтариладиган

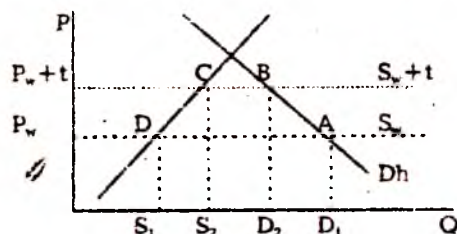
Жадвалдан кўриниб турибдики, амалиётда қўлланиладиган божхона божлари турлича. Агар уларни ҳисоблаш бўйича гуруҳланишини кўрадиган бўлсак, маҳсулот нархига нисбатан фойзда белгиланадиган адвалер божлари жаҳонда кўпроқ тарқалган. Божхона

божларининг ифодаланиши ва фаолият соҳаси бўйича бирлаштирилган иккинчи гуруҳи аввало импорт божлари ва экспорт божларга ажралади.

Импорт божлари давлат бюджетини тўлдириш мақсадида ва ички бозорга тушадиган чет эл товарлари оқимини тартибга солиш учун белгиланади. Экспорт божлари мамлакат ичида талаб кўп бўлган маҳсулотлар тақчиллигини олдини олиш мақсадида белгиланади.

Бож олинмайдиган маҳсулотлар, бож олинмайдиган маҳсулотлар, олиб келиш ва олиб кетиш тақиқланган маҳсулотлар, шунингдек божхона божлари ставкаси, яъни уларнинг тартибга солинган рўйхати божхона тарифлари деб аталади.

Божхона тарифларининг вазифаси аввалом бор импорт билан рақобатлашадиган миллий ишлаб чиқаришни ҳимоя қилишдан иборат. Агарда тарифларни жорий қилиш орқали импорт чекланса, миллий ишлаб чиқариш сотилаётган маҳсулотлар ҳажмини ошириш ва тарифни жорий қилиш орқали нархларнинг ошиши ҳисобига сотади. Миллий ишлаб чиқариш тарифини жорий қилиш орқали сотишни биз графикда ҳам кўришимиз мумкин. (3-чизма)

3-чизма. Тарифнинг ишлаб чиқарувчилар манфаатига таъсири

Тариф миллий ишлаб чиқаришни P_w дан P_w+t гача ошишига олиб келади. Миллий ишлаб чиқарувчилар бу ўсишни улар учун қулай бўлган вазиятга, яъни S_1 дан S_2 гача давом эттиради. Аниқан S_2 нуктадан ишлаб чиқариш харажатлари бозор нархига P_w+t тенглашади.

Ундан юқориси миллий ишлаб чиқарувчилар учун фоидали ҳисобланмайди. Чунки ишлаб чиқариш харажатлари бозор нархидан ошиб кетади. Ишлаб чиқарувчиларнинг фойдаси яъни тушум билан харажатлар ўртасидаги фарққа тенг.

Миллий ишлаб чиқариш билан хорижий ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат ички нархларни ҳам халқаро нархларга тенглаштириб қўяди. Тарифларнинг истеъмолчиларга, ишлаб чиқарувчиларга ва давлат хазинасига таъсирини умумлаштириб импорт қилаётган мамлакатта таъсирини аниқлаш мумкин. Жамият учун тарифларни жорий қилишдан келадиган соф йўқотишлар $B+D$ чегарасидан иборат. D чегараси (кўпроқ тарифнинг истеъмол самараси деб аталади) импорт қилаётган мамлакат истеъмолчиларнинг ушбу товарларни истеъмол қилишни камайтириши натижасида йўқотишларини кўрсатади. B чегараси (тарифнинг ишлаб чиқариш

самараси) мамлакат итқарисидаги ишлаб чиқаришнинг кўпайиб кетиши натижасида вужудга келади. Умуман божхона тарифлари амалда аҳоли турмуш даражасини камайтиради. Чунки, истеъмолчилар ишлаб чиқарувчилар ва давлат ютуқларига нисбатан кўпроқ йўқотадилар. Тарифлар истеъмолчиларнинг импорт қилмаётган маҳсулотларидаги даромадларини бошқа ижтимоий гуруҳлар манфаатига қайта тақсимлайди.

3.2. Импорт квоталари ва лицензияларини тақсимлаш услублари

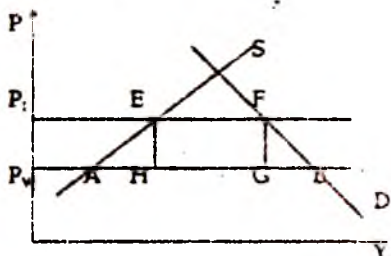
Жаҳон амалиётида ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг билвосита усулларига қараганда бевосита усулларидан кенгроқ фойдаланилади. Билвосита усуллар ўзининг мазмунига кўра иқтисодий, маъмурий, метёрий-ҳуқуқий кўринишга эга бўлиши мумкин.

Лицензиялаш ва квоталаш иқтисодий характердаги бевосита усуллар ичида кенг тарқалгани ҳисобланади. Лицензиялаш - бу ташқи иқтисодий операцияларни амалга оширишга давлат ташкилотларидан рухсат олишнинг маълум тартибидир. Ташқи иқтисодий операцияларга маҳсулотлар, ишчи ва хизматчилар экспорти ҳамда молия операцияларини ўтказиш, хорижга ишчи кучини ишга жойлаштириш ка йлар кирди. Ўзбекистонда лицензиялар фақат давлат рўйхатида қайд этилган, ташқи иқтисодий фаолиятда қатнашувчиларга берилади. Бошқа юридик шахсларга бериш тақиқланган. Маҳсулотлар экспорти ва импортини лицензиялаш давлатта улар оқимини қаттиқ тартибга солишга баъзи ҳолларда уларни вақтинча чегаралашга ва шу асосда ташқи иқтисодий тақчиллик ўсишининг тўхташига ҳамда савдо балансини тенглаштиришга имкон беради.

Маҳсулотлар, ишчи ва хизматчилар экспорти ва импортига лицензиялар бериш ҳуқуқида Ўзбекистон Республикасининг қуйидаги бошқарув ташкилотлари эга: Вазирлар Маҳкамаси, Молия, Адлия, ички ишлар, Соғлиқни сақлаш, Халқ таълими вазирликлари, шушундек Марказий банк. Молия операцияларини ўтказишга лицензиялар асосан республика Молия вазирлиги ва Марказий банк томонидан ўз ва хорижий банкларга, молия муассасаларига берилади. Улар молия-кредит муассасаларига мамлакат ичида ва унинг ташқарисида чет эл валютаси билан операцияларни амалга ошириши, хорижий молия кредит муассасаларига эса ички бозорда юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатиш ҳуқуқини беради. Бундан ташқари маҳсулотлар, ишчи кучи экспорти ва импортини чегаралаш мақсадида квоталаш кенг қўлланилади. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, унда ваколатли давлат ёки халқаро ташкилот алоҳида маҳсулотлар, хизматлар, мамлакатлар ва мамлакатлар гуруҳи бўйича маълум даврга экспорт ва импортга миқдорий ёки қиймат чегараларини белгилайди. Квоталаш фақат маҳсулот оқимларини эмас, балки ишчи кучи оқимларини тартибга солишда ҳам қўлланилади. Кўпгина ривожланган мамлакатлар ички меҳнат бозорини ҳимоялаш мақсадида хориждан ишчи кучи импортига квоталар ўрнатади.

3.3. Савдонин чеклашнинг турлари ва ҳукумат томонидан савдонин чеклашнинг иқтисодий мақсадлари

Савдонин чеклаш воситалари Савдонин чеклашларнинг асосий воситалари бўлиб тариф тўсиқлари (барьер) деб аталадиган божхона пошлинаси ҳисобланади. У чегарадан ўтказиладиган товарни солиққа тортишдан иборат, бу товарлар ўз навбатида экспорт каби импорте ҳам тааллуқли бўлиши мумкин.

4-чизма. Божхона пошлинасини импортега таъсир механизми (катта бўлмаган мамлакат учун).

Графикда «А» деб белгилаб олинган, яъни таҳлил қилинаётган мамлакатнинг талаб ва тақлиф («S» тақлиф, инглизча «supply») ва талаб, (инглизча «demand») чизиқлари кўрсатишган. А мамлакат биз ташкил қилган маҳсулотнинг халқаро баҳосига P_1 ҳеч қандай таъсир кўрсата олмайди, чунки у нисбатан «кичкина» мамлакат ҳисобланади (агар унинг қаралаётган маҳсулотта тааллуқли имкониятларини ҳисобга олса). Бунда эркин савдо шароитида АВ кесмага мос келувчи импорт юзага келади. Агар ҳукумат импортега маълум божхона пошлинасини солса, унда шу мамлакат ичидаги харидор учун баҳо P_t гача ўсади. Бундай баҳода мамлакатда ишлаб чиқарилган чиқим харажат нуқтан назаридан ҳатто камроқ фойдали маҳсулотлар ҳам бозорда ушлашиб туриши мумкин. Натижада мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ҳажми сотилиши А миқдорига, яъни HE кесмагача кўпаяди. Бироқ, юқори баҳо туфайли харидорларнинг талаби GB миқдорга, яъни GF гача камаяди. Импорт АВ дан EF гача қисқаради. Давлатнинг божхона тўловлари ($P_t - P_w$) EF ни ташкил қилади. Лекин, божхона пошлинасининг солиниши умуман олганда бутун иқтисодиёт учун даромад келтирмайди. Миллий даромад фақат давлат ва бир томондан иқтисодиётнинг имтиёзли секторлари, бошқа томондан имтиёзли бўлмаган секторлар ўртасида қайта тақсимланади.

Агарда биз «йўриқ», яъни танланган товарнинг халқаро баҳоси таъсир кўрсата оладиган мамлакатни олиб қарайдиган бўлсак, у ҳолда халқаро баҳода, яъни импорт қилувчи мамлакатнинг харид қилиш баҳосига бўлган таъсирнинг қўшимча фойдали самараси юзага келарди. Бу самарани шундай тушунтириш мумкин: чет элик соғувчилар баҳонинг кўтарилиши натижасида А мамлакатдаги миқдордан ажраб

қолмаслик учун баҳони пасайтиришга интиладилар, яъни импортга солинадиган божхона пошлинасининг бир қисмини ўзларининг зиммасига оладилар.

Халқаро савдонинг эркинлаштиришнинг узоқ жараёни давомида кўпчилик саноати ривожланган мамлакатлар ўзларининг тариф чеклашларини пасайтирадилар. Айни вақтда у мамлакатлар ҳукуматлари тарифсиз чеклашлар деб атайдиган савдо чеклашларининг бошқа турини яратиш бўйича катта ихтирочилик қиладилар. Бундай турдаги энг муҳим чеклашларга тўхталамиз. Импорт квотаси (шунингдек "экспорт квотаси) ўзининг таъсири бўйича божхона пошлинасига жуда ўхшайди. Баҳонинг божхона тарифи ҳисобига Р дан Р₁ гача кўтарилиши ўрнига, ҳукумат фақат ЕҒ миқдорида товар хиритилишига йўл қўяди. Тарифсиз чеклашларнинг яна бир янги воситаси сифатида ўзини - ўзи чеклаш пайдо бўлади. Бу терминни асил мақсадга қўра қўштирноқ ичида езиш керак эди. Экспорт қилувчи мамлакат ўзини бундай чеклашга расмий равишда интилса ҳам, барибир, кўпчилик ҳолларда бундай чеклашлар гоёси импорт қилувчи мамлакатдан чиқадди. Ўзини - ўзи чеклашнинг моҳияти шундан иборатки, экспорт қилувчи мамлакат ҳукумати ўзининг экспорт қилувчи корхоналаридан савдо ҳамкорлари бозорига экспорт қилинадиган маҳсулотларнинг маълум йиллик ҳажмидан (қиймати ёки миқдоридан) олиб кетмасликни талаб қилган ҳолда уларга таъсир кўрсатади.

Яна бир савдо чеклаши бўлиб мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотдан фойдаланиш лимитини белгилаш ҳисобланади. Бу чеклаш амалқачоқ ривожланаётган мамлакатлар томонидан ўйлаб чиқилган эди ва уларни кенг амалиётдан ўтган эди. Бугунги кунда бу таъки савдо снёнсий ихтиросидан кўпчилик саноати ривожланган мамлакатлар ҳам фойдаланадилар. Бу чеклашнинг таъсири шундан иборатки, импортга аввало маълум саноат товарларига руҳсат бериладиги, қачонки импорт қилинадиган товар ўз ичига мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг минимал ҳиссасини оlsa.

Ва ниҳоят, савдо чеклашлари роличи субсидиялар (субвенция, дотациялар) ўйнайди, уларни ҳукумат ўзининг импортчилари билан халқаро рақобатда бўлган корхоналарига тўлайди. Бундай турдаги дотациялар (сунъий равишда бўлса ҳам) мамлакат корхоналарининг рақобат бардошлигини оширади ва бунинг ҳисобига субвенциясиз пайдо бўладиган импортни қисқартиради.

Савдонинг чеклаш (лар)нинг мақсадлари.

Савдонинг чеклашларнинг воситаларини тушунтириш билан, биз бир неча марта уларнинг кўзлаган самараларини, яъни мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ички бозорда сотилишини ошириш мақсадида бўлган мамлакат ишлаб чиқариши учун мусбат самарани эслатдик. Бу эса чеклаш гадбирларининг муҳим мақсади саналади. Юзак қараганда бу мақсадга эришишга интилиш ўз-ўзидан ҳукуматнинг маълум мажбурияти ҳисобланади. Агар бу жиҳатга

мукаммалроқ тўхталсак, у ҳолда бу мақсад бундай ўз-ўзидан англандиган бўлиб кўринмайди.

Бунга қатор сабаблар бор. Биринчидан, ихтисослаштириш имкониятлари тўла фойдаланилмайди. Савдо чеклашларида миллий даромад керак бўлган даражадан паст. Иккинчидан, шунингдек олиш керакки, А мамлакат импорти бошқа мамлакатнинг савдо экспорти ҳисобланадигани ва айни вақтда унинг импорт имкониятларининг ўсишига ва бу билан А мамлакат экспорт имкониятларининг ошишига имкон яратади. Бунинг негизда шундай ҳулоса келиб чиқадики, савдо чеклашлари савдо си чеklangан мамлакат экспорт имкониятларини бой берганлигини билдиради, у мамлакат бунинг эвазига олиш оқибатда ўзига ўзи зарар етказади.

Учинчидан, мамлакат экспортининг бу мамлакат томонидан савдога киритилган чеклашлар эвазига пасайиши бошқа заنجирлар орқали ҳам юз берishi мумкин. Агар импорт экспорт товарларини ишлаб чиқариш учун фойдаланилса, у ҳолда импортта бўлган юқори баҳолар экспорт сальбий таъсир кўрсатиши мумкин. Импорт товарларига бўлган юқори баҳолар ишлаб чиқариш омилининг рессурсларининг вуқудга келтириши ва экспорт товарлари тақимиини пасайтириши мумкин. Экспортта таъсир этувчи айирбошлаш курсини тебранишлари (ўзгаришлари) ҳам импортта бўлган юқори баҳолардан келиб чиқishi мумкин. Умуман олганда таниқли эркин савдо талабларини келтириб чиқарадиган бундай мулоҳазалар, одатда, қўлдалик иқтисодий-сиёсий ҳаётда охириги ўринга қўлдирилади. Биринчи уринга бошқа аргументлар чиқади. Бу аргументлар ёрдамида ҳукуматлар ўзларининг савдо сиёсати санкцияларини асослайдилар. Булар қандай аргументлар?

1. Мухим аргументлардан бири сифатида миллий хавфсизлик юзага келади. У савдода чеклашлар ва халқаро рақобат шароитидаги имтиёзларга асосланади. Аввало бу қишлоқ хўжалиги, муҳофаза ва асосий материалларни ишлаб чиқариш каби саноат тармоқларига таъсир қилади. Узининг принципиал шаклида бундай аргумент, ҳақиқатдан ҳам, мавжуддир. Лекин, бу хавфсизликка биринчисидан кўра арзонроқ, бошқа йул (савдонинг чекламасдан) билан эришиш мумкин эмасмикин, деган масала устида ўйлаш (ҳукумат ҳам ўйлаши) керак.

2. Савдо чеклашлари фойдасига бўлган бошқа аргументнинг моҳияти шундан иборатки, ривожланаётган саноат тармоқларини халқаро рақобатдан вақтинчалик сақлаш керак, масалан импортта бўлган божхона пошлинаси ҳисобидан. Ушбу аргументни 19-аср бошида таниқли немис иқтисодчиси Фридрих Лист «рақобатлангандиган божхона пошлинаси» деб атади.

Бу стратегия мувофиқ мамлакатта импорт қилинадиган товарлар тизимли равишда мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар билан алмаштириб борилиши керак. Бу мақсадга юқори божхона божи ҳисобига эришилади. Бу маҳсулотларга бўлган юқори баҳолар туфайли бошқа секторлар истеъмолчиларига ва ишлаб чиқарувчиларга

етказилган зарар шу таъбирларнинг миллий стратегик мақсадлари, яъни индустриалаштириш билан оқланади. Бундан ташқари юқори баҳолар мамлакат саноати халқаро рақобатбардошликка эришгунга қадар бўлган вақтинчалик уддаса ҳисобланади.

Систематик миллий-иқтисодий изланишларнинг бой тажрибаси ва кўп сонли натижалари бундай импортни алмаштириш сиёсати самарадорлиги ҳақидаги саволга жавоб беришга имкон туғдиради. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, фақат баъзи ҳоллардагина бу индустриалаштириш стратегияси кузланган мақсадга олиб келади. Аслида 20 ёки 30 йил давомида фақат саноатнинг бир неча ҳилолланган тармоқларигина ва фақат саноқли мамлакатлардагина жаҳон бозорига рақобатбардош бўла оладилар. Кўпчилик ҳолларда божхона ҳимоясига яна қўшимча йирик дотациялар ҳам тўланади, бунда давлат бюджетининг имконияти деярли бўлмай қолади. Саноатнинг бу тармоқларида эришилши ва мамлакатнинг бутун иқтисодиётига тарқалиши керак бўлган ўсишнинг қутулган самараси фақат секинлашган даража билан тавсифланади, баъзида эса салбий таъсирга эга бўлади.

Бундай қониқарсиз натижанинг сабаби нима? Биринчи навбатда иккита сабабни кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, рақобатбардошликка фақат рақобат кураши ва таъсиридагина эришиш мумкинлиги тўғрисидаги ҳақиқат инобатга олинмади, яъни, рақобат курашининг барча бозор иштирокчиларига кўсатадиган таъсирисиз рақобатбардошликка эришиб бўлмайди.

Иккинчидан, аниқ бўлдики, божхона бож ставкасида ифода қилинган номинал божхона саноатининг у ёки бу тармоғи фойдаланадиган самараси божхона ҳимояси ҳақида ҳеч нарса билдирмайди. Номинал божхона ставкаси билан бирга (A) тармоқ учун унинг самарали божхона ҳимояси (Z) мол етказувчи - тармоқлар номинал божхона ставкасига, A ва Z тармоқлар бир-бири билан қанчалик мустақкам боғланганлигига боғлиқ. Самарали ҳимоя формуласи:

$$EP = (VA - Va) / VA$$

EP - самарали ҳимоя

Va - қийматнинг божхона бож билан яратилиши.

VA - қийматнинг божхона божсиз яратилиши.

Божхона божсиз мамлакат ўз қийматини яратиш (VA), пировард маҳсулот (бирлиги) қиймати ва бунинг учун зарур бўлган импорт қиймати ўртасидаги фарқни англатади:

$$VA = (Pe - aPv)$$

Бунинг асосида бож киритиш билан қуйидаги формулага дуч келамиз:

$$EP = ((Pe (1 + te) - aPv (1 + te) - (Pe - aPv)) / (Pe - aPv)$$

Бунда P - баҳо; e - пировард маҳсулот; V - дастлабки маҳсулот (ярим фабрикат); «e» - бирликни ишлаб чиқариш учун зарур бўлган «V» нинг улуши; t - божхона ставкаси, a, v - коэффициентлар.

3. Савдони чеклашларнинг кейинги аргументи иқтисодий характердан кўра кўпроқ сиёсий характерга эга. Унинг дастлабки жиҳати бўлиб ҳукуматларнинг давлатни ушлаб туришга ва ҳокимият жиловини бошқа гуруҳларга ёки партияларга бермасликка интилишлари ҳисобланади, шунинг учун ҳам ҳукуматлар жамиятнинг сиёсий жиҳатдан обрўли гуруҳларига (масалан, металчиларга, қишлоқ хўжалик ишчиларига, X тармоқ корхоналарига, Y - тармоқ касба уюшмаларига ва камдан - кам ҳоллардагина истеъмолчиларга) қулай шароитлар яратадилар.

4. Пировардида зарурий шартлар мавжуд бўлганда иқтисодий ва миллий истиқболни ҳисобга олувчи муҳим аҳамият касб этадиган савдо чеклашлари фойдасига бўлган яна бир аргументни келтириш керак. Агар гап бозорда маълум маҳсулотга нисбатан (сотувчи ёки харидор сифатида) катта ҳиссага эга бўлган «катта» мамлакат ҳақида борса, у жеҳон (халқаро) баҳосига маълум чекланган тарзда таъсир кўрсата олади. Унда импортга бўлган божхона божи офферентларининг сотув баҳосини тушира олади, бу билан эса ушбу мамлакат учун (юқорида кўрсатилгани каби) харид баҳосини ҳам пасайтиради. Агар халқаро савдони бошқа товарларига бўлган баҳолар ўзгаришсиз қолса, у ҳолда «terms of Trade», яъни бу мамлакат учун экспорт ва импорт баҳолари нисбати яхшиланади.

3.4. Алмаштинув курсини ташқи савдога таъсири

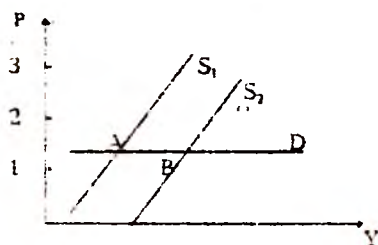
Алмаштинув курси ва инфляция

Миллий валютанинг чет эл валютасига алмаштирилиши мумкин бўлган курси алмаштириш курси дейилади. Мисол тариқасида Ўзбекистон пул бирлиги бўлмиш «сўм»ни ва Америка долларини (қисқача \$) оламиз. Бундай ҳолда сўм ва доллар ўртасидаги алмаштириш курси сўмларда ифодаланган доллар қийматини долларда ифодаланган сўм қийматини билдиради. Алмаштириш курси экспорт товарларининг миллий офферентлари учун ва импорт товарларининг миллий харидорлари учун муҳим ҳисоблашиш катталиги бўлиб хизмат қилади, чунки иш ҳақини, солиқларни, фойзаларни ва мол етказувчилар ҳисобини тўлаш учун миллий экспортёрлар чет эл импортёрларидан доллар оладилар, уларга эса сўм керак. Олинган долларни улар сўмларга алмаштиришлари керак, бунда уларга ўзларининг долларларини қанча сўм(лар)га олиши жуда муҳим. Миллий импортёрларга ўз мамлакатига сўм(лар)ни доллар(лар)га алмаштириш орқали сотиб оладиган ва чет эл товарларига тўлашлари учун доллар керак бўлади, улар учун керакли миқдордаги долларни сотиб олиш учун қанча сўм кераклиги жуда муҳим ҳисобланади.

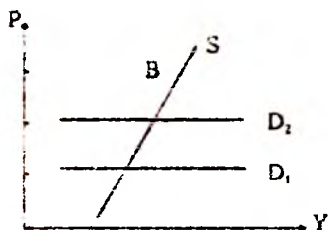
Юқорида қўйилган саволни қуйидагича шакллантираемиз. Миллий валюта қадрсизланганда (а) мамлакат импортининг қиймати қандай ўзгариши? б) бўлимда биз саволни инфляция шароитларида ўзгаришини қараб чиқамиз ва бу боғланишда реал айирбошлаш (алмаштириш) курси концепциясида тўхталамиз.

а) Девальвациянинг экспортга ва импортга таъсири.

Миллий экспортёрлар ва импортёрлар алмаштириш курсининг ўзгаришига қандай қарайдилар? Аввало, назарда тутилаётган мамлакат экспортни бозорини куриб чиқамиз. (4-чизма) Уларда мос равишда АҚШ доллари (5-чизма) ёки сўм (6-чизма).

Мамлакат импорти АҚШ \$
5-чизма

Мамлакат экспорти АҚШ \$
6-чизма

Мамлакат бозори билан солиштирганда чет эл талаби шунчалик юқорикки, мамлакат таклифи баҳосининг ўзгариши сотилган миқдорга сезилмайди. Чет эл талаби баҳога нисбатан «эластик» ҳисобланади, шунинг учун хорижий талаб миқдор уқига паралел тасвирланган. Унга қарши экспорт товарларининг ўз мамлакати ичида таклифи чизиги ўсди, чунки ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиши билан боғланган. (яшиқроқ айтганда: энг кам харажатларнинг ўсиши билан) 5-чизма S оферт чизиқларига асос қилиб маълум алмаштириш курси олинган, масалан, 1\$ = сўм. Ҳукумат (марказий банк билан биргаликда) сумний 50% га девальвация қилиш ҳақида қарор қилади. Бу хорижий импортёрлар ва мамлакат экспортёрлари учун нимани аниглаётди? Хорижий импортёрларнинг талаб чизиқи (D) доллар диаграммасида ўзгармайди, чунки улар ўзларининг ҳисоб-китобларини доллар (лар)да олиб борадилар ва уларга сўм (лар) да қанча сумма олишнинг фарқи йўқ. Мамлакат экспортёрлари учун бошқача ҳол руй беради. Уларга, биринчи навбатда сўм керак, ҳар бир ишлаган доллар учун улар энди олдингига нисбатан 50% куп сўм олади. Агар бу вақт ичида уларнинг харажатлари (сўмдаги) ўзгаришсиз қолган бўлса, улар долларда ифодаланган анча паст баҳода товарларни сотиши мумкин. Диаграммада баҳо янги алмаштириш курсига мос келувчи таклиф чизиғи ҳолатида жойлашади, вертикал бўйича масофа (оралиқ) алмаштириш курсининг ўзгариши мос келади. Муҳими берилган ҳолда талаб ва таклиф чизиқлари кесишган (B) нуқтада кўрсатилганидек, долларда ифодаланган баҳо ўзгармайди. Сотилшнинг кўпайиши руй беради, чунки экспортнинг доллардаги қиймати девальвация ҳисобига ўсади.

Энди сўм(лар) да ифодаланган диаграммага қараймиз. Мамлакат экспортининг оферт чизиғи алмаштириш курси таъсири остида жойлашмайди, чунки экспортёрларга ўзларининг харажатларини

қоплаши учун сўм керак, уларга мос келадиган долларда ифодаланган сўмга иккинчи даражали ролни ўйнайди. Ҳисоб-китобларини долларда олиб борувчи чет эл импортёрлари учун бошқа ҳол рўй беради. Уларнинг мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулоти учун долларда маълум баҳонни тўлашга тайёр туриши сўм (лар) диаграммасида шунин билдирадигани, улар сўмни девальвациясидан сўнг худди шундай маҳсулот миқдори учун сўмда ифодаланган анча юқори баҳо тўлаши мумкин (50% дан юқори). Девальвациядан кейин уларнинг талаб қизиги аввалги ҳолатидан юқорида жойлашади. Бу ерда ҳам экспортнинг миқдорий кўпайиши ва сўмларда ифодаланган баҳоларнинг кўтарилиши рўй беради, шундай қилиб, экспортнинг сўмдаги қиймати девальвация туфайли ўсади.

Ушбу таърифимиздан (график тарзида ақс этирилган ўзгаришларда) келиб чиқадигани, девальвация ўзининг фойдасига мос равишда экспортнинг доллар қийматини кўтариши ва импортнинг доллар қийматини тушириши мумкин. Умуман олганда, импортнинг дастлабки ортиши (импортнинг доллар қиймати экспортникидан юқори) кучли девальвация туфайли экспорт ортиқчасига айналиши мумкинлиги эҳтимолдан ҳоли эмас. Ҳар қандай ҳолда ҳам товар савдоси баланси яхшиланади (экспорт-импорт).

Бундай остиμισтик хулосага жуда эҳтиёткорлик билан бидошиш керак. Бунда маълум шартлар ва ҳолатлар бўлиши керак. Масалан, экспорт миқдорий кўпайишнинг ҳақиқий имконияти. Одатда, бунинг умуман олганда иложи бор. Аммо у маълум вақтни талаб қилади. Иккинчидан, импортни чеклаш имконияти мавжуд бўлиши керак, бу эса ижтимоий сабабларга кўра мураккаб масала бўлиши мумкин. Баъзида экспорт маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун импорт талаб қилинади. Доим бозорнинг конкрет шартларини ҳисобга олишга гўри келади. Бу шартлар талаб ва таклиф баҳоларининг (баҳолар ўзгаришига бўлган миқдорий муносабат) эластиклиги тушунчаси билан белгиланади. Бундан ташқари барча бозорлар бир-бирлари билан мустаҳкам боғланган. Девальвация таъсирининг профессионал прогнозларини тузишда бозорларнинг барча ўзаро алоқаларини (порционал таҳлил ўрнига тўлиқ таҳлил) ҳисобга олиш зарур.

Бизнинг изланишимизнинг бошқа муҳим хулосаси шундан иборатки, девальвация амалга ошираётган (кичик) мамлакат учун харид қилиш баҳоси ва сотиш баҳоси ўзгармайди, чунки бундай мамлакат учун девальвация экспорт ва импорт баҳолари нисбатининг (terms of trade) ўзгаришига олиб келмайди.

Алмашинув курси ва инфляция

Биз мамлакатда инфляция жараёни ҳукм сураётган даврни қараб чиқамиз. Биз яна диаграммалардан (4-чизма) фойдаланишимиз мумкин. Экспорт бозорига (доллардаги) эътибор қиламиз. Инфляция туфайли экспорт товарларини ишлаб чиқаришга сарфланадиган харажатлар (сўмда) доимо ўсади. Бу товарларнинг сотиладиган баҳоси (сўмда) ортади. Бу алмаштириш кўрсати ўзгармас бўлган ҳолда шунинг

билдирадиган экспортёрларнинг долларда ифодаланган баҳолари ўсади, шунинг учун инфляция туфайли мамлакат экспортёрларнинг оферт чизиги доллар диаграммасида юқорига кўчади. Долларда ифодаланган баҳо (дунё бозори баҳоси) ўзгармай қолса ҳам, экспорт қилинадиган маҳсулотнинг миқдори, у билан бирга экспортнинг доллар (дагги) қиймати ўзгаради. Бу жараёни тўхтатиш учун доимо миаллий валютани (сўм.ли) қадрсизлантиришга тўғри келади. Диаграммада бу тақлиф чизигининг пастга силкишида ва экспортнинг миқдорий кўпайишини акс эттиради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мамлакатда сўмнинг инфляция жараёни, миаллий валютанинг мос равишдаги девальвацияси экспортнинг доллардаги қийматининг пасайишига, савдо балансининг ортиб кетишига олиб келади. Бунга қарши туриш учун доимо миаллий валютанинг тағишми қадрсизланишини олдини олишни амалга ошириб бориш керак. Бошқача қилиб айтганда, девальвация инфляция даражасига мос келиши керак. Агар шундай бўлса, у ҳолда қуйидаги формула бўйича ҳисобланадиган доимий алмаштириш курси амал қилади:

$$WKr = WKd / P_i$$

WKr - реал алмаштириш курси

WKd - номинал алмаштириш курси.

P_i - миаллий баҳолар индекси.

$$WKr = WKd + P_i / P_i$$

P_i - ўзгаришларида миаллий инфляция ҳам акс эттирилган. Агар чет элда ҳам инфляция жараён кетаётган бўлса, бизнинг формуламиз қуйидагича бўлади:

P_i - хорижий баҳолар индексини билдиради (яъни унинг ўсишида хорижий инфляцияни). Агар миаллий ва чет эл валюталари ўртасидаги алмаштириш курсининг ўзгариши чет элдаги ва мамлакатдаги инфляция даражалари ўртасидаги фарқга мос келса, у ҳолда кўрилатган мамлакат учун реал алмаштириш курси ва халқаро рақобатбардорлик ўзгармай қолади. Бунга айниқса (2) тентламада, у иш даражаларини ҳисобга олган ҳолда яққол кузатиш мумкин.

$$(WKr) = (WKd) + (P_i) - (P_i)$$

Таянч пбларлар:

Савдо сиемати Таклиф (талаб). Ҳимоя тарифининг амалий даражаси. Тарифнинг ишлаб чиқариш самараси. Тарифнинг оптимал ставкаси. Ишлаб чиқариш субсидиялари. Экспортни субсидиялаш. Ҳрнини тўлдириш тижорат тўловлари. ХСБ (халқаро савдо бирлашма) - тарифлар ва савдода бош келишувлар. Тарифдан ташқари тўсиклар, квота. Лизензия. Экспорт чоралари. Савдонинг эркинлаштириш (либерализация). Протекционизм. Божхоналар иттифоқлари (эркин савдо зоналар).

Саволлар:

1. Тарифларни киритиш қандай оқибатга олиб келади?
2. Нима учун тарифларни киритиш керак?

3. Сўйсидия, демлинг савдо сиёсати нима учун керак?
4. Халқаро савдода қандай чеклашлар ишлатилади?
5. Протекционистик сиёсатнинг самараси?

Адабиёт.

1. Агзлова Т.А., Серёгина С.Ф. Макроэкономика, 14 боб. -М., 2001
2. Макконел К., Брю С. Экономикс, 39 боб. -М., 1993.
3. Фишер С., Доридуш Р., Шмалензи Р. Экономикс, 37 боб. -М., 1996.
4. Эклунд К. Эффективная экономика, 7 боб. -М., 1995.

4-боб. Иқтисодий ўсиш мақсадида валюта курси сиёсати.

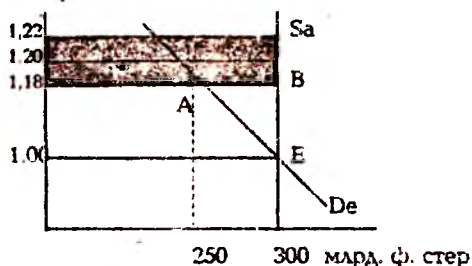
4.1. Валюта бозори тушунчаси. Ўзгарувчан ва ўзгармас валюта курси тушунчалари

Халқаро савдо валюта бозорида маълум бир ўзаро нисбатларда бир-бирига алмаштувчи турли хил миллий валюталардан фойдаланади. Номинал алмаштирув курси - 2 мамлакат валютасининг нисбий нархи ва би бир мамлакат валюта нархини бошқа валюта бирлигида ифодаланиши. «Валюта алмаштириш курси» термини қонда бўйича номинал валюта курсини ифодалаш учун фойдаланилади.

Бир мамлакатдан товар ва хизматлар экспортини кўпайиши мамлакат миллий валютасига хорижда талаб ўсишини кўрсатади ва шу мамлакат ичида хорижий валюта таклифини пайдо қилади. Шунга мувофиқ давлатларда товар ва хизматлар импортини кўпайиши уни хорижий валютага бўлган талабни пайдо қилади ва хорижликлар томонидан миллий валюта таклифини келтириб чиқаради. Хорижини валютага ички талабнинг ўсиши мамлакат марказий банкларида, экспортнинг кўпайиши ҳисобига яратилган валюта захираларини камайтиради. Шундай қилиб мамлакат экспорти импорти қоплаш учун зарур бўлган хорижий валютани «ошлаб тонади».

Ўзгарувчан валюталар курси тизимида алмаштириш курси валюта бозоридаги валютанинг мувозанат нархи сифатида аниқланади. Ўрнатилган валюта курси тизимида миллий валюта курсини марказий банк белгилайди. Бундай ҳолда марказий банк ўрнатилган курс бўйича хорижий валютани сотиб олиш ва сотиш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Одагда МБ миллий валютани чегаравий эркин тебраниш курсларини ўрнатади. Валютанинг нархлари чегаранинг юқори ёки қуйи нуқтасига яқинлашса МБ интервенция утказди. Қуйи чегаравий нуқтага яқинлашган МБ томонидан шу валютани хорижий валютага ёки олтинга алмаштиришни талаб этади ва аксинча.

Валюта курси
доллар ф
стер-ги

7-чизма. Фунт стерлинглр бозори.

Агар фунт стерлинг учун 6 доллар даражасига пасайса, ҳамда Буюк Британия мб 1 ф.ст. учун 1,22 дан 1,88 атрофида тебранувчи 1 ф.ст. учун 1,2 дол. ўрнатилганини қўлаб - қувватламоқчи бўлса, бундай ҳолда МБ ф. стерлинги қўшимча талабни пайдо қилиш ва уларни долларга сотиб олиш керак.

Агар ф.ст. таклифи 300 млрд. дол. 250 миллиардгача қисқарса, у ҳолда курс тебранишининг куйи чегарасигача кўтарилади ва 1 ф.ст. учун 1,18 дол. даражаси ўрнатилади.

4.2. Узоқ ва қисқа муддатдаги номинал ва реал валюта курсини ўсиш омиллари

Реал валюта курси бир мамлакат товарларини бошқа мамлакат товарларига алмаштириш ҳисобига сотиш, бўйича ўзаро нисбатлари билан характерланади. Номинал ва реал алмаштирув курси ўртасидаги боғлиқлик куйидаги кўринишга эга.

$$E_r = E_n \times \frac{P_d}{P_f}$$

E_r = реал валюта курси;

E_n - номинал валюта курси;

P_d - ички нархлар даражаси (миллий валютада);

P_f - хорижий нархлар даражаси (хорижий валютада);

Реал валюта курси икки мамлакатда ишлаб чиқарилган товарларнинг нисбий нархи, шу билан бирга реал валюта курси икки томонлама ёки самарали бўлиши мумкин.

Реал алмаштириш курси қанчалик паст бўлса, маҳаллий товарлар нисбатан арзонроқ бўлади ва соф экспорт кўпаяди. Реал алмаштириш курсини аниқлашда бир қатор ёндашувлар мавжуд. Реал алмаштириш курсини экспорт ва импорт учун яроқли бўлган товарлар нархини

халқаро савдо объекти бўлиб ҳисобланмаган товарлар нарҳига нисбати сифатида аниқлаш мумкин:

$$E_T = \frac{P_T}{P_D}$$

Бу ерда:

P_T - экспорт ва импортга яроқли бўлган товарлар нарҳи;

P_D - халқаро савдо объекти бўлмаган товарлар нарҳи.

Бу кўрсаткич маъносига кўра мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлигини баҳолашга ёрдам беради.

REF нинг пасайиши ёки реал қимматлашиш халқаро алмаштириш учун яроқли бўлган товарларни ишлаб чиқаришда икки харажатларни ўсишида акс этади. Батъан REF мамлакат ичида маҳсулот бирлигидаги меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларини худди шу кўрсаткич бўйича хорижникига нисбати билан аниқланади.

$$E_T = E_n \frac{W}{W_t}$$

Бу ерда:

E_T - реал алмаштирув курси.

W - мамлакат ичидаги меҳнатга ҳақ тўлашнинг чегаравий харажатлари;

W_t - хорижда меҳнатга ҳақ тўлашнинг чегаравий харажатлари.

E_n - номинал алмаштирув курси.

Бу кўрсаткич қанчалик юқори бўлса, мамлакат ичида маҳсулот ишлаб чиқариш қимматроқ ва рақобатбардошлик пастроқ бўлади.

Узоқ муддатли алмаштирув курсининг динамикасини аниқловчи асосий омиллар бўлиб пул массаси динамикаси (M), реал ЯММ (Y) ва ҳақиқий коэффициентлар (K) бўлиб хизмат қилади.

$$R = \left(\frac{M}{M_t} \right) \cdot \left(\frac{Y_t}{Y} \right) \cdot \left(\frac{K_t}{K} \right)$$

Бунда R - маҳаллий валюта бирлигида хорижий валюта нарҳи. Бу тенгламадан келиб чиқадиги, мамлакат ичидаги пул массасининг ўсиш суръати хорижникига қараганда юқори бўлса, реал хорижни ЯММ ўсиш суръати мамлакат ичидагидан баландроқ бўлса ҳамда хориж ҳаракатдаги коэффициентлар ўсиш суръати мамлакат ичидагидан баландроқ бўлса хорижий валюта нарҳи маҳаллий валютага нисбатан кўтарилади. Ҳаракатдаги коэффициентлар динамикаси (K) чет элдаги ва бозор фойз ставкалари даражасидан (I ва II ўзаро муносабати), хорижда ва мамлакат ичида кутилаётган инфляция даражасидан (te ва te_f) ҳамда берилган мамлакат савдо баланси динамикасига, боғлиқ (TB). Бошқа шунга ўхшаш ҳолатларда хориж валютасини маҳаллий валюта

бирлигидаги нархи ўсиб боради (яъни хориж валюта курси ўсиб боради) агар, берилган мамлакатда пул таклифи ошса (яъни «ички» пул массаси (M) ўсиб боради);

Хорижий давлатдаги пул таклифи тушиб кетади (Mf) хориждаги реал ЯММ кўпаяди (Yf);

Берилган мамлакатдаги реал ЯММ кўпаяди (Y);

Хорижда фоиз ставкаси ошади (Kf);

Берилган мамлакатда фоиз ставкаси пасаяди (K);

Берилган мамлакатда кутилаётган инфляция ошади (Re);

Хорижий мамлакатда кутилаётган инфляция пасаяди (Rcf);

Берилган мамлакат савдо баланси камаяди (TB).

Харид қобилияти концепциясига мувофиқ халқаро рақобат борган сари халқаро савдода қатнашувчи товар ва хизматларга ички ва хорижий нархларни тенглаштиришга қараб боради. Агар берилган мамлакатдаги инфляция хорижини инфляция суръатидан юқори бўлса, у ҳолда мавжуд тенг шароитларда миллий валютани арзонлаштириб бориш тенденцияга эга бўлади. Берилган концепцияга мувофиқ валюта курси доим турли мамлакатлардаги нарх даражалари динамикасидаги фарқни компенсациялаш учун қанча зарур бўлса, шунча тенг миқдорда ўзгаради. Чунки,

$$P_d = r P_f$$

Бу ерда r - миллий валюта бирлигидаги хорижий валюта нархи.

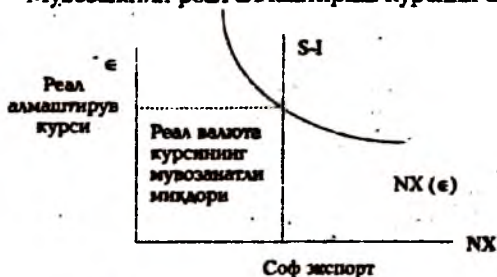
P_d - «ички» нархлар даражаси;

P_f - хориждаги нархлар даражаси;

Номинал алмаштириш курси динамикасини прогнозаштириш учун фойдаланиладиган харид қобилияти паритети концепцияси нархларнинг беҳосдан ўсиши мавжуд бўлмаган узок муддатли даврда (10 йилдан бошлаб) реалистик натижалар беради.

4.3. Макроиктисодий сиёсатнинг мувозанатли реал валюта курси динамикасига таъсири

Мувозанатли реал алмаштириш курсини аниқловчи омиллар.

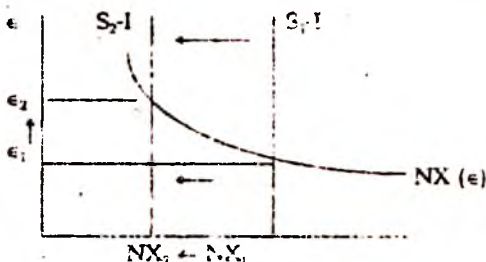

8-чизма. Мувозанатли реал валюта курси.

Мувозанатли реал алмаштириш курси пастга унга этилган соф экспорт графиги ва инвестиция ҳақда жамғармалар ўртасидаги фарқларни инфодалогчи вертикал чизма инфляциялар кесиб ўтувчи нуқтага мос келувчи даражада ўраштиради. Бу нуқтада хорижга бериладиган кредитлар сифатидаги миллий валюта таклифи берилган мамлакатдан соф экспортни харид қилувчи хорижликлар томонидан кўрсатилаётган миллий валютага бўлган талаб билан тенглашади.

Бу шунини билдирадики, реал валюта курси жорий операциялар учун кўрсатиладиган капитал ва унга талаб операциялари бўйича миллий валюта таклифига тенглаштиради.

Берилган мамлакатдаги рабеллантирувчи фискал сиёсат мувозанатли реал алмаштирув курсини ошишига шароит яратади.

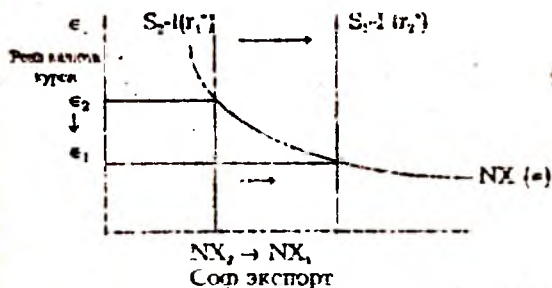

9-чизма. Фискал экспансионизмни реал валюта курсига таъсири.

Давлат ҳаракатлари кўпайишида ёки солиқ камайганида миллий жамғармалар камади ва $(S-I)$ эгри чизма силзибди. Бу силзиш хорижий инвестициялар учун миллий валюта таклифи пасайишини билдиради. Валютанинг янада паст таклифи уни реал алмашув курсини оширади. Натижада маҳаллий товарлар хорижийликка нисбатан қимматлашади бу эса экспортни қисқариши ва импортни ошишига олиб келади. Пировард жорий операциялар бўйича дефицит пайдо бўлади.

Агар солиқлар камайиши инвестициячи қисмини келтириб чиқарган ҳолда миллий валюта ҳажми камаймасда, $(S-I)$ эгриси яна чапга силзибди. Инвестицион солиқ кредити хорижликлар учун берилган мамлакатда инвестицияларни қизиқаранроқ қилади.

Бу эса ўз навбатида мувозанатли реал валюта курсини оширади ва жорий операциялар бўйича бўлов баланси дефицитини келтириб чиқаради. Хорижий мамлакатлардаги рабеллантирувчи бюджет - солиқ сиёсати мавжуд тенг шароитларда чет элда жамғармалар даражасини қисқаришига олиб келади. Бу жаҳон фойз ставкасини оширади ва кичик очик иқтисодийдаги инвестиция даражасини пасайтиради.

10-чизма. Рабтавлантирувчи фискал сиёсатнинг валюта курсига таъсири.

Бу ҳолатда хариждали инвестициялар шузи миллий валюта таклифи кўпайди. (S_2-I) эгисини ўннга силжийди. Реал алмаштириш курсини мувозанатли аҳамияти пасаяди, маҳаллий тоғарлар нисбатан арзонлашади ва соф экспорт кўпаяди.

Протекционистик савдо сиёсати (импортга тариф ва квоталарни киритиш) соф экспортни кўпайишига шеронг яраеди: бу $NX(\epsilon)_2$ ҳолатида $NX(\epsilon)_1$ эгисини силжишида акс эгади. Протекционистик чоралардан келад тиклб соф экспортни боғлашгич ортишини акс этириб мувозанатли валюта курси ортади. Маҳаллий товарлар нисбатан даражасизлашади ва соф экспорт пасаяди.

Шундан келиб протекционистик савдо сиёсати капитал ҳаракати жорий шерацили хисобиё таъсир этолмайди. Бироқ у мувозанатли реал валюта курсини оширади: бу ташқи савдо ҳажмини мутлақ қисқартиради. Соф экспорт ҳажми ўз армасида В нуқтадаги экспорт ва импорт умумий ҳажми А нуқтадагига қараганда мутлақ оздир.

4.4. Ўзгарувчан ва ўзгармас валюта курсларининг самараси

Ўрнатилган валюта курсини қўллаб-қувватлаш учун, даврий пайдо бўлётган тўлов баланси камомадини қоплаш учун тегишли захиралар етарли бўлмаса мамлакат протекционистик савдо чораларини қўллаш ёки валюта назоратини киритиш керак.

Ўзгарувчан алмаштириш курслари қондасида мувофиқ қисқа муддатда кўрсатилган чоралар кам самарали, бироқ узок муддатли режада улар зарурий самарадорликка эга.

Аксинча, ўзгармас алмаштириш курси қисқа муддатли барқарорлик нуқтаи назаридан самаралидир, лекин узок муддатли истиқболда нозастикдир.

Бу тизимлардан ҳеч қайси бири нархлар даражасини барқарорлигини ва тўлиқ бандлигини амалий таъминлашга қодир эмас.

Таянч иборалар:

Валюта бозори. Валютага талаб ва таклиф. Номинал валюта курси (алмашинув курси). Самарали номинал валюта курси. Ўрнатилган валюта курси. Ўзгарувчи валюта курси. Олтин стандарт. Валютани

қимматлаштириш ва арзонлаштириш. Девальвация. Ревальвация. Валюта интервенцияси. Реал валюта курси. Самарали реал валюта курси. Мувозанатли реал валюта курси. Валюта назорати.

Саволлар:

1. Валюта бозорида талаб ва таклиф мувозанати ўрнатилишига қандай омиллар таъсир этади?
2. Қисқа ва узоқ муддатли номинал ва реал валюта курслари нисбати қандай ўрнатилади?
3. Мувозанатли реал валюта курсига макроиқтисодий сиёсатни таъсири нимадан иборат?
4. Ўзгармас ва ўзгарувчан валюта курсларини солиштирма самараси.

Адабиёт:

1. Агапова Т.А., Серёгина С.Ф. Макроэкономика. 16-боб. -М.: МГУ Ломоносова, 2001.
2. Менкью Н.Г. Макроэкономика, 7 боб. -М.: МГУ Ломоносова, 1996.
3. Макконел К., Брю С. Экономикс, 40 боб. -М., 1993.
4. Долан Э. Макроэкономика, 21-боб. -М., 1993.
5. Хейне П. Экономический образ мышления, -М.: Прогресс, 1992.

5-боб. Очiq иқтисодиёт шароитида макроиқтисодий алоқалар. Ички ва ташқи баланс

5.1. Ёпиқ ва очiq иқтисодиётда миллий ҳисобларнинг асосий ўхшашликлари

Миллий ҳисобларни асосий ўхшашликларида ёпиқ иқтисодиётдаги ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар қиймати истеъмол (С), инвестиция (I), ва дазлат харажатларини (G) ўз ичига олувчи ички харажатлар суммасига тенглиги тушунилади. Очiq иқтисодиётда С, I ва G барча товар ва хизматларга харажатларни, шунингдек, берилган мамлакат резидентлари томонидан ишлаб чиқарилмадиган товар ва хизматларни ўзида намоён қилади. Шунга мувофиқ биз миллий ҳисобларни асосий ўхшашликларини ўзгартиришимиз ва берилган мамлакат резидентлари томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматларга резидентларни қилган харажатларини тоғли учун $C+I+G$ умумий харажатлардан импортни айриб ташлашимиз керек. Лекин берилган мамлакат резидентлари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларга умумий талабнинг қўшимча манбаи ҳам мавжуд бўлиб, улар ташқи дунё томонидан талаб ва экспортдир. Уни умумий ички харажатлар суммасига киритиш ўринлидир. Шундай қилиб, биз қуйидагиларга эга бўламиз.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

$$(X - M) = NX = \text{соф экспорт}$$

Ушбу ўхшашлик даромадларнинг резидентлари жами харажатларига ($C+I+G$) плус соф экспортга тенглигини тасдиқлайди.

Агар Y ўзида ЯИМ ни намоён қилса, у ҳолда соф экспорт (NX) товарлар ва нофактор хизматларни ўзига киритади.

Агар Y ўзида YMM ни намоён қилса, NX товарлар, нофактор хизматлар ва хориждаги соф факторли даромадларни (YF) киритади ва булар катталиги бўйича тўлов балансидаги товар ва хизматлар балансига мос келади.

$$GNP = Y = C + I + G + (X - M + YF) \quad (1.2)$$

Агар (1.2) нчи ўхшашликни иккала қисмига хориждаги соф трансфертларни (TRF) қўшсак биз жамғариш ва исътемолга кетувчи резидентлар умумий даромадларини ўзида намоён қилувчи ялпи миллий мавжуд даромадларга ($GNDI$) эга бўламиз.

$$GNDI = C + I + G + (X - M + YF + TRF) \quad (1.3)$$

Бу ерда $(X - M + YF + TRF)$ тўлов баланси ҳисобдаги жорий операциялар балансига мос келади.

Ташқи-мувозанатга 2 хил нуктаи назар.

Биз миллий ҳисобларни асосий ўхшашликларини қуйидаги кўринишда кўрсатишимиз мумкин.

$$Y - (C + I + G) = NX \quad (1.4)$$

Бу ҳолатда NX резидентлар ва давлатни харажатлари билан миллий даромад уртасидаги фарқни ўзида намоён қилади.

Мусбат соф экспорт миллий даромадни харажатлар умумий йиғиндисидан ортиқроқ эканлигини кўзда тутса, манфий соф экспорт эса харажатлар умумий йиғиндисини миллий даромаддан юқорироқ бўлишига гувоҳлик беради. Бу тасдиқ шуни англатадики, ташқи мувозанатга эришиш муаммолари макроиқтисодий ҳолатга эга бўлиб, уларни ҳал этилиши миллий даромад ва харажатлар умумий йиғиндиси ўртасидаги мувозанатни ўрнатилга ёрдам берувчи воситаларни танлашни талаб этади.

Агар биз (1.3) ўхшашликни ўнг томонидан соф солиқлар T ни айирсак ва қўшсак (трансфертлар айириб ташланган солиқлар), биз қуйидагига эга бўламиз.

$$GNDI = C + I + G + T - T + (X - M + YF + TRF)$$

Шахсий жамғарма аниқлиги $S = GNDI - C - T$, давлат бюджети ортиқчаси аниқлиги $BS = T - G$ ва жорий операциялар ҳисоби $NX = X - M + YF + TRF$ дан фойдаланиб, биз қуйидаги ўхшашликка келамиз.

$$NX = (S - I) + (T - G) \quad (1.5)$$

Шундай қилиб, жорий операциялар баланси (Nx) хусусий сектор жамғармаси (S) ва инвестициялар (I) ўртасидаги фарқ плюс бюджет ортиқчалигига тенг.

Жорий операциялар балансидаги мусбат сальдо хусусий сектордаги жамғармаларни инвестициялардан юқори бўлиши ёки давлат сектордаги соф солиқларни харажатлардан кўп бўлишини талаб қилади. Шу сабабли жорий операциялар баланси камомати миллий жамғармаларни инвестициялар ва давлат харажатларига нисбатан етмаслигини акс эттиради.

5.2. Ғулов баланси ва пул ҳисоблари

Ҳар қандай мамлакат ғулов баланси -бу унинг резидентлари га ташқи дуне ўртасидаги барче иқтисодий муносабатлар ҳақидаги статистик ҳисоботдир. Ғулов баланси ўзига уч хил балансни қўриқтади: жорий операциялар ҳисоби (NX), капитал харажати ҳисоби (KA) ва расмий захира активларини ўзгарishi (ΔR)дир. NX ва KA суммасини одатда расмий ҳисоб-китоблар баланси деб аталади (BP).

$$BP = NX + KA$$

Расмий ҳисоб-китоблар баланси зорикчи товарлар, ўзмиғласи ва активлар соф сальдосини акс эттирган ҳақда валютасини мувофиқлаштириш органлари: дисбалансини МБ да сақланувчи хорижий валюта резервларидан фойдаланиши ёки ташқи молиявий бозорлардан қарз олиш йўллари билан молиялаштириши керак.

$$NX + KA = \Delta R \quad (2.1)$$

Расмий резерв активларини киритувчи ғулов баланси суммаси нолий талқил қилиши керак. Жорий операциялар ҳисоби (NX) ни уни молиялаштирувчи суммаси сифатида кўрсатиш мумкин бўлганлиги учун, биз қуйидагиларга эга бўламиз.

$$NX = \Delta R - \Delta KA = \Delta NFA \quad (2.2)$$

ΔR - хорижий валютаси соф резервларидаги ўзгаришлар.

ΔKA - хорижликларга бўлган соф ликвидлик мажбуриятларидаги ўзгаришлар.

ΔNFA - хорижликларга бўлган ликвид талабларнинг соф кўпайиши.

Nx - мамлакатнинг соф ташқи активлари умуман олганда қанчалик кўпайишини кўрсатади.

Агар мамлакат харажатлари даромадларидан кам бўлса, у ҳолда унинг хорижликларга бўлган ликвид талаблари кўпаяди. Жорий операциялар ҳисоби мусбат сальдоси хорижий валюта резервларини соф кўпайишга ва мамлакатдан капитални оқиб кетишини билдиради.

(1.5) чи ўзлаштиришни ўзгартириб, биз қуйидагиларга эга бўламиз.

$$(S-I) + (T-G) = \Delta NFA \quad (2.3)$$

Фараз қилайлик, хусусий сектордаги жамғарма инвестицияга тенг. Давлат бюджети ортиқчаси хорижликларга нисбатан ликвид талабларни соф кўпайишни билдиради. Бу давлат ташқи қарзларини камайиши ёки расмий хориж резервларини кўпайишида ифодаланади.

МБ пулни тартибга солиш органларини соф расмий валюта захираларидаги ўзгаришлар пул тақлифи ва ички кредит билан боғлиқдир. Бу МБ баланс ҳисоботида ўз аксини топади. МБ баланс ҳисоботида биз қуйидагиларга эга бўламиз.

$$\Delta R + \Delta DC = \Delta MB$$

ΔR - МБ расмий валюта захираларидаги ўзгаришлар.

ΔDC - ҳукумат ва тижорат банкларининг ички кредитлардаги ўзгаришлар.

ΔMB - пул базаси ёки орттирилган куч пулларидаги ўзгаришлар.

Мамлакат тўлов баланси дефицитига эга бўлган вақтда, уни МБ ўз валютасини сотиб олишни ва ҳоррижий заҳираларини сотиши керак. Агар бундай ҳолда МБ бошқа бирор-бир тadbирлар амалга оширмаса, пул базаси камаяди. Тўлов баланси ҳисобидagi мамлакат расмий ҳисоб-китоб баланси (BP) маъносига кўра МБнинг расмий валюта заҳираларини ўзгартириш катталигини ақс эттиради.

$$ER = \Delta R$$

Агар заҳиралар ҳажмига камайса, натижада мамлакат тўлов баланси дефицит сезса, ички кредит (ДС) ўсгармаса, у ҳолда пул базаси (МВ) ҳамди шундай ҳажмига камаяди. Пул базасини бундай автоматик камайишнинг олдинги омилининг битта усули мавжуд - бу стерилизациядир.

МБ расмий валюта заҳираларидаги ўзгаришларни мос режимида ички кредит ўзгариши билан нейтраллаштиради. МБ расмий валюта заҳиралари ўзгаришларга қарамай ўзгаришсиз қолади. Бу тўлов баланси дефицитсиз эга мамлакатда МБ расмий валюта заҳираларини сарфланишини билдиради, лекин бир вақтнинг ўзида пул массасини бошланғич даражасида қолиши учун кредитни кўпайтириш ёки очик бозорда операциялар орқали кенгайтирилган пул сиёсатини утказида.

Бундай стерилизация сиёсати ўзгармас пул таклифи ёки ўзгармас фонд ставкасини қўллаб - қувватлашга йўналтирилган пул сиёсатини амалга оширувчи мамлакатларда кўпчиқ учрайди.

5.3. Ички ва ташқи мувозанат модели

Фердэ қилмайлук ҳужумат ўз олдига 2 та мақсад қўяди. Биринчи мақсад - ички мувозанатга эришиш, яъни «тўлиқ бандлик даражасидаги жами ишлаб чиқариш ёки потенциал ишлаб чиқариш».

Иккинчи мақсад - ташқи мувозанатга эришиш: Соф экспортни 0 га тенглаши.

Биз ички ва ташқи мувозанат моделидан иккала мақсадга эришишнинг янада самаралироқ йўлини қўрсатиш учун фойдаланамиз. Бу масалани ечиш учун сиёсатчилар ички мувозанатга қандай бўлса ташқи мувозанатга шундай таъсир этувчи чораларни ҳисобга олишлари зарур. Берилган модель кичик очик иқтисодиёт учун ишлаб чиқилган. Кичик очик иқтисодиёт бир томондан бошқа давлатларнинг иқтисодий ривожланиши улга катта таъсир қўрсатса, бошқа томондан иқтисодиётнинг ташқи дунёга таъсири деярли мавжуд эмас. Бу яна жаҳон фонд ставласи 1- даражаси берилган иқтисодиётдаги фонд ставка даражасини белгилашни билдиради. Бундаки қилиб айтганда, очик иқтисод шунчалик кичикки, жаҳон молия бозорларидан олаётган ёки бераётган қўрларни кредит ўлчамларидан қатъий назар жаҳон фонд ставласи даражасига таъсир эта олмайди. Биз биламизки давлат харажатлари (G) ни кўпайтириш даромадлар (Y) ўсишига олиб келади, лекин импортни кўпайтиради, қарсизланган миаллий валюта оса (RER- реал валюта курсини пасайиши) Nx ни яхшилайди ва Y ни

кўпайтиради. Фараз қилайлик, $I = I^e$, $Y^* -$ берилган ҳажмдаги нархлар даражаси $P, P^e -$ доимий.

$$IB : Y = C(Y) + I(i) + G + N_x \quad (RER, Y; Y^*) \text{ ёки}$$

$$Y = Y(RER, GEB; N_x = X(RER, Y) - M(RER, Y))$$

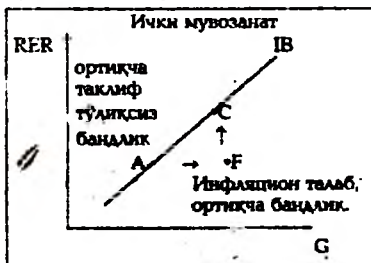
$$N_x = N_x(RER, G).$$

Ушбу вазиятда биз иқтисодий сиёсатни 2 хил чорасини кўрсатамиз: -- Валюта курсига таъсир этувчи чоралар масалан, девальвация, давлат хароҷатлари ҳажмига таъсир этувчи чоралар.

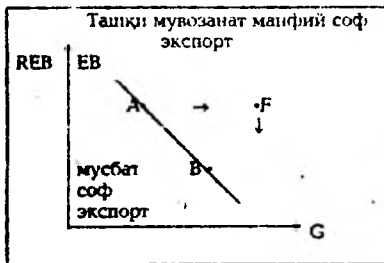
-Хукуматнинг рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати ишлаб чиқаришни кўпайтирса, бироқ N_x ни ёмонлаштиради.

Валюта курсининг пасайиши (ёки девальвация) ҳам ишлаб чиқаришни кўпайтиради, лекин N_x ни яхшилайдди. Ташқи ва ички мувозанатга эришиш учун иккала сиёсатни биргаликда амалга ошириши керак.

Қуйида RER ва G координатларида жойлашган 2 та диаграмма келтирилган. 10 - чизмада берилган даромад даражаси учун ички мувозанат (IB) графиги чизилган. 11 -чизмада берилган N_x даража учун ташқи мувозанат (EB) графиги келтирилган.

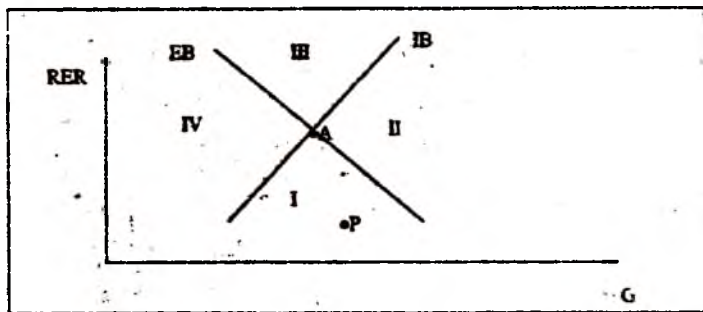

11-чизма

12-чизма

13-чизмада ички (11) ва ташқи, мувозанат (EE) чизиқлари биргаликда кўрсатилган. Бу график СВОНА диаграммаси номи билан машҳур.

13-чизма

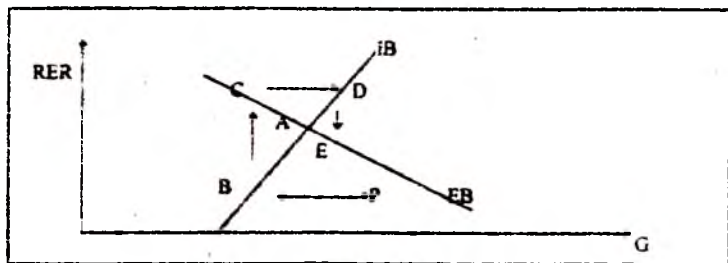
Бу диаграммада 4 та соҳа белгиланган. I соҳа инфляцион талаб ва жорий операциялар баланси мусбат сальдосини, II соҳа инфляцион талаб ва жорий операциялар баланси дефицитини, III Соҳа тўлиқсиз бандлик ва жорий операциялар баланси мусбат сальдосини кўрсатади. A нуқта - умумий мувозанатга эришиш учун икки хил иқтисодий сиёсат чораларда (давлат харажатларни ўзгартириш ва валюта курсига таъсир утказиш) фойда таниши мумкин (масалан P нуқтадан).

Савол шундан иборатки, қайси расмий ташкилот МБ (валюта курсини қўлаб - қувватлашга жавобгар) ёки Молия Вазирлиги (G ҳажмини назорат қиловчи) ички мувозанатга эришиш учун ва қайси бири ташқи мувозанатга эришиш учун жавоб бериш керак. Бу савол «роллари тақсимлаш муаммоси» сифатида машҳурдир. Роллар тақсимоли IB ва ED чизиқларини нисбий оғишига асосланиши керак.

Мавжуд қоидалардан бири қуйидагилардан иборат: Молия вазирлиги ички мувозанатга эришиш мақсадида давлат харажатлари даражасига, МБ эса ташқи мувозанатга эришиш мақсадида давлат харажатлари даражасига, МБ эса ташқи мувозанатга эришиш мақсадида алмашиш курсига таъсир этиш мажбуриятига киришади. Бу қоида «ишлаши мумкин» шундаки, қачон соф экспорт алмаштириш курси (RER) га нисбатан боғланувчан ишлаб чиқариш ҳажми давлат харажатлари (G) га ташқи мувозанатга эришиш мақсадида таъсир қилади. Бу қоида «ишлаши мумкин», қачонки, ишлаб чиқариш ҳажми G га нисбатан боғланувчан бўлмаса. (5-чизма).

Очиқ иқтисодиёт учун IS-LM модели

Биз кичик очиқ иқтисодиётни, яъни бунда $I = I^*$ ва киска даврдаги иқтисодий фаолиятни назарда тутамиз (нархлар даражаси P қатъий ўрнатилган). Ички (I) ва жаҳон фойз ставкаси (i^*) ўртасидаги фарқ капитал ҳаракати йуналишини аниқловчи ягона омил. Агар капитал ҳаракати соф ҳисоби A билан белгиланса, у ҳолда

14-чизма

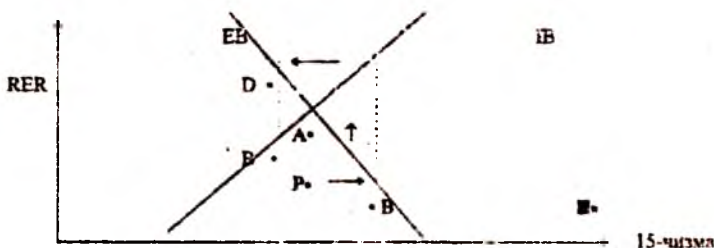
$$K_2 = KA + k(I - I^*);$$

Агар кичик очиқ иқтисодиётда ички фойз ставкаси I жаҳон фойз ставкаси I^* дан юқори кўтарилса хориж инвесторлари шу

мамлакат ячки активлари ўзлариникига қараганда маъқулроқ деб билишади ва уларни харид қилиш имкониятини кидиришади

Шу даврда берилган мамлакат резидентлари хориз активларини сотиб олишдан тўхтайдилар ва чет элдан анча настрок фойз ставкаларда қарз олиш мақсадга мувофиқ деб топишади.

IS эгриси даромад Y ва фойз ставкаси I ўртасидаги ўзаро алоқани шу билан бирга товар бозорида мувозанат сақланаётганини тасвирлайди.

$$IS: Y = C(Y, N) + I(i) + G = N_x(Y, RER),$$

IS эгриси манфий огишга эга, чунки фойз ставкаси I ни кўпайиши асосий ишлаб чиқариш фойдалари ва асбоб - ускуналарга инвестицияларни камайтиради ва мультипликатив самара орқали иқтисодийда ишлаб чиқаришни камайишига олиб келади

Экзоген ўзгаришлар сифатида бу ерда соф солиқлар ва харажатлар намоён бўлади. Бу компонентларнинг биридаги ўзгаришлар IS эгрисини силжиттади. Шунингдек, соф экспорт N_x ўзгаришида ўз ақсини толувчи харажатлар тенгликда ячки товарларга экзоген ўзгаришлар натижасида эгрисини силжиши имкониятини ҳисобга олмақ керак. IS эгрисини силжиши алмашиш курсини ўзгаришига олиб келади. LM эгриси пул бозоридаги мувозанатга фойз ставкаси I ва даромад ўртасидаги ўзаро алоқани тасвирлайди.

$$LM: M/P = L(i, Y)$$

LM эгриси мусбат огишга эга, чунки I ва Y пулга бўлган талабга қарама-қарши таъсирга эга. Y ўсиши пулга бўлган талабни кўпайтиради, чунки инсонлар кўпроқ иқтисодий келишувларни амалга оширадилар. Агар пул тақлифида тегишли кўпайиш бўлмаса фойз ставкаси кўтарилади ва бу пулга бўлган талабни бошланғич даражага қайтаради. Пулларнинг номинал тақлифидаги ўзгаришлар LM эгрисини силжиттади. 3-чи эгри чизик (BP эгриси) тўлов баланси расмий ҳисоб-китоблар балансини (0) нолга тенг бўлганида фойз ставка I ва даромад Y ўртасидаги ўзаро алоқани тасвирлайди.

$$BP = N_x + KA = 0$$

BP жорий операциялар баланси сифатида N_x ни киритади. Y KA капитал ҳаракати ҳисоби ва алмаштириш курси ҳамда даромадларга

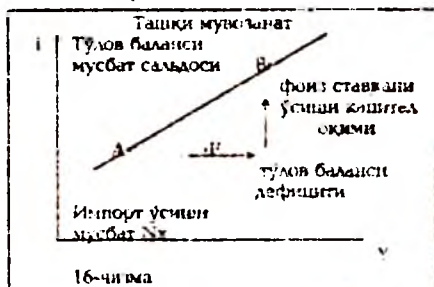
манфий боғлиқдир. Бу эса ички ва жаҳон фойз ставкаси ўртасидаги фарқларга мусбат боғлиқдир. (1-1*)

$$BP : BP = N_x + KA = 0$$

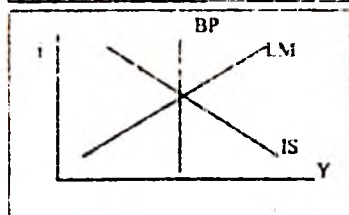
$$BP = \bar{X} - \bar{M} - mY + K\bar{A} + K(i - i^*) = 0$$

BP эгриси мусбат оғишга эга, чунки Y даромадини кўпайиши жорий операциялар баланси дефицити ва импортни ўсишга олиб келади (манфий N_x га). $N_x + KAA = 0$ мувозанатини тиклаш хориж капитални жалб қилиш мақсадида ички фойз ставкасини кўпайтиришни талаб қилади (манфий N_x ни молиялаштириш учун). RER ёки бошқа бир параметрда ўзгариш экзотен ўзгараётган N_x BP эгрисини силжишга олиб келади.

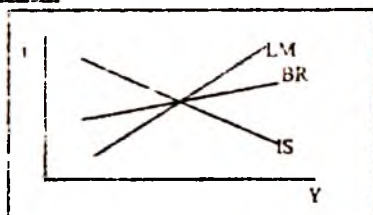
Иқтисодиёт доимо IS ва LM эгриларини кесиб ўтиш нуқтасида жойлашган бўлиб, яъни товар ва пул бозорида мувозанат мавжуддир. Кейинги муҳокамада соддарок бўлиши учун биз шуни келтириб чиқарамиз бошланғич ҳолатда иқтисодиёт тўлов баланси салдоси 0 га тенг нуқтага мос келади. Шунинг учун ушала эгри бир нуқтада кесишади. IS-LM-BP моделида BP эгри оғмаси капиталнинг халқаро жамланш даражасига боғлиқ.

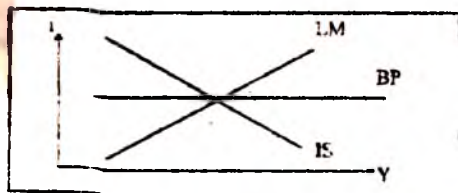
16-чизма

17-чизма. Капитални паст ҳаракатчанлиги.

18-чизма. Капитални юқори ҳаракатчанлиги.

19-чизма. Капиталнинг мукамал ҳаракатчанлиги.

Капиталнинг паст жамланувчилик ҳолатида (17-чизма) BP эгриси нисбатан қия ва коэффициент кичикдир. Коэффициент қанчалик кичик бўлса хорижий валюта зарурий оқимини таъминлашни ҳосил қилувчи ички фойз ставкаларини кўпайиши шунчалик кўп бўлиши керак. Капитални юқори жамланувчан ҳолатида (18-чизма) BP эгриси нисбатан қияроқ, LM эграсига қараганда қияроқ, коэффициент эса каттароқдир. Коэффициент қанчалик катта бўлса, хорижий капитални зарурий оқимини таъминлаш учун етарли фойз ставкасини кўпайиши шунчалик камроқдир.

Капитални мукамал жамланувчанлик ҳолатида (19-чизма) BP эгриси горизонтал, K эса чексизликка тенг. Капитал қуйи жамланувчанликдан юқорисига ҳақидаги мантик либерализация каби аста - секин мамлакатлар ўтасидаги тусиқларни четлаштириш каби ҳалқаро тараққиятни акс эттиради.

IS-LM-BP моделидан энди валюта курси турли тизимларидаги бюджет - солиқ ва пул сиёсати оқибатларини урганиш учун фойдаланиш мумкин.

Таянч иборалар:

Ички баланс (ички мувозанат), ташқи баланс (ташқи мувозанат) ролларни тақсимлаш қондаси, учта мақсад, учта восита. Ички қарама-қарши эмаслик, ЯММда қарздорлик қисмини динамикаси.

Саволлар:

1. Очиқ иқтисодиётда макроиқтисодий сиёсатнинг мақсадлари нималардан иборат?
2. Қандай макроиқтисодий алоқалар мавжуд?

Адабиёт:

1. Агапова Т.А. Серегина С.Ф. Макроэкономика, 166бб. -М.: МГУ Ломоносова, 2001.
2. Менкью Н.Г. Макроэкономика, 76бб. -М.: МГУ Ломоносова, 1996.
3. Макконел К., Брю С. Экономикс, 46бб. -М., 1993.
4. Долян Э. Макроэкономика, 16-ббб. -М., Прогресс, 1993.
5. Хейне П. Экономический образ мышления, 21-ббб. -М., Дело, 1992.

6-боб. Очқиқ иқтисодиёт шароитида макроиқтисодий сиёсат ўрнатилган валюта курси шароитидаги баланс

6.1. ўрнатилган валюта курсида ички ва ташқи баланс Капиталнинг қуйи ҳаракатчанлиги (мобиллиги), олатида солиқ-бюджет сиёсатини ўтказиши

Маблағларнинг халқаро ҳаракатчанлиги макроиқтисодий сиёсатта катта таъсир кўрсатади. Масалан, саноати ривожланган мамлакатларнинг ўзаро алоқадорлигига 80-йиллардаги энг жиддий ўзгаришлар - АҚШ савдо балансида катта камоматнинг вужудга келиши савдо сиёсати ёки рақобат кучайишида ўзгаришга асосланган эмасди. Бунинг асосида АҚШга кириб келатган ташқи капитал ётади. Ўз навбатида капитал оқимининг сезиларли даражада кўпайиши Вашингтонда ўтказилган пул-кредит ва бюджет солиқ сиёсати томонидан чиқарилган эди.

Капиталларнинг халқаро оқимида кўплаб омиллар таъсир қилади. Уларнинг энг муҳими бўлиб даромад ҳисобланади. уни турли мамлакатлар ўзларининг активларига таъминлайдилар. Биз содда ёндашувдан фойдаланамиз ва мамлакатда барча активларга (пулдан ташқари) бўлган даромад ставкаси тахминан бир хил ва шунинг учун ягона номинал фоиз ставкаси деб кўрсатишни тахмин қиламиз. Бошқача айтганда, биз миллий ва жаҳон фоиз ставкаси орасидаги фарқ, капиталнинг кириб келиши ёки чиқиб кетишини аниқловчи ягона омил деб тахмин қиламиз.

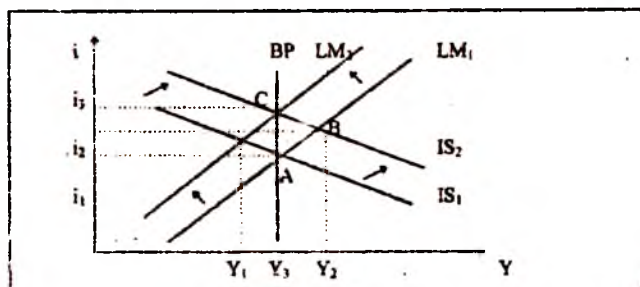
Аввало, биз қатъий белгиланган валюта курси режимида, кейин эса сузиб юрвчи валюта курсини кўриб чиқамиз. Ҳа, бир босқичда макроиқтисодий сиёсатнинг таҳлили нафақат капитал мобиллигини ($K > 0$) маълум даражада мавжудлиги сиёсатга қандай таъсир кўрсатиши билан эмас, балки мобилликнинг турли даражалари - қуйи, юқори ва такомиллашган капиталнинг халқаро ҳаракатчанлиги билан боғлиқ бўлади.

Бизнинг таҳлилда иқтисодиётнинг аҳволи IS-LM эгри чизиги кесилувида ҳар доим мос келади деган тахминдан чиқиб кетамиз, яъни пул ва товар бозорларида ҳар доим мувозанат мавжуддир (ички мувозанат ҳолати). Товарларга бўлган талаб ишлаб чиқарилган товарлар тахминига тенг, пулга бўлган талаб эса пуллар тахминига тенгдир. Лекин иқтисодиётда ташқи мувозанатни назорат қилиш шарт эмас. Агар тўлов баланси сальдоси нолга тенг бўлмаса IS-LM эгри чизиклари кесилган нуқтаси BP' графикадан ташқарида жойлашади. Бироқ, соддалаштириш учун биз иқтисодиётда бошланғич ҳолат тўлов баланси сальдоси нолга тенг бўлган нуқтага мос келади, шунинг учун уччала эгри чизиклар ҳам бир нуқтада кесилсади деб тахмин қиламиз.

IS-LM-BP модели биринчидан бюджет-солиқ, иккинчидан пул-кредит сиёсатини таҳлил қилишда фойдаланилади.

Капитални паст мобилли бўлган иқтисодиётда давлат ҳаракатларининг омиши мисолини кўриб чиқамиз.

IS эгри чизиги IS 2 ҳолатидан ўнга жойлаштирилади, ички мувозанат нуқтаси А нуқтадан В нуқтага кўчирилади. Ҳ даромад Ҳ 2 даражасигача ўсади ва шартномани амалга ошириш учун керак бўлган пулларга бўлган талаб фоиз ставкасини i_2 гача юқорига сўради.

20-чизма

Капиталнинг халқаро ҳаракатчанги йўқ бўлган шароитда давлат харажатларнинг ўсиши ташқи балансга фақат импортнинг ўсиши орқали ва савдо тўлов баланси дефицити пайдо бўлиши орқали таъсир кўрсатади.

Бироқ ҳозир биз капитал ҳаракатини ҳисобини кўриб чиқишни ҳам маъқул билдик. Нисбатан юқори фоиз ставкалари тўлов баланси умумий ҳолатга ижобий таъсир кўрсатадиган капитални мамлакатга жалб қилади. Бошқа тарафдан даромаднинг юқорироқ даражаси импортнинг ошишига ва савдо балансини ёмонлашувига олиб келади ҳамда тўлов балансига салбий таъсир кўрсатади. Қайси омиа тўлов балансига кучлироқ таъсир кўрсатади, фоиз ставкасининг ўсишими ёки даромадларнинг кўпайишими? Бу капиталнинг мобилик даражасига боғлиқдир. Берилган ҳолда, капитал оқими фоиз ставкасидаги ўзгаришларга унчалик боғлиқ бўлмаса, капитал ҳаракати ҳисобининг ҳолатини яхшилланиши сезиларли бўлмайди ва тўлов балансининг умумий таъсирини сақлаиб қолади. Ушбу ҳолат 1-чизмада кўрсатилаган. Ижобий қияликка эга бўлган BP эгри чизиги LM эгри чизигига қараганда, кескин, яъни капиталнинг ҳаракатчанлиги паст. Ушбу ҳолатда IS ва LM чизиқларининг янги кесилиш нуқтаси В ўнг тарафда жойлашган ёки BP графикдан пастроқда ўнг тарафдан исталган нуқта ёки BPдан паст бўлган нуқталар тўлов балансининг дефицитини кўрсатади ёки даромад даражаси ва шу билан бирга импорт тўлов балансининг мувозанати учун жуда ҳам юқори ёки фоиз ставкаси ва шу билан бирга капитал оқими жуда ҳам паст. Шундай ҳолатдан келиб чиқиб 20-расм бюджет экспансияси тўлов балансининг тақчиллигига олиб келади, бироқ капитал оқими савдо балансидаги тақчилликни қисман қоплаб туради.

Бюджет-солиқ экспансияси тўлов балансини тақчиллигига олиб келса, валюта курси пасайишга интилади. Катъий белгиланган валюта курсини ушлаб туриш зарурияти Марказий банкни валюта бозорига аралаштишга мажбур қилади ва бу билан пул массасини камайтиради. Пул массасини қисқариши LM эгри чизигини чапга суреди ва фоиз ставкаси ўсади. IS,

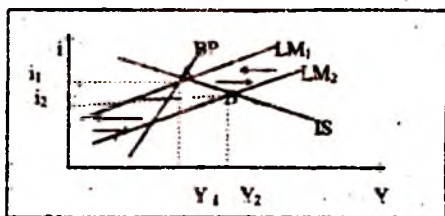
эгри чизиги буйича юқорига силжиш эса харажатларнинг қисқаришини, фойз ставкаси ўзгаришига таъсир қиладиган харажатлар қисқаришини билдиради. Харажатлар қисқариши билан импорт камаяди ва савдо балансидаги ҳолат яхшиланади. Ушбу жараён иқтисодиётда тўлов баланси (С нукта) сальдоси нолга тенг бўмагунча давом этаверади. Шундагина биз ички ва ташқи мувозанатта эришамиз.

Шундай қилиб, қатъий белгиланган валюта курси шароитида маълум миқдорда рабатлантирилаган бюджет-солиқ сиёсати мажбуран қисқартирилаган пул массаси билан мукофотлантирилади ва муомалага чиқариш даражаси сезиларсиз даражада кўпайтирилади (Y_1 дан Y_2 гача). Даромад С нуктада бюджет-солиқ экспансиясига қараганда юқори бўлишига қарамасдан, умумий тўлов баланси сальдоси нолга тенг, юқорироқ бўлган фойз ставкаси юқори даражада даромадни жалб қиладиган, катта ҳажмда импортни молиялаштириш учун етарли бўлган капитални жалб қилади.

Пул - кредит сиёсати

20-чизмада капиталнинг паст даражасида харажатланиши шароитида пул-кредит сиёсатини рабатлантириш натижалари кўрсатишган. Бошланғич мувозанатдан пул экспансияси LM эгри чизигини ўнита суради (LM 2 ҳолатигача). Фойз ставкаси i пасаяди, харажатлари рабатлантирилган ҳолда ва пу йўлида Y даромадни ички мувозанатни E янги нуктага мос келадиган даражагача оширади. Юқорироқ бўлган даромад катта миқдордаги импорт ва савдо баланси дефицитини англатади.

Бироқ, капиталнинг халқаро ҳаракати тўлов балансига ҳам шуналай таъсир кўрсатади. Бу ҳолда фойз ставкасининг i_1, i_2 гача пасайиши натижасида капиталнинг чиқиб кетиши тез беради. К. штал ҳаракати ҳисоби шу йўналишда ўзгаради, жорий операциялар ҳисоби каби умумий тўлов балансида сезиларли тенгсизлик вужудга келади.

21-чизма

Агар мамлакат тўлов баланси танқислигига дуч келса ва қатъий белгиланган валюта курсини қўлаб - қувватлашга интилса, у ҳолда у вақт ўтиши билан хорижий валюта босқинида интвенция ўтказган ҳолда вақт ўтиши билан ўзининг хорижий валютадаги захираларини камайитириб қўяди. Мамлакатнинг захиралари чекланган ва узок вақт пул массасини LM_2 эгри чизигига мос даражада ушлаб тураолмайди, акс ҳолда барча валюта захиралари харажат қилиниб изборилади. Охири оқибатда мамлакат бундай шароитларга мослашини керак.

Ушбу ҳолатда қатъий белгиланган валюта курсини ушлаб туришда (валюта бозорида интервенция ўтказиш) пул массаси қисқаради, бу дегани LM эгри чизиги вақт ўтиши билан чапга ўзининг биринчи ҳолатига сурилади LM₁. Пул массасининг қисқариши билан фойз ставкаси кўтарилади, инвестиция ва бошқа фойз ставкаси ўзгаришсиза боғлиқ бўлган харажат компонентлари қисқаради.

Бундай жараён тўлов баланси салдоси салбий бўлгунча давом этади. Маълум вақтдан сўнг иқтисодиёт пировард ҳолатга тушиб қолади. Пул массасининг пул - кредит сиёсатини рағбатлантириш натижасида вужудга келган барча ортишлар даромадга ҳеч қандай доимий таъсир кўрсатмасдан тўлов баланси орқали «қайтиб кетади».

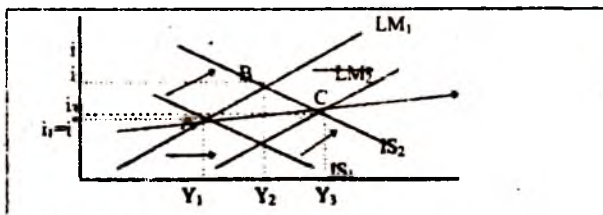
Корректировканинг бошқача йўли алмашув курсининг ўзгариши ҳисобланади. Валюта девальвацияси соф экспортни рағбатлантиради ва BP эгри чизигини ўнга силжитади.

6.2. Капиталнинг юқори ҳаракатчанлиги (мобиллиги) ҳолати.

Солиқ-бюджет сиёсати

22-чизма BP эгри чизиги нисбатан LM эгри чизигига қараганда бошқачароқ. Бу капиталнинг юқори ҳаракатчанлиги ҳолатидир.

Рағбатлантирилаётган бюджет - солиқ сиёсати капиталнинг паст ҳаракатчанлиги ҳолатига ўхшаб IS эгри чизигини ўнга силжитади ва Y ва I ни худди шундай ошишига олиб келади. Бироқ капиталнинг юқори ҳаракатчанлиги шароитида I нинг ошиши Y нинг ошиши натижасида ўсган импортни молялаштириш учун заруриятига нисбатан капитални кўпроқ жалб қилади. Ушбу ҳолда умумий тўлов баланси юқобий салдога эга бўлади (энди IS ва LM эгри чизикларнинг янги кесилиш нуқтаси B дан чапроқда ёки BP дан юқорироқда бўлади) ва у валюта курси кўтарилишига интилади. Марказий банкнинг қатъий белгиланган алмашув курси тартиби шароитида интервенцияни ўтказган ҳолда хорижий валютада захираларни тўплайди ва уларни капиталнинг паст ҳаракатчанлиги ҳолатига ўхшаб йўқотмайди.

22-чизма

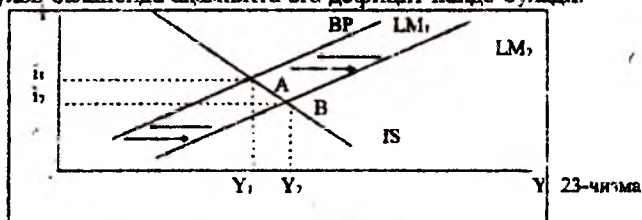
Агар Марказий банк назорат қилмаса ва пул массасининг ошишига йўл қўйса, LM эгри чизиги LM₂ ҳолатига қараб ўнга силжиди. Иқтисодиёт B нуқтасидан IS₂ эгри чизиги бўйича BP эгри чизигини кесилишигача ўнга қараб жойлашади, қайсики пул массасининг катта миқдори фойз ставкасининг жаҳон ставкаси I даражасига пасайтиради ва харажатларни рағбатлантиради. Капита-

оқими савдо танқислигини молиялаштириш талабидан ошмаганда мувозанатнинг янги ҳолатига С нуқтада эришилади.

Капиталнинг паст ҳаракатчанлиги ҳолатида⁴ фарқ қилган ҳолда бюджет - солиқ сиёсатини рағбатлантириш натижасидаги даромад даражаси сезиларли даражада кўтарилади. С нуқтада даромад А нуқтага қараганда сезиларли даражада юқори бўлади. Шу йўсинда капиталнинг юқори ҳаракатчанлигида бюджет экспансиясининг солиқ даромадга таъсири пул массасининг ортиши билан тўлдирилади.

Пул - кредит сиёсати

23-чизда рағбатлантирувчи пул-кредит сиёсати пул массасини кўпайтириб, LM эгри чизигини ўнга LM_1 гача фойдан кўпайтириб ва фоиз ставкасини тушириб сурилади. Жуда юқори фоиз импорт ҳажмини кўпайтиришини ва товар баланси танқислигини билдиради. Яна, капитални паст мобиллиги (сарфланиши) ҳолатидаги каби, фоиз ставкаси ҳажмининг L дан L_1 гача пасайиши натижасида капиталнинг чиқиб кетиши вужудга келади. Бироқ капитал ҳаракатнинг ҳисоби жорий операциялар ҳисоби йўналишида ўзгариши оқибатида умумий тўлов балансида аҳамиятга эга дефицит пайдо бўлади.

Тўлов балансида дефицит мавжудлиги натижасида миллий валюта курси пасайиши керак. Ўзгармас валюта курсини ушлаб туриш учун Марказий банк миллий валютани сотиб олиб, валюта бозорида интервенция ўтказади. Пул массаси қисқаради, бу шунни билдирадики LM эгри чизиги вақт ўтиши давомида чапга ўзининг бошланғич жойига LM_1 сурилади.

Шундай қилиб, капитални сарфлаш юқори бўлган ҳолатда пул-кредит сиёсатининг натижалари капиталнинг паст даражада сарфланиши ҳолатида кўринади. Шу билан бирга капиталнинг чиқиб кетиши жаҳон фоиз ставкалари билан ички фоиз ставкаларининг фарқлари кўп эканлигини кўрсатади. Ушбу ҳолатда валюта захираларини камайиш сурати юқори бўлади ва узоқ мuddат мувозанатга қайтиши тезроқ юз беради.

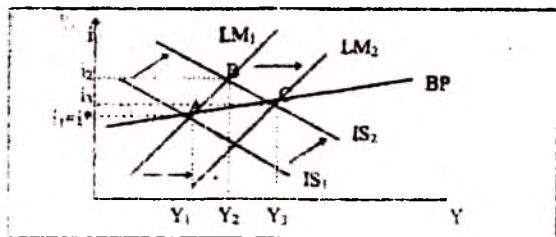
6.3. Капиталнинг муқаммал ҳаракатчанлиги ҳолатида фискал ва монетар сиёсат ўтказиш

BP чизигининг қиялиги m/k тенг эканлигини эсга оламузу чексизликка интилганда, қиялик 0 га тенг бўлади. Бошқача айтганда, BP чизиги горизонтал бўлиб қолади. Бу горизонтал чизик I фоиз даражасида ўтказилади, бу жаҳон фоиз ставкаси I га тенг бўлганда юз

беради. Агар i^* юқорига кўтарилса (оз муддатта бўлса ҳам), бу фарк даҳол йирик капитал оқимини ўзига жалб қилган бўлар эди. Барча хорижий инвесторлар ўз мамлакатларига қараганда шу мамлакатда даромадлироқ активларга эга бўлишни хоҳлайдилар; маҳаллий қарз олувчилар эса пастроқ фоиз ставкасида хориждан кредит олишга интиланган бўлар эдилар. Капиталнинг бундай оқимлари фоиз ставкаларидаги бу фарқни чегаралаган, аниқроғи улар умуман бунинг пайдо бўлишига йўл қўймаган бўлар эдилар. Шундай қилиб, K коэффициентни чексиз катта дейиш ўрнига $I - I^*$ фарқи ҳар доим нолга тенг дейиш мумкин.

Солиқ-бюджет сиёсати

23-чизмада BP эгри чизиги горизонтал ҳисобланади. Бу капиталнинг бутунлай сарфланишидир. Рағбатлантирилаётган бюджет-солиқ сиёсати IS эгри чизигини ўнга IS_2 ҳолатига ҳаракатлантиради. Пулга бўлган талабнинг ошиши фоиз ставкасини IS_2 гача оширади ва капиталнинг сезиларли оқимига олиб келади. Аниқроғи, агар иктисодиёт B нуқтада ушлаб турилса, унда юқорироқ бўлган фоиз ставкаси капиталнинг оқимига олиб келинган бўлур эди ва бу Марказий Банкка қатъий белгиланган валюта курси шароитида одатдаги қарорни қабул қилиши керак бўлар эди. Шу билан бирга капитал оқими имкониятлари шунчалик каттаки, Марказий банкнинг бошқа йўли йўқ. Миллий валюта ўрнига сотиб олишга тўғри келадиган хорижий валюта миқдори шунчалик кўпки, у маҳаллий активлар захирасидан фойдаланмаслиги керак.

24-чизма

Капитални халқаро мобилигини ҳисобга олганда бизнинг муносабамизда нима ўзгаради? Юқори фоиз ставкаси (I_2) чет элдан капитални жалб қила бошлайди. Капитал ҳаракатини ҳолати тхшиланади, бу эса савдо балансининг ёмонлашишини қисман қоплайди (компенсация қилади). Лекин капитал мобилиги даражаси нисбатан паст бўлганининг сабаби тўлов баланси SY бўлади

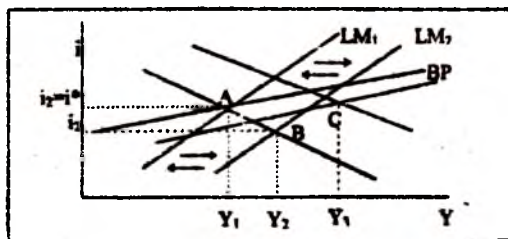
Агар Марказий Банк қатъий валюта курсини ушлаб туришни инкор қилмаса пул массасини кўпайишига йўл қўйишига тўғри келади. Муомалада пул массасини кўпайиши LM эгри чизигини ўнга LM_2 ҳолатига суради. Бу силжиш C нуқтасининг IS_2 янги чизиги билан

кесишиши ВР чизигида жойлашиши учун етарли даражада кўп бўлиши керак.

Шундагина I фоиз ставкаси даражасига келиши мумкин ва у капитал оқими чексиз бўлмаслиги учун зарурдир. С нуқтада даромад А нуқтага қараганда сезиларли юқори. Кўриб турганимиздек, капиталнинг юқори сарфланишида рағбатлантиралаётган бюджет-солик сиёсатининг даромадга таъсири узоқ муддатли истиқболда пул массасининг ошишини тўлдиради. Капиталнинг бутунлай сарфланишида бу таъсир янада кучлироқ, чунки биринчидан пуллар бир зумда оқиб кела бошлайди. Марказий банк бу оқимни «стериллашга» ҳаракат қиладимиз ёки йўқми бундан қатъий назар, иккинчидан, пул массасининг ошиши аҳамиятлироқдир.

Пул-кредит сиёсати

Энди пул - кредит сиёсатини рағбатлантирилишини кўриб чиқамиз. 25-чизмада пул массасини кўпайиши LM эгри чизигини ўнгга LM_2 гача суради ва фоиз ставкасини пасайтиради. Аниқроғи, фоиз ставкаси тушиб кетган ва капитални чиқиб кетиши кўпаяр эдики, агар иқтисодиёт В нуқтасида қола олганда эди (24-чизма).

25-чизма.

Агар Марказий банк бир вақтнинг ўзида қатъий белгиланган валюта курси ва пул массасининг янги ҳажмини ушлаб туришга ҳаракат қилса, у тез орада валюта захираларидаги бўлган захиранинг тўлов баланси танқислигини молиялашган ҳолда сарфлаб қўярди. Агар у фақат қатъий белгиланган валюта курсини ушлаб туришни афзал кўрса, у миллий валютани қайта сотиб олишга ва пул массасини қисқартиришга мажбур бўлади. Пул массасининг камайиши LM эгри чизигини қайта чапга суради ва унинг оддинги ҳолатига олиб келади. Пул массаси ўзининг А нуқтадаги пул-кредит экспансияси даражасига қайтгандагина, фоиз ставкаси жаҳон даражасиг қайтади ва шундагина маҳаллий инвесторлар мамлакатдан капитални олишни тўхтатишади. Натижада пул-кредит сиёсати даромадга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди.

Шундай қилиб, қатъий белгиланган валюта курси шароитида пул массаси муомалада бўлган исталган кўтаришлар эртами, кечми тўлов баланси орқали чиқиб кетади, Марказий банк бу чиқиб кетишини «стериллаш»ни рад этишга қарор қилганда, бу жараён капитал

сарфланиш даражаси қанчалик юқори бўлса, шунчалик тез рўй беради. Капитални бутунлай сарфланиш ҳолатида Марказий банк бу чиқиб кетишини «стериллаш» тиря олмайди, қисқа вақтга бўлса ҳам, агар у ўзи хоҳласа ҳам. Бу ерда В нуқтаси гипотетик ҳолат ҳисобланади.

22, 23 ва 24 чизмаларда пул экспансиясидан кейин худди шундай қуринса ҳам, барибир битта қисми ўзгарган. Маълумки, муомаладаги пул массаси мавжуд валюта захираларига ва ички кредит ҳажмига bogлиқдир. Марказий банк пул массасини ички кредитни кенгайтириш орқали амалга оширади.

Таняч иборалар:

Очиқ иқтисодиётда макроиқтисодий сиёсат. Ҳурнатилган валюта курсида барқарорлик сиёсати. Иқтисодий сиёсат ўтказишда қайта ишлаб чиқаришни пойдевори тамойили. Иккита мақсад. Иккита восита. ВР - эгри чизиги. Мендел - Фишер модели. Монетар сиёсат.

Саволлар:

1. Ҳурнатилган валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат қандай олиб борилади?
2. Солиқ-бюджет сиёсатини ўтказишда IS-LM модели қандай ўзгаради?
3. Монетар сиёсатни ўтказишда Хикс модели қандай ўзгаради?
4. Капиталнинг юқори мобилиятида фискал ва монетар сиёсат оқибатлари қандай бўлади?
5. Турли мобиликларда фискал ва монетар сиёсат қандай ўтказилади?

Адабиёт:

1. Агапова Т.А. Серёгина С.Ф. Макроэкономика, 16-боб, -М., 2001.
2. Менько Н.Г. Макроэкономика, 7-боб, -М.: МГУ Ломоносов, 1996.
3. Макконел К., Брюс. Экономикс, 40-боб, -М., 1993.
4. Долан Э. Макроэкономика, 21-боб, -М.: Прогресс, 1993.
5. Хейне П. Экономический образ мышления, -М.: Дело 1992.

7-боб. Ҳурнувчан валюта курси шароитида барқарорлаштириш сиёсати.

7.1. Ҳурнувчан валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат

Юқорида таъкидлаб ўтилдики, қатъий айирбошлаш курсида тенглик кўпинча тўлов балансининг юқобий салдоси ёки дефицити билан кўринади, бироқ, ташқи тенгликни тузиш охир оқибатда давлат сиёсатининг ўзгартирилиши ёрдамида тўғриланishi керак. Шу билан бир қаторда, тўлов балансининг дефицитида Марказий банк валюта захираларини йўқотишмагунча оқибатда пул массасини қисқартиришга тўтри келади, агар у қатъий айирбошлаш курсини сақлаб қолмоқчи бўлса.

Пуларни тақлифини қисқартиришнинг альтернатив варианты бўлиб Марказий банкнинг қатъий айирбошлаш курсини ушлаб туришдан бош тортиши бўлади. Марказий банк тўлов балансини тақлилти йўқотишмагунча миаллий валюта курсини пасайишига имкон беради. Бу мамлакатда Ҳурнувчан валюта курси бўлганда автоматик равишда рўй беради.

Ҳурнувчи айирбошлаш курсида ва Марказий банк аралашмаганда умумий тўлов баланси ВР ҳар доим нолга тенг.

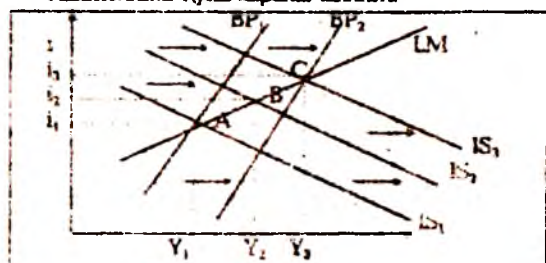
$$BP = NX + KA = X - M - mY + KA + K(\Pi) = 0$$

Алгебра тилида кўрсатилган тенглик ҳар доим адолатли бўлиб қолгани шарт.

График кўринишида иқтисод доим BP графинида бўлиши керак. Агар қандайдир ҳолда уни бу нуқтадан силжитиш хавфини соғса, айирбошлаш курси BP графинини ички мувозанат нуқтасига қадар силжитиш автоматик тарзда бўлади. Аввал кўриб ўтилганидек, миллий валютани арзонлаштиб кетиши (наرخ пасайиши) BP эгри чизигини ўнга қисқалтириши (нарни ўсиши) - жалга силжитади. Ўзгарувчан валюта курсида миллий валюта қиймати мувозанатга эришиш учун етарли бўлган даражада доим пасайиб ёки кўтарилиб туради.

Шуни эсда тутиш керакки, ўзгарувчан валюта курсида тўлов баланси нога тенг бўлиши сабаб балансини албатта нога тенг бўлишини аниқламайди. BP эгри чизигини юқори қисмидаги ҳар қандай нуқтадаги юқори фойз ставкаси капитални жалб қилади, яъни садо дефицитини молиялаштиради. BP эгри чизигининг пастки қисмида капитални чиқиб кетиши садо балансининг мусбат салдоси эвазига қоплайди.

Капиталнинг қуйи ҳаракатчанлиги.

26-чизма.

Бюджет-солиқ сўвасининг рағбатлантирувчи натижаларини даволат ҳаракатларини кўпайтиришни ёки солиқларни камайтиришни кўриб чиқамиз.

26-чизмада кўриниб турибдики бюджет-солиқ экспансияси IS эгри чизигини IS_1 эгри чизигига суради ва даромадини Y_2 даражасига кўтаради. Бундан ортиқ бўлган импорт даражаси садо балансининг дефицитига олиб келади. Иқтисодиётнинг бу ҳолатига 24-чизмадаги BP графинидаги ўнтроқда жойлашган B нуқтасига тушиб келади. Қатъий ўрнатилган курсда тўлов балансининг тенгсизлигига олиб келувчи ҳолат ўзгарувчан курсда автоматик равишда миллий валюта қийمатини пасайишига олиб келади. Бундай пасайиш экспортни кўпайтиришни рағбатлантиради. Бизга маълумки, BP эгри чизигини ва IS эгри чизигини ўнга (BP_1 ва IS_1 эгри чизикларига қадар) сурилишига олиб келади. Шу билан бизга маълумки, валютани қадрсизлашуви BP эгри чизигини IS эгри чизигига нисбатан ўнга тезроқ суришига сабаб бўлади.

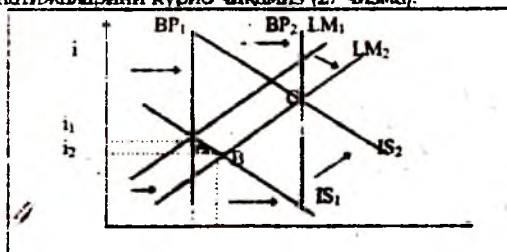
Капиталнинг халқаро мобиллигини ҳисобга олганда бизнинг муҳозамизда (фирмимизда) вима ўзгаради? Юқори фойз ставкаси (i_3) чет элдан капитални жалб қила бошлайди. Капитал ҳаркатиининг ҳолати

қийинланади, бу эса савдо балансининг ёмонлашувини қисман қоплайди. Шунинг билан, капитал мобиллигининг даражаси нисбатан паст бўлганлиги сабабли, тўлов баланси таъқислиги сақланиб қолади. Шу билан бирга капитални оқиб кетиши шунги билдирадиги, рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати натижасида пайдо булувчи тўлов балансининг потенциал ташқислиги унга ҳамият бермайди, демак, валюта қийматини зарурий пасайтириш даражаси камроқ бўлади. Охир оқибатда валюта қийматини пасайиши ВР графигини ўнгга анча масофота сурадики, бунинг натижасида у IS-LM кесилишмасига етиб қолади. 24-чизмадаги барча 3 эгри чизиқ С нуқтасида кесилишади. Фақат бу ерда ўзгарувчан курсда булгани каби тўлов баланси нолга тенг бўлади.

Умуман валюта қийматини пасайтириш кўришишидаги қўшимча рағбатлантиришнинг маъжудлиги бюджет-солиқ экспансиясини сузиб юривчи курсда белгиланган курсдагига қараганда даромадни кўти ўсишига олиб келади.

Пул - кредит сиёсатининг ўтказиш.

Ўзгарувчан курсда пул-кредит сиёсатини рағбатлантирувчи натижаларини кўриб чиқамиз (27-чизма).

27-чизма

Пул таклифининг ўсиши LM эгри чизигини ўнгга LM_2 га суради. Даромадни юқори даражаси Y_2 импорт маҳсулотга харажатларни ўсишини рағбатлантиради. Бу эса савдо балансини тақчиллигини олиб келади. Шу билан бирга миллий фоииз ставкаси даражасини пасайиши капитални мамлакатдан чиқиб кетишига олиб келади. Натижада умумий тўлов баланси жуда катта тақчиллик ҳолатига келади.

Ўзгарувчан валюта курсида тўлов баланси тақчиллигини чеклаш учун валюта курси пасайиши керак. Бундай валюта курси қобилиятини пасайиши соф экспортни ўсишини рағбатлантиради ва даромадни ўсишига олиб келади.

Шундай қилиб, ВР ва IS эгри чизиқлари Т нуқтада Эта график С нуқтада бир-бири билан кесилишмагунча ўнгга сурилади.

Натижада халқаро капитални ҳаракатчанлиги пул сиёсатини самарадорлигидан ошиб кетади.

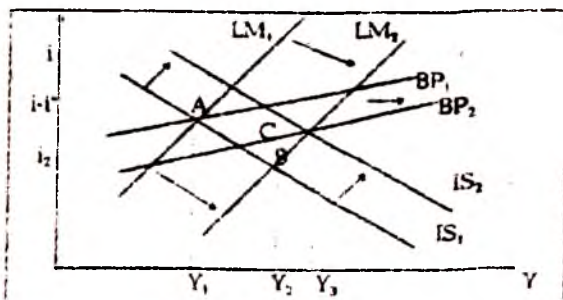
Пул-кредит сиёсати экспансияси, ўзининг одатдаги роли бўлиши инвестицияни ва бошқа миллий талаб компонентларини рағбатлантиришдан ташқари, миллий валюта қийматини пасайишнинг ҳисобига ташқи талабни ҳам рағбатлантиради.

1.2. Капиталнинг юқори мобиллиги ҳолатида фискал ва монетар сиёсат ўтказиш

Бюджет-солиқ сиёсати Капитални юқори мобиллиги шароитида сезиларли даражада ўзгарувчан курс томонидан ҳосил бўладиган қўшимча рағбатлантиришлар йўқотилади (26-чизма). Рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати (IS эгри чизигини IS_2 га суришти) фойз ставкасини i_1 гача ўсишига олиб келади. Натижада капиталнинг юқори мобиллиги шароитида капитал ҳаракатининг ҳолатини яхшиланиши, савдо балансини ёмонлашувини қоплаш учун етарли ҳисобланади. Тулов баланси муsbат салдо билан чиқади В нуқтаси BP эгри чизигидан юқорига етади. Бу шунини билдирадики, ўзгарувчан айирбослаш курсида валюта қиймати тулов баланси қолдигини тўғрилаш мақсадида ошиб боради. Валюта курсини ошиши натижада бўлиб, экспортни қисқариши бўлади. IS ва BP эгри чизиклари чапта сурилади. Улар ўз ҳаракатини BP чизиги $IS-LM$ кесилишларига кетиб олмагунча ёки график бир нуқтада кесилимагунча давом эттилади. Ички ва ташқи мувозанат С нуқтасида тикланади. Рағбатлантирувчи бюджет-солиқ сиёсати даромадга кам таъсир қилади.

Пул-кредит сиёсати

Капиталнинг юқори мобиллигида пул-кредит сиёсатини рағбатлантириш ҳолатини кўриб чиқамиз (28-чизма)

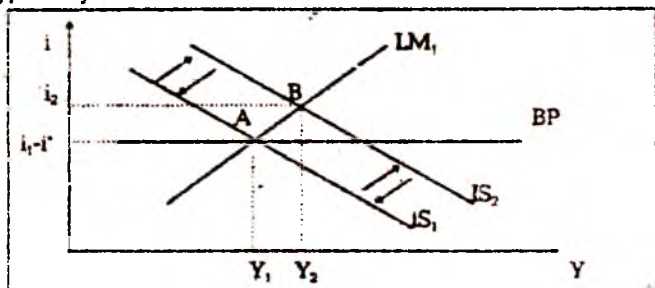
28-чизма

Аmmo мана шундай фойз ставкаларининг камайишига жавобан капиталнинг мамлакатдан янада кўпроқ чиқиб кетишига олиб келади ва шунга биноан умумий тулов балансининг янада тақчиллиги пайдо бўлади. Шу тариха валюта нархининг пасайиши ва экспортни кўпайтиришга рағбатлантирувчи омилининг, бундан, чиққан даромаднинг ҳам камайиши В нуқтада капиталнинг паст мобиллиги ҳолатида янада кўпроқ бўлади. IS ва BP эгри чизиклари ўрта силжини Ички ва ташқи мувозанат С нуқтада қайта тикланади. Пул массасининг ошиши ҳамда миллий валютанинг қадрсизланиши натижасида даромад кескин кўпаяди.

Капиталнинг паст харакатчанлиги ҳолатига ўхшаш пул экспансияси LM эгри чизигини LM_2 ҳолатига ўнганга суради ва бунда фойиз ставкиси i ни пасайтиради ва даромад Y ни ошириб боради.

7.3. Капиталнинг мукамал мобиллиги ҳолатида фискал ва монетар сиёсат утказиш.

29-чизмада бюджет -солиқ сиёсатини рағбатлантирувчи ҳолатни кўриш мумкин.

29-чизма

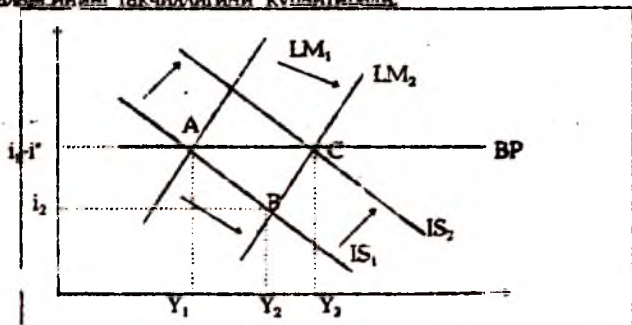
IS эгри чизиги IS_2 эгри чизиги ҳолатигача ўнганга суради. В нуқтада фойизнинг энг юқори ставкиси билан жалб қилувчи капиталнинг келиши чегараланмагандир. Лекин ўзгарувчан курсда миллий валюта қиймати ошади. Бу эса соф экспорт ҳажмини камайтиради ва IS эгри чизигини яна чапга суради. Бу капиталнинг юқори мобиллиги туфайли пайдо бўлган худди ўша ҳолдир. Лекин ҳозир капиталнинг эҳтимол тутилган тушуми ҳамда миллий валюта курсининг кў крилиш даражаси шунчалар юқорилки IS эгри чизиги ўзининг бошлангич А нуқтасига қайтмоқда ва шуни билан ички ставка фойизнинг халқаро ставкадан ошаиб кетишига йўл қўймайди. Бу шундан далолат берадики, даромадга ҳеч қандай таъсир ўтказилмайди. Валюта курсининг қайқалиши пайтида бюджет-солиқ сиёсати бор кучини йўқотиб боради. Ўзгариб турувчи валюта курси пайтида капитал мобиллиги қанча юқори бўлса, бюджет-солиқ сиёсатининг самарадорлиги шунча паст бўлади. Бу умумий қондан ажралиб чиққан энг сўнгги ҳолатдир.

Бирок, рағбатлантирувчи бюджет - солиқ сиёсатининг ўтказилишидан олдин қандай бўлса, ҳозир ҳам шундайлигича ҳеч нарса ўзгармади деган гап эмас. Миллий валюта курсининг кўтарилиши содир бўлди, демак бу савдо баланси азадан балансланган бўлса, ҳозир унда тақчиллик пайдо бўлган. Шун тариха ЯММнинг умумий ҳажми ўзгармаган бўлса ҳам, унинг таркиби ўзгаради. Ундаги соф экспортнинг улуши камаяди. Давлатнинг харажатлари улуши кўпаяди, чунки агар рағбатлантирувчи солиқ - бюджет сиёсати солиқларнинг камайтирилиши ҳисобига ўтказилганда эди, эҳтиёжга ишлатилмаган тегишли даромад ва ЯММ улуши кўпаяр эди. Инвестициялар сикиб чиқармайпти, чунки фойиз ставкиси ўсмади.

Ўзгарувчан турган курс пайтида капиталнинг юқори мобиллиги бюджет-солиқ сиёсатининг самарадорлигини пасайтиради деган хулоса мустақкам курс ҳолатига умуман қарама-қарши.

Пул-кредит сиёсати

Ўзгараётган валюта курси пайтидаги рағбатлантирувчи пул-кредит сиёсати бир ҳолатини кўриб чиқамиз, (30-чизма). LM эгриси LM_2 эгриси ҳолатига сурилганда, фоиз ставкаси пасаяди ва В нуктадаги капиталнинг сезиларли қайтиши ҳамда тўлов балансининг тақчиллиги пайдо бўлади. Айни вақтда даромаднинг ўсиши билан бирга Y соф экспорт қисқаради, бу ҳам тўлов балансининг тақчиллигини кўпайтиради.

30-чизма

Шу билан бирге соф экспорт рағбатлантирилса валютанинг нархи тушади, IS эгри чизиги IS_2 эгри чизиги ҳолатига урилиб янада даромадди кўпайтиради. Капиталнинг мукамал бўлмаган мобиллиги пайтида ҳам шундай бўлган, лекин ҳозир эса мазкур силжиш давом этмоқда.

Шундай қилиб, пул сиёсатида ўзгарувчан валюта курси ва капиталнинг мутлақ (абсолют) мобиллиги шароитида ўз самарадорлигининг энг балан даражасига эришар экан.

Даромадларнинг сезиларли ўсишдан ташқари капиталнинг мутлақ мобиллигининг яна бир муҳим натижаси бўлиб пул тежамининг ва фақат халқаро сектор орқали намоён бўлиши ҳисобланади. Пул экспанциясининг ҳеч бир омили бу ҳолатда ўзининг одалаги ички таъсир йўллари орқали намоён бўлиши кузатилмади, яъни фоиз ставкаларини пасайтириш ва инвестицияларни рағбатлантириш йўлидан фойдаланилмади.

7.4. Макроиқтисодий сиёсатни ўрнатилган ва ўзгарувчан валюта курси шароитларидаги натижаларини таққослаш

Амалда қай бир шароит кўпроқ реал ҳисобланади - капитал мобиллигининг мутлақ (абсолют) бўлиши ёки мутлақ бўламаслиги ё валюта курсининг белгиланган ёхуд эгилувчан бўлишими?

Албатта, деярли ҳар бир мамлакат қандайдир даражадаги капитал ҳаракатига эга. Аммо, ҳалигача кўпгина давлатлар ўз молиявий

бозорларини эркинлаштириш жараёнидан ортда қолмоқда, хаттоки булар ичида индустриал ривожланган давлатлар ҳам борлиги аниқланган. Буларга мисол қилиб Буюк Британия ва Японияни келтириш мумкин, лекин бу давлатларда валютани белгилашган алмашув курси қўлланилади. Европанинг континентал давлатлари - Европа валюта системасининг аъзолари (ЕВС) бир-бири билан бўлган муносабатларда нисбатан белгилашган алмашув курсларини ушлаб турдилар ва бу давлатларда капитал ҳаракати учун тўсқинлик қиладиган чеклашларнинг кўпчилиги бекор қилинган. Тулалигича белгилашган алмашув курслари қўлаб ривожланаётган давлатларга хосдир. Лекин одатда, катта бўлмаган давлатларнинг импорта мойиллиги жуда баланд бўлади, шунинг учун рағбатлантирувчи солиқ-бюджет сиёсати савдо балансида сезиларли таъқисликка олиб келади (айниқса, агар давлат ўз маблағларини кўпроқ импорт қилиб олиб келадиган унсурлардан иборат ва фойдаланиши қўллаётган мудофаз воситалари ҳамда йирик инвестицион лойиҳаларга сарфласа).

Кўпчилик ривожланаётган давлатлар, табиий ҳоққи кам ривожланган молиявий бозорларга эгадир. Шунини учун солиқ - бюджет экспансияси натижасида фойиз ставкаларини етарли даражада ўсиши қўзғатишмайди. Лекин агарда фойиз ставкалари жаҳондаги фойиз ставкалари даражасидан олинб кетса ҳам бу давлатлардаги капиталнинг мобилилиги даражаси одатда жуда ҳам паст бўлади, натижада эса бу тўлов балансининг ҳолатини яхшилаишига эмас, балки ёмонлашувига олиб келади.

Очиқ иқтисодий шароитида макроиқтисодий сиёсат таҳдидини асосий натижаларини кўриб чиқайлик. Жаҳонда умумлаштирилган ҳолда рағбатлантирувчи пул-кредит ва солиқ-бюджет сиёсатларининг муҳим макроиқтисодий кўрсаткичларига, яъни мамлакатнинг даромади мувозанатлаштирилган даражаларига, фойиз ставкасига, валюта курсига, шунингдек, соф экспортга ва валюта резервларига таъсири кўрсатилади.

Шуни таъкидлаш керакки, макроиқтисодий сиёсат натижалари асосан валюта курсининг тизими ва капиталнинг халқаро мобилилиги даражасига боғлиқ бўлади. Сезиларли натижалар олинб учун керак бўладиган асосий омил жами тақлиф эгри чизигининг кўрилишини аниқлашдир. Шуни эслатиб ўтамизки биз иқтисодийни қисқа муддатдаги давр ичида макроиқтисодий мувозанатнинг кейинча моделга мос равишда кўриб чиқмоқдамиз, яъни бу ерда биз жами тақлиф эгри чизигини горизонтал деб оляпмиз.

Капитал мобилилиги паст даражада бўлган давлатларда солиқ - бюджет ва пул-кредит сиёсатининг натижалари

Таъсир кўрсатиши:	Рағбатлантирувчи солиқ-бюджет сиёсати		Рағбатлантирувчи пул-кредит сиёсати	
	Белгиланган	Эгилувчан	Белгиланган	Эгилувчан
	Е	Е	Е	Е

Даромадга (Y)	+	++	0	++
Фоиз ставкасига (I)	++	++	0	+
Валюта курсига (E)	0	-	0	-
Соф экспортга (NX)	-	+	0	+
Валюта резерварига (ΔR)	-	0	-	0

Капитал мобиллиги юқори даражада бўлган давлатларда солиқ-бюджет ва пул-кредит сиёсатининг натижалари

Таъсир курсатиши:	Рағбатлантирувчи солиқ- бюджет сиёсати		Рағбатлантирувчи пул- кредит сиёсати	
	Белгиланган E	Этилувчан E	Белгиланган E	Этилувчан E
Даромадга (Y)	+	+	0	++
Фоиз ставкасига (I)	+	+	0	+
Валюта курсига (E)	0	+	0	-
Соф экспортга (NX)	-	-	0	+
Валюта резерварига (ΔR)	+	0	-	0

Мутлақ капитал мобиллиги мавжуд бўлган давлатлардаги солиқ-бюджет ва пул-кредит сиёсатларининг натижалари

Таъсир курсатиши:	Рағбатлантирувчи солиқ- бюджет сиёсати		Рағбатлантирувчи пул- кредит сиёсати	
	Белгиланган E	Этилувчан E	Белгиланган E	Этилувчан E
Даромадга (Y)	+++	0	0	+++
Фоиз ставкасига (I)	0	0	0	0
Валюта курсига (E)	0	+	0	-
Соф экспортга (NX)	-	-	0	+
Валюта резерварига (ΔR)	+	0	-	0

Маълумотларни таҳлил қилиб кўрсак шундай бир асосий натижани кўришимиз мумкин: ўзгарувчан (сузувчи) валюта курси шароитида пул-кредит сиёсатининг умумий ишлаб чиқариш ҳажмини (даромадни) ўзгаришига таъсир даражаси - капитал мобиллиги даражаси қалчалик юқори бўлса шулчалик юқори бўлар экан. Шунинг эътиборга олиш керакки, белгиланган валюта курси шароитида эса аксинча, пул-кредит сиёсати қарама-қарши натижаларга олиб келар экан.

Марказий банк белгиланган валюта курси тизимини қўллаб-қувватлашга қарор қилаётганида капитал мобиллигининг юқорирок даражада бўлиши шуни аниқлатадики, ички кредит ҳажмининг ҳар қандай ўсиши капиталнинг тўлов баланси орқали мамлакатдан «оқиб» чиқиб кетишни аниқлатади.

Ҳар қайси давлат муомаладаги пул массасини белгиланган даражада ушлаб туриш йўлини танласа ва валюта курсини назорат қилинишига йўл қўйса, бу ҳолда капитал мобиллиги даражасини юқорилиги шунинг аниқлатадики, ҳар қандай пул-кредит экспансияси миллий валюта курсини пасайишига олиб келиши орқали қўшимча натижа беради. Шу сабабли бу ҳолат молиявий бозорларини ривожланишни тезлашган ва жаҳон бозорлари билан интеграция жараёни интенсив бораётган давлатларда белгиланган валюта курси тизимидан ўзгарувчан (сузувчи) валюта курси тизимига ўтишнинг асосий сабаблардан бири бўлиб ҳисобланади, агарда шу давлат ўзини мустақил пул-кредит сиёсатини юридик имкониятига эга бўлишни хоҳласа.

Мутлақ капитал мобиллиги шароитида пул-кредит сиёсатининг натижалари солиқ-бюджет сиёсати натижаларига қарама-қарши бўлади. Бунга сабаб фойз ставкасининг ўзгариши ҳисобланади. Яъни пул массасини ўсиши фойз ставкаларини пасайтирилиши орқали амалга оширилади ва мамлакатдан капитални оқиб кетишига олиб келади. Бундай натижа белгиланган валюта курси тизимида даромаднинг ўсишидан айриб ташланади ва аксинча агарда валюта курсини ўзгариши назарда тутилса, даромаднинг ўзгаришига қўшилади. Бошқа тарафдан эса, солиқ-бюджет экспансияси фойз ставкасини ошириш орқали амалга оширилади ва капиталнинг давлатга оқиб келишига сабаб бўлади. Шунинг учун солиқ-бюджет сиёсати натижалари пул-кредит сиёсати орқали эришилган натижаларга қарама-қарши бўлади; яъни белгиланган валюта курси шароитида даромаднинг қўшимча кенгайиши юз беради ва сузувчи валюта курси шароитида даромадлар ўсишини пасайиши кузатилади.

Агарда капитал мобиллиги мутлақ даражада бўлса, ўзгарувчан валюта курси шароитида солиқ-бюджет сиёсати ўз самарадорлигини чуққисига эришади, лекин пул-кредит сиёсати ўз самарасини йўқотади ва бунда капитал мобиллиги даражаси аҳамиятга эга бўлмайди. Бундан хулосага келишимизга сабаб шундаки, капиталнинг ҳар қандай чексиз оқимлари потенциал равишда фойз ставкасини даражасини жаҳон миқёсидаги фойз ставкаси даражасидан четлашга йўл

қўйилмаслигидадир. Иккала ҳолатда ҳам фақатгина IS эгри чизигини даромад даражасини белгилаб беради ва LM эгри чизигини ички кредитларни ошириш орқали силжитиш ҳеч қандай самара бермайди, чунки вужулга келган янги пуллар дарҳол мамлакатдан «оқиб» чиқиб кетиши кузатилади.

Ўзгарувчан валюта курси шароитида ва мутлақ капитал мобиллиги шароитида эса, аксинча, солиқ-бюджет сиёсати тўлалигича ўз қўлини йўқотиб, пул-кредит сиёсати эса ўз самарадорлигини чуққисига эришади. Ўзгарувчан валюта курслари мамлакатта ўз пул мустақиллигини тиклаб олиш имкониятини беради, ҳаттоки мутлақ капитал мобиллиги шароитида ҳам, LM эгри чизиги эса фақат Марказий банк атайин ўз пул сиёсатини ўзгартиришига қарор қилсагина силжитиши мумкин.

Таянч иборалар:

Ўзгарувчан алмашув курси. Савдо баланси ва капитални ўзгарувчанлиги. Фискал сиёсат. Монетар сиёсат. Даромаднинг ўсиши. Тўлов балансидаги ўзгаришлар. Вақт оралиги. Ноаниқлик омили. Қўтиш омили. Сиёсий чегаралар.

Саволлар:

- 1.Ўзгарувчан валюта курси шароитида қандай микроиктисодий сиёсат ўтказилади ?
- 2.Капиталнинг қўйи мобиллиги ҳодисаси қандай бўлади?
- 3.Солиқ-бюджет сиёсатини ўтказишда IS-LM модели қандай ўзгаради?
- 4.Монетар сиёсат ўтказишда Хикс модели қандай ўзгаради?
- 5.Капиталнинг юқори мобиллиги шароитида фискал ва монетар сиёсат қандай олиб борилади?
- 6.Капиталнинг мутлақ мобиллиги нима?

Адабиёт:

- 1.Агапова Т.А. Серегина С.Ф. Макроэкономика. 16 боб, -М., 2001.
- 2.Менкю Н.Г. Макроэкономика. 7 боб, -М., МГУ Ломоносова, 1996.
- 3.Макконел К., Брю С. Экономист, 40 боб, -М., 1993.
- 4.Долан Э. Макроэкономика, 16 боб, -М.: Прогресс, 1993.
- 5.Хейне П. Экономический образ мышления, 21 боб, -М.: Дело, 1992.

8.1. Бюджет тақчиллиги ва давлат қарзи: миқдорий баҳолашнинг таърифи, кўрсаткичлари ва муаммолари

Давлат қарзи - бу мамлакатнинг давлат томонидан чиқарилган қимматли қоғоз эгаларига бўлган қарзларининг умумий миқдори бўлиб, у олдинги бюджет дефицитлари йиғиндисидан олдинги бюджет йиғиндисининг айирмасига тенг. Ички давлат қарзи - давлатнинг ҳукумат томонидан чиқарилган қимматли қоғоз эгалари бўлган ушбу мамлакат фуқаролари, фирмалари ва корхоналарига бўлган қарзи. Ташқи қарз-давлатнинг чет эл фуқаролари, фирмалари ва корхоналарига бўлган қарзи. Хусусий қарз - нодавлат секторининг хусусий қимматли қоғоз эгаларига бўлган қарзларининг умумий миқдори.

Давлат қарзи ва хусусий қарз «даромад - харажат» доиравий айланиш унсурлари ҳисобланади. Даромадларнинг ўсиши билан уй-хўжаликлари, фирмалар, давлат ва ташқи дунё томонидан фойдаланиши керак бўлган жамғармалар ҳам ўсади. Қарзни ҳосил қилиш - бу шундай механизмки, унинг ёрдамида харажат килувчи шахсларга жамғарма берилади. Агар истеъмолчи ва бизнес қарз олишга мойил бўлмаса ва хусусий қарз керакли даражада ўсмаса, бу функция давлат қарзини қўшиқча ўсиши билан бажарилади. Акс ҳолда иқтисодий ресурсларнинг тўла бандлиги ҳолатидан чекланади.

Бюджет тақчиллиги давлат харажатлари ва даромадлари ўртасидаги фарқни ифодалайди. Бюджет тақчиллиги ва қарзни миқдорий баҳолаш қуйидаги омиллар ҳисобига объектив тарзда қийинлашади:

1) датда давлат харажатлари миқдорини ҳисоблашда иқтисодий секторидagi сарфизация ҳисобга олинмайди. Бу эса бюджет тақчиллиги ва давлат қарзларини объектив тарзда юқори кўтарилишига олиб келади.

2) Давлат харажатларининг муҳим моддаси бўлиб, қарз фоиасини тўлаш ва аста-секин қарзларнинг асосий қисмини узтиш амалга оширилади.

Давлат харажатлари ҳисобига давлат қарзи буйича номинал фоииз, «R, D» ни эмас, балки реал фоииз «R, D» ни киритиш керак. Бу ерда R₁ - реал, R₂ номинал фоииз ставкаси. D - давлат қарзи миқдори. Ҳисоботлари эълон қилинган расмий бюджет кўп ҳолларда D - катталикка эга бўлади. Инфляциянинг юқори суръатларида ушбу ҳаголик катта бўлиши мумкин, чунки инфляцияни юқори ўсиш суръатларида реал фоииз ставкаси қуйидагига тенг.

$$R_2 = \frac{R_1 - \pi}{1 + \pi}$$

Бюджет тақчиллигини юқори кўрсатилиши давлат харажатлари миқдорининг қарз буйича инфляция фоииз тўловлари ҳисобига катталашуви билан боғлиқ. Шундай вазиятлар ҳам бўлиши мумкинки,

бунда давлат бюджети номинал тақчиллиги ва номинал қарзи ўсади, реал ва қарз эса пасаяди, бу эса бюджет - солиқ сиёсатини самарадорлигини баҳолашни қийинлаштиради. Шунинг учун бюджет тақчиллигини ҳисоблашда инфляцияга доир тузатиш киритиши керак.

Давлат бюджетининг реал дефицити	=	Давлат номинал дефицити	—	Йил бошидаги давлат қарзи миқдори	X	Инфляция ўсиши суръати
---	---	-------------------------------	---	--	---	---------------------------

3) Давлат бюджетининг тақчиллигини макро даражада баҳолашда, одатда маҳаллий бюджетлар ҳолати ҳисобга олинмайди. Zero, улар бюджет ортиқчаликларига эга бўлиши мумкин. Кўпинча маҳаллий ҳокимият органлари давлат бюджетига солиқ чепирмаларини камайтириш учун маҳаллий бюджетнинг ҳолати тўғрисидаги статистик маълумотларни бузиб кўрсатишади. Ушбу қонуний ҳамма ўтаётган иқтисодийларга хос бўлиб, бунда фискал реализацияси тенденцияси бор. Бу қонуний фискал марказлаштиришдан чегарлаштириш тенденциясига эга бўлган ўтиш иқтисодийига хосдир. Натижада, давлат бюджети тақчиллигини баҳолашда бюджет тақчиллигини юқорирак кўрсатиш юзага келади.

4) Уланган (расмий) давлат бюджети тақчиллиги билан бир қаторда тақчиллик ҳам бор. У Марказий банкнинг давлат корхоналарининг ва тижорат банкларининг квази фискал фаолиятига боғлиқ.

Квази фискал фаолиятга қуйидагилар кирди:

а) Марказий банкдан, иқтисодий ислохотларин бошлангич босқичда, чиқиб кетган тижорат банкларидан ишламайдиган ссудаларнинг (давлат корхоналарини муддати ўтган қарз мажбурийатлари, уй хўжалиқларига имтиёзли кредитлар) катта портфелини йиғиши.

б) Давлат корхоналари томонидан ортиқча бандаликни молиялаш ва иш ҳақи ставкаларини тўлаш бозоридан банк ссудалари билан ўзаро қарзини тўлаш ҳисобига баландроқ бўлади.

в) Марказий банкнинг валюта алмашинув курсини мувозанатлаш тadbирларидан кўрилган зарар давлатга фойсиз ва имтиёзли кредитларни ва ўз кучини йўқотган қарзга хизмат кўрсатиш бўйича тижорат банкларига ҳисоб ставкаси бўйича кредитларни молиялаши, шунингдек, Марказий банкнинг имтиёзли ставкалар бўйича қишлоқ хўжалигини, саноатни ва уй хўжалиги дастурларини молиялаши ва ҳ.к.

Яширин бюджет тақчиллиги амалдаги бюджет тақчиллиги камайтиради. Бу нарса кўп ҳолларда маълум бир мақсадни кўзлаб қилинади. Масалан йиллик баланслашган бюджетни тузишга қаратилган ҳужжатнинг «каттиқ» курси чегарасида ушбу ҳолат амалга оширилади.

Шундай қилиб, бюджет ва давлат қарзининг мутлақ миқдори ишонарли макроиқтисодий кўрсаткичлар бўлиб хизмат қила олмайди.

Шунинг учун исом қарз кўрсаткичларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади:

1)	Қарз ----- ЯММ	Узоқ муддатли даврда қарз огиралигини характерлайдиган захира кўрсаткичлари, яъни миллий иқтисодиётнинг ўтган даврдаги чет эл капиталининг кириб келиши оқимига боғлиқлиги даражаси.
2)	Қарз ----- Товар ва хизматлар экспорти	
1)	Қарзга хизмат кўрсатиш суммаси ----- ЯММ	Оқим кўрсаткичлари: у қанчалик катта бўлса, шунчалик тўлов балансини мувозанатлаб тутувчи ташқи савдо ва валюта сиёсатлари активи, қисқа муддатли коррективровка қилиниши керак.
2)	Қарзга хизмат кўрсатиш суммаси ----- Товар ва хизматлар экспорти	

Макроиқтисодий таҳлилда шунингдек, солиштирма динамик кўрсаткичлардан ҳам фойдаланилади:

ЯММ

Ва

Қарз

Мамлакат аҳолисининг сони

Мамлакат аҳолисининг сони

8.2. Барқарор бюджет тақчиллиги ва давлат қарзини кўпайишнинг асосий сабаблари

Барқарор бюджет тақчиллигининг ва давлат қарзи ўсишининг асосий сабаблари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

а) давлат харажатларини уруш вақтида ёки бошқа ижтимоий зиддиятлар даврида ўсиши. Бюджет тақчиллиги бўйича молиялаш қисқа муддатли даврда инфляциян тенгликни қисқартирилиши имконияти беради.

б) даврий тушиш ва иқтисодиётга ўрнатилган стабилизатор.

в) солиқларни иқтисодиётни мувозантлаш мақсадида қисқартириш.

Давлат бюджетига солиқ тушумларини Т ва солиқ миқдори кўрсаткичлари V узоқ муддатли истиқболда пасайиши тенденцияга эга.

Чунки:

1) Иқтисодий ва рағбатлантириш мақсадида солиқ «понаси» камайтирилади.

2) Солиқ тўлашнинг ҳамма тизимлари сезиларли даражада солиқлар имтисозларини ўзида мужассамлаштиради.

3) Кўп ҳолларда йиғиб олинган солиқ ҳаёти солиқда тортишни ёмон ташкил қилиниши туфайли пасаяди. Ушбу омиа утиш иқтисодиётларида яққол кўринади.

4) Ҳаётган иқтисодиётларда бюджет - солиқ тушумлари, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг анъанавий соҳаларидаги инкўрози натижасида ҳам пасаяди.

5) Сийсий бизнес циклининг охириги йилларда таъсирини кучайиши.

6) Бюджет - солиқ соҳасида узоқ муддатли зиддиятли ошиши натижасида:

- Ижтимоий таъминотта ва соғлиқни сақлашга қаратилган давлат харажатларининг ўсиши.

- Таълим соҳасига ва янги иш жойларини ташкил қилишга қаратилган давлат харажатларининг ўсиши.

8.3. Давлат бюджетининг бирламчи тақчиллиги ва қарзни ўздан - ўзи қўлайи ва механизмп. Давлат қарзи, солиқлар, инвестициялар ва иқтисодий ўси

Иқтисодий ўсишнинг омилларидан бири бўлиб қуйидаги нисбат ҳисобланади:

Қарз

ЯММ

Ушбу нисбат динамикаси қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) Қарз бўйича фоииз тўловларининг миқдорини белгилайдиган реал фоииз ставкаси миқдори.

б) Реал ЯММ ни ўсиш суръати.

в) Давлат бюджетининг бирламчи дефицити миқдори.

Давлат бюджетининг бирламчи дефицити миқдори билан қарз бўйича фоииз тўловлари ўртасидаги фарқни ифодалайди. Бирламчи дефицит узоқ муддатли молиялашда қарзнинг асосий миқдори ва қарзга хизмат кўрсатиш коэффициентини ҳам ўсади, яъни иқтисодиётдаги қарз миқдори ўсади, бирламчи орттиқчани ўсиши қарзни ўз-ўздан ишлаб чиқаришни олдини олиш имкони беради:

$$ВД_{ум} = (G + N + F) - T$$

G - давлат харажатлари

N - қарзга хизмат кўрсатиш бўйича тўловлар;

F - трансферт тўловлари;

T - бюджетта солиқ тушумлари.

$$\text{Бирламчи } ВД = (C + F) - T$$

$$N = D \times Rr$$

D - қарз миқдори.

Rr - реал фоииз ставкаси.

Давлат қарзини ўз-ўзидан ўскил механизми:

Бирламчи ВД = давлат заёмлари = давлат қарзи = > N = > яъни давлат заёмлари = > на х к

Агар реал фойз ставкаси реал ЯММнинг ўсиши суръатидан юқори бўлса, унда давлат қарзини ўсиши бошқариб бўлмайдиган ҳолатга тушади, яъни реал ЯММнинг ўсиши қарзга хизмат кўрсатиш бўйича фойзаларни тўлашга кетган на қарз оғирлигини ҳаракатландириши қарз ЯММ га nisbatan ўсади.

Қарз динамикасини прогностик дусун қуйидаги усулда фойдаланилади.

$$\Delta L = \alpha \left(Rr - \frac{\Delta Y}{Y} \right) G$$

Бу ерда:

ΔL - қарз ЯММ nisbatining ўзгариши;

L - қарз ЯММ nisbatining бошланғич ҳолати;

Rr - реал фойз ставкаси;

$\frac{\Delta Y}{Y}$

- реал ЯММнинг ўсиши суръати.

Y

G - ЯММ даги бирламчи бюджет ортинқамлиги салиқли.

Қарзни ЯММ nisbatini тасарфдорлик қилиш қўйишга 2 та шарҳ бўлиши керак:

- 1) Реал фойз ставкаси ЯММнинг ўсиши суръатидан past бўлиши керак.
- 2) ЯММда бирламчи бюджет ортинқамлиги салиқдорнинг ўсиши доимий бўлиши керак. Давлат бюджетда бирламчи дефицитнинг бўлиши қарз оғирлиги ўсишининг омилли nisbatida.

Солиқдорни қўлайтириш давлатнинг қарзга хизмат кўрсатиш бўйича фойзаларни тўлаш ва унинг асосий қисмини сўлдирини учун керакли қул маблағни олиш усулларидан бири hisoblanadi. Қарзга хизмат кўрсатиш граҳитига диош қиладиш учун давлат R дан аниқ бўлмаган солиқ кўрсатишдаги қул маблағлар суммасини йиғиши керак. Бу нарса N: ЯММ nisbati даромад солиги ставкаси қуйи чегараси эканлигини аниқлатади:

$$\frac{N}{Y} < \frac{T}{Y}$$

Бу ерда:

Y - жами даромад;

Бу ерда давлатнинг қарзга хизмат кўрсатишдаги тенгчи яна бошқа харажатларни маълумлигини ҳисобга оладиган бўлса, унда қуйи қуйидаги тенглик қуриятишга эга бўлади:

$$\frac{T}{Y} < \frac{G}{Y} + \frac{N}{Y} + \frac{F}{Y}$$

Бу нарса бюджет V солиқ соҳасидаги теңликнинг ўсиши ҳақида далолат беради.

Солиқларни ўсаётган қарзга хизмат кўрсатиш воситаси сифатида ўсиши мекхатта, инновацияга ва инвестицияларга бўлган илг. иштини сўсаттиради. Шунинг учун қатта миқдордаги давлат қарзи иқтисодий ўсишни билвосита чегаралайди.

Ушбу чеклашларни ва солиқларнинг ўсиштини олдини олиш учун давлат қарзига янгидаги молиялаштириш керак, яъни янги давлат заёмларини чиқариш ва ундан тушган маблағларни эски қармлар бўйича фондларни тўлашга сарфлениши керак. Давлат ҳар доним солиқларни олиб олиш давлат қарзини янгидаги молиялаштириш ва бюджет тақдирини янги пул чиқаришдан монетизация билгани таъминди инновацияга эга бўлгани учун, банклар бўлиши ҳавфи қарз салмоқли бўлганда ҳам бўлмайди.

Давлат бюджети дефицитлиги қарз билан боғлиқ бўлган молиялаш фондларини олиб олиш ва инвестиция харажатларини камайтиради. Кусусий сектор истеъмол товарлари ёки инвестиция товарлари ишлаб чиқарилиши мумкин. Агар давлат харажатларининг ўсиши кусусий сектордаги инвестицияга оид товарларни ишлаб чиқарилиши билан чиқарса, унда қозирги шлоднинг истеъмол қарзига таъсир қилмайди.

Ушбу солиқ қўйидаги ҳиммат, яъни давлат харажатларининг қўшимча ўсиши истеъмол харажатларидан харажатларининг ўсиши ҳисобига бўлади.

Давлат инвестициялари қусусий инвестициялар каби иқтисодий ишлаб чиқариш потенциални қўсатқилайди. Агар давлат харажатларининг қўшимча ўсиши инвестиция харажатлари қўрғинида бўлса, унда қаламақ шлод қўлда бўлган ишлаб чиқариш потенциал қозиймайди, бляк уларнинг тузилиши давлат капитал салмоқлининг ўсиши томонига ўзгаради. Бироқ бунда қусусий инвестициялар билан чиқарилиши мумкин. Бу эъ. шлоднинг жорий истеъмол инновацияларни чеклаб қўлади.

Истеъмолчиларнинг давлат қарзларини ўсиши шартларидаги ҳагги-харажатлари бир-бирини эъд бўлиб, бу нарса қарзга нисбатан аъгъанавий қарашлар билан Рикардо-га қарашлар тарафдорлари ўртасидаги баҳс, мунозараларда ўз аъсини топлади.

Аъгъанавий қарашга қўра давлат заёмлари ҳисобига молиялаштирилатган солиқларни пасайиши ва қарзларни тўланиши жангермаларнинг ҳисдорлигига ва истеъмол харажатлари ўсишини раъбатлаштиришга оид келади. Истеъмолнинг ўсиши қиска муддатли давраларда талабнинг ўсишига жангермаларнинг камайишига ва иқтисодий ўсишнинг чегараланишига оид келади.

Рикардочилар қарашларига қўра давлат харажатларининг ўсиши ҳисобига молиялаштирилатган солиқларнинг пасайиши истеъмол

ҳаражатларининг ўсишини юлга келтирмайди, балки фақат қандайдир маънода, солиқ оғирлиги ҳозирги авлоддан келажак авлодга қайта тақсимланади.

Ушбу 2 концепциянинг ҳар бирини тўлалигича рад қилиб бўлмайди ва улар бюджет - солиқ сиёсатини аниқ моделларини шаклланишига ўз таъсирини ўтказди.

Шунинг учун давлат қарзини ўсиши шароитидаги бюджет - солиқ сиёсатининг фаолиятини баҳолаш чуқур макроектисодий таҳлили талаб қилади.

8.4. Ички ва ташқи қарзларнинг ўзаро боғлиқлиги.

Давлат қарзи ва тўлов балансининг тақчиллиги

Қачонки рағбатлантирилган фискал сиёсат инфляция даражасини пасайтириш мақсадида пул тақлифини чегаралаш билан олиб борилса, бюджет тақчиллигини қарз бўйича молиялашда фойз ставкалари сезиларли даражада кўтарилади. Давлат бюджет тақчиллиги қарз ҳисобига молиялаш пулга талабни оширади. Марказий банк эса пул тақлифини чегаралайди. Ушбу чора - тақдирларни бирга олиб борилиши фойз тўловларини тез ўсишини рағбатлантиради.

Ички бозорда фойз ставкаларини ўсиши ушбу мамлакатнинг қимматли қоғозларига бўлган чет эл талабни оширади, бу нарса капитал келиши оқимини ҳосил қилади ва ташқи қарз миқдорини оширади. Ташқи қарзга хизмат кўрсатиш реал маҳсулот ишлаб чиқаришнинг бир қисmini бошқа мамлакатлар қарамонига беришнинг талаб қилади, бу эса келажакда миллий ишлаб чиқаришнинг қисқаришини олиб келиши мумкин.

Мамлакат қимматли қоғозларини ўсишига чет эл талабни ўларин сотиб олиш учун керак бўладиган миллий валютани нисбатан умртан дунё талабни ошириш билан бирга юз беради. Бу экспортни камайтишига ва импортни кўпайтишига олиб келади. Соғ экспортнинг қисқариши иқтисодийётга умлаб турувчи таъсир кўрсатади, экспорт қилувчи ва импорт билан рақобатлашувчи тармоқларда ишлаб чиқариш ва баъдлик пасаяди, ишсизлик даражаси ўсади. Шунинг учун бюджет дефицитининг биринчи рағбатлантирувчи таъсир нафакат сиқиб чиқариш самараси ҳисобига, балки соғ экспортнинг салбий самараси ҳисобига ҳам кўпаяди. Лекин айти айта қимматли кириб келадиган ички ресурсларни оширади ва ички бозорда фойз ставкаларини нисбий пасайиши сиқиб чиқариш самарасига нисбатан қисқаради.

Салбий савдо баланси билан боғлиқ жорий жараёнлар ҳисобининг дефицити қуйидаги шаклларини қабул қил оладиган соғ капитал ҳисобига молиялаштирилади:

1) Халқаро заёмлар. Чет мамлакатлардан, Халқаро валюта фондидан, Халқаро банкдан ёки чет элда жойлашган тижорат банклардан заёмлар ташқи қарз миқдорини оширади.

2) Чет эл инвесторларига активларни сотиш. Узоқ муддатли активларни сотишдан тушган маблағ жорий операциялар бўйича тўлов баланси тақчиллигини молиялашга ишлатилади.

3) Тўғри инвестициялар. Бунга мамлакатга чет эл валютасини янги маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналарни ташкил қилиш мақсадида олги кириш киради. Ушбу валюта жорий ҳисобнинг тақчиллигини қоплаш учун ишлатилиши мумкин.

4) Захиралардан фойдаланиш. Мамлакат тўлов балансини мувозанатлаш учун ўзининг расмий захирасидаги чет эл валюталарининг бир қисмини ишлатиши мумкин.

Ушбу юқорида кўрсатиб ўтилган тадбирлардан бирининг амалга оширилишида мамлакатнинг соф чет эл активлари пасаяди.

Тўлов баланси инқирози билан ташқи қарз инқирозини бирлаштириш хавфи қуйидаги ҳолатда, яъни қачон давлат қарзни жорий операция тўлов тақчиллиги миқдоридан сезиларли даражада куп чет эл заёмлари ҳисобига кўпайтирса содир бўлади. Агар ушбу заёмлар миллий иқтисодиётга инвестиция қилишга эмас, балки бошқа давлатларда маълум бир миқдорда чет эл активларини сотиб олишга ишлатилса.

Шундай макроиқтисодий сиёсат ва капитал қочиши 1982 йилда ташқи қарз бўйича жаҳон инқирозининг келиб чиқиши сабаби бўлди. Бунда бир неча ўн қарздор мамлакатлар ўзларининг мажбуриятларини бўйича қарзни тўлай олмаслик ҳолатида эканликларини айтдилар. Қайси миқёсдаги ушбу ҳодиса қарзни қайта таркишлаш (ресруктуризация қилиш) бўлди. Бунда унга хизмат кўрсатиш шартлари қайта кўриб чиқилади. Қайта таркибланиш давлат биёчилиги бор келишгуча асосан берилган заёмларни ўз вақтида тўлай олмаслик шароитида амалга оширилади.

8.5. Қарз билан боғлиқ танглик сабаблари ва давлат қарзини бошқариш стратегияси

Ташқи қарздорлик сабаблари қуйидагилар:

1) 80-йилларда жаҳон ҳўжалиги конъюктураси реал фойиз ставкаларини ўсиши, иқтисодий ўсиш суръатларининг секинлашгани ва товар нархларининг пасайиши билан боғлиқ бўлган ёмонлашуви. Реал фойиз ставкасининг ўсиши хизмат кўрсатиш коэффициентининг ўсishiга олиб келди. Қарздор мамлакатларнинг экспортини истеъмол қилувчи мамлакатларда товар нархларининг пасайиши ва ЯММ нинг ҳисоб суръатини секинлаштириш қарздор мамлакатларга учун қарзни тўлашнинг асосий манбаи бўлган экспорт камайишига ва экспортдан тушадиган даромаднинг пасайишига олиб келди. Натижада қарздор мамлакатлардан қарз оғирлиги ошди, чунки айни бир вақтда экспортдан тушадиган даромад пасайди ва қарзга хизмат кўрсатиш миқдори ошди.

2) Қарздор мамлакатларда иқтисодий қониқарсиз бошқарилиши. Умумий амалиёт бўлиб бюджет дефицити ва миллий валютанинг юқори курси хизмат қилди. Яқинлашиб келадиган валюта девальвациясида алмашув курсини кўтариш амалиёти чайқовчилик билан кузатилади. Валюта чайқовчилиги тез ўсувчи импорт шалини ёқо мамлакатдан чиқиб кетувчи «кочок» капитал шаклини олади. Бу ҳол

харажатлари давлат бюджетининг харажатлар қисмини энг кам эластик моддаси ҳисобланади.

Таянч иборалар:

Давлат қарзи. Шахсий қарз. Ички қарз. Ташқи қарз. Давлат қарзини хизмати. Қарзни амортизацияси. Квази бюджет операциялари. Давлат бюджетини биринчи қарзи. Давлат қарзини қайта молиялаштириш. Ташқи қарз кризиси. Қарзни қайта таркиблаш. Қарзни сотиб олиш.

Саволлар:

1. Иқтисодий, молиявий ва ижтимоий хавфсизлик нима?
2. Иқтисодий хавфсизлик нима?
3. Ноқонуний иқтисодиёт нима?

9 - боб. Молия сиёсати - иқтисодийни бошқариш воситаси сифатида

9.1. Молиявий сиёсатнинг мақсади ва моҳияти.

Охириги йилларда давлат молия сиёсатини олиб бориш ва ўттиш давридаги иқтисодийни молиявий мувофиқлаштириш муаммоларига катта эътибор берилмоқда. Лекин, бу масалани қандайдиг томонидан бир фикрга келинмаган.

Шундай қилиб, йирик мутахассислар пул-кредит сиёсатига аниқ бир тушунча бермаётдилар. Мисол учун, Стивен Фингер, Рудиген, Дорнбуш ва Ричард Шмаглиц молия сиёсатини мустақил тушунча сифатида эътироф этишмайдилар. Шу билан бир қаторда улар ушбу мавзунинг ўрганишда фискал сиёсат тушунчасини кенгайтириш билан амалга оширмоқдалар. Уларнинг ёзишича фискал сиёсат давлат томонидан фойда ва харажатлар туғрисидаги қабул қилинган қарорлар ечимидир. Бошқа ғарб иқтисодиёт мактаблари вакиллари ҳам бу масалага худди шундай ёндашилади. Жумладан, Кемпел Л., Макконел ва Стенли Л., Брю бюджет - молия ва фискал сиёсатларни бирлаштириб уларни давлат иш билан тула баъдликни ва инфляциясиз миллий маҳсулотни таъминлаш учун давлат солиққа тортиш ва давлат харажатларини ўзгартиришди деб, эътироф этишади. Бундай таҳлил молия сиёсатини моҳиятини тушунишда ноаниқликлар киритади.

Марксистлар бу масалага бошқачароқ ёндашадилар. Улар молия сиёсати деганда, биринчи навбатда, давлат молия ресурсларини барқарорлаштиришда чора-тадбирларнинг бирлиги, давлат ўз функциясини бажариши учун уларни тақсимлашиши ва ишлатилиши, давлат молия сиёсатини самараси ва ишлаб чиқариш кучларини ўсиши давлатнинг сиёсий тузумига боғлиқ деб кўрсатишади. Лекин бунга қарамасдан фикрлар теранлиги бузилади, чунки марксистлар мактаби вакиллари фискал сиёсат буржуа давлатининг даромад ва харажатларни тартибга солиш натижасида маълум бир ижтимоий -

иқтисодий мақсадларга эришиш молия тадбирларини бирлигидир деб фикр юритишдади.

Шундай қилиб, марксча молия сиёсатини талқин қилишда аниқлик йўқ, фискал сиёсатнинг таъсир соҳаси молия сиёсати билан деярли бир хилда келади, ҳар икки ҳолатда ҳам давлат тартибга солиш тадбирлари ва молия ресурсларини тақсимлаш деганда даромадлар ва харажатлар бўйича бошқариш билан тушунтирилади, яъни ниманидир олиш учун аввало даромад олиш кейин эса харажат қилиш керак.

Молия сиёсатини моҳиятини англашда бизнинг (собик иттифоқда) иқтисодчиларимиз жуда катта ишлаб чиқариш н.

Профессор В.В. Лавров, молия сиёсатини моҳиятини очишда унинг ишлаб чиқариш устидан назорат ва ҳисоб-китоб қилиш мақсулотларнинг тақсимланиши ва иш ҳажми билан алоқасига эътибор берган. Бу масалалар миллий банклар соҳасида, ташқи савдони монополиялаштиришда, пул айланиши устидан давлат назорати, солиқларни киритишда, молия сиёсати масалаларини аниқлашда ва ечишда асосий восита бўлиб келган. Унда молия сиёсатида давлатни мувофиқлаштиришни асосий воситаси, молия марказлашувини таъминлаш, иқтисодиётни ўзгариши учун кучлар концентратиясини амалга оширувчи деб қаралади.

Бошқа бир иқтисодчи И.В. Левчук, ишлаб чиқаришнинг ўсишида молия сиёсатининг роли катталаштиришга эътибор этиб, у бу сиёсат молиявий ресурслардан ва тақсимлашни бошқаришда марказлаштирилган ва демократик тамойилларни тўғри бирикмасидир деб таъкидлайди.

В.С. Павлов томонидан молия сиёсатини қизиқарли таърифи берилган. У ўз таърифида молия ва кредитни давлат бошқарувида узлуксиз боғлиқлигини ва молия - кредит сиёсатини давлатнинг реал иқтисодий шароити билан боғлайди, яъни иккинчи ҳолда молия сиёсати давлат ичидаги молия жараёнларининг натижаси сифатида.

Шундай қилиб, иқтисодчилар молия сиёсатини баҳо тизимида молияни ишлатиш сиёсати, товар ишлаб чиқаришни иқтисодий қонуनларини пул шаклида реализацияси, иқтисоддаги пул муносабатларини молия тизими орқали марказлашган кўриниши, халқ хўжалигини натурал ва пул базаси фондларини тузиш ва ишлатиш орқали қайта тақсимлаш санъати сифатида эътироф этган.

Ҳақиқатдан ҳам молия сиёсатини бундай тушунтирилишини унинг асосий мақсадлари орқали исботлаш мумкин. Уларга қуйидагилар киради:

1. Молиявий ресурслардан фойдаланиш ҳажмини ва самарасини ошириш. Молия сиёсатини иқтисодиётга таъсирини оширишни молия сиёсатини яратиш ва ўтказишда молия ҳисобидан бош тортиш ресурсларни йўқ бўлишига олиб келади.
2. Иқтисодиётни соғломлаштириш ва тузулмавий ҳолатини қайта қуриш: ишлаб чиқариш фойдасини ошириш, харажатларни

камайтириш, пул муомаласини яхшилаш ва пировард натижада сўмни конвертациясини тиклаш.

3. Ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш асосида аҳолини турмуш даражасини юқорироқ даражага кутариш. Молия стратегияси ижтимоий йўналтирилиши нафақат молиявий ресурсларни кўпайтириш ва буни натижасида аҳолини турмуш даражасини яхшилашга, балки иқтисодий сиёсатни асосий мақсадига янгича ёндашишга олиб келади.

Баъзибир иқтисодчилар молия сиёсатини бошқа мақсадларини келтиради, булар: инфляция суръатини камайтириш (ҳозирда бунга жуда катта эътибор берилмоқда, чунки охириги пайтда аҳолининг яхши турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатмоқда), иқтисодий цикларни симлиқлашгуви.

Демак юқорида келтирилган мисоллардан кўриниб турибдики молия сиёсати давлатнинг молия реурсларини аҳоли турмуш даражасини яхшилаш мақсадида мувофиқлаштириш сиёсати деган хулосани чиқаришга муваффақ бўлинади.

9.2. Молия сиёсатининг турлари ва уни амалга ошириш механизми

Қайта ишлаш ва молия сиёсатини тизимли ўтказишга эҳтиёж капитализмнинг ривожланиши билан пайдо бўлди. Молия сиёсати дастурларининг тузиллиши ва амалга ошишига 1929-1933 йиллардаги бозор тизимида содир бўлган кризис давлатининг фаол аралашувисиз бошқариш мумкин эмаслигини кўрсатади. Молия сиёсатининг тамойилларига Джон Мейнард Кейнс ва унинг давомчиларининг ишларида назарий асослари урин олган. 30-40 йилларда молия сиёсатини мақсадларини қайта ишлаш натижасида кризисларни иқтисодийта таъсири сусайиб борди, хўжалик активларини юқори даражада ушлаб туришга ва тўлов талабини кенгайтиришга таъсир қилди. 60-йилларга келиб акцент алмашди ва унинг асосий вазифаси юқори даражага эришиш ва иқтисодий ўсиш суръатининг ортишини рағбатлантиришдир. 70-йиллардан эса замонавий молия сиёсатини кризисга олишда муҳим йўналмшлардан бири инфляция масалалари билан умумлашган ҳолда кураш бошланди. Булар: юқори даражани таъминлаш, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва бошқалар.

Демак молия сиёсати оддига қўйилган мақсадлардан келиб чиққан ҳолда иқтисодчилар молия сиёсатини 3 та турга ажратади: иқтисодий ўсиш сиёсати, барқарорлаштириш сиёсати ва иш фаолигини чегараловчи сиёсат.

Иқтисодий ўсиш сиёсатида ЯММни ҳажминини кенгайтиришга ва бандлик даражасини кўтаришга йўналтирилган молиявий чора-тадбирлар тизими тушунилади. Ушбу берилган рағбатлантирувчи молия сиёсати ўз ичига қуйидагиларни олади:

- давлат харажатларининг ўсиши;
- солиқни пасайиши.

Бошқа сўз билан айтганда, агар ҳозирги даврда баланслаштирилган бюджет мавжуд бўлса, молия сиёсати бюджет

дефицити тушганда ва депрессия пайтида ўз йўналишига эга бўлиши керак.

Агарда ҳукумат фискал сиёсатини ва давлат харажатлар сиёсати чораларини қўлласа, шу билан бирга махсулотнинг ишлаб чиқариш ҳажмини типик маълум бир мамлакат даражасида ушлаб туришга ва нархларнинг барқарорлигини ушлаб туришга ҳаракат қилади. у ҳолда давлат томонидан барқарорлаштириш сиёсати ўтказилмоқда деб ҳисобланади. Барқарорлаштириш сиёсати рағбатлантирувчи ва ушлаб турувчи молия сиёсатининг ўрнинга алмашади деб ҳисоблаш нотўғри, чунки бу тушунчалар орасида жиддий фарқлар мавжуд. Масалан: иқтисодий ўсиш сиёсати давлат томонидан бу мамлакатда ишлаб чиқариш ҳажми ортиб бўлганда ва ишлаб чиқариш ўзининг потенциал даражасига етишга ҳаракат қилаётган пайтида ўтказилиши мумкин, айни пайтда эса барқарорлаштириш сиёсати бундай мақсадларни кўзламайди.

Иш активлигини чегароловчи сиёсат ўз навбатида аксинча, у ЯММ реал ҳажмини унинг потенциал даражасига нисбатан пасайтиришга йўналтирилган ва ҳукумат тарафидан ўсиш ёки пасайиш вақтида қайта ишлаб чиқариш, кризисдан қочиб ва ортиқча талаб таъсири натижасида содир бўладиган инфляцияни олдини олиш мақсадида олиб борилади.

Ушлаб турувчи сиёсат қуйидагиларни билдиради:

- ҳукумат харажатларининг камайиши;
- солиқнинг ўсиши

Бошқача қилиб айтганда, молия сиёсати ҳукумат бюджетининг ижобий сальдосига қараб йўналиши керак.

Молия сиёсатини амалга ошириш 3 босқичда олиб борилади:

- иқтисодий қонунлар талабларини ўрганиш асосида, ишлаб чиқаришни такомиллаштиришнинг ҳар тарафлама таҳлил қилиш билан ва аҳолининг истеъмол ҳолатларида шаклландирган молия сиёсатини ривожлантиришни илмий асосланган концепцияларини ишлаб чиқиш;
- молияларнинг келижақда ва жорий даврда ишлатилишига асосий йўналишларни аниқлаш, яъни стратегия ва мақсадлардан келиб чиққан ҳолда молия ресурсларининг ўсиши ва пасайиши имкониятларини ҳамда ташқи ва ички сиёсий иқтисодий омилларини ҳисобга олиш;
- қўйилган мақсадларга эришиш учун, амалий ҳаракатларни амалга ошириш.

Табиийки, молия сиёсатининг тўғридан - тўғри таъсири фақатгина учинчи босқичда бошланади, лекин 1чи ва 2чи босқичларда аниқланади. Бироқ, бундай механизм молия назоратини ҳамма имкониятларини ҳисобга олмагани учун, қисман тўғри ҳисобланади. Молия сиёсати 2 хил бўлади:

1) дискрецион сиёсат ёки ҳукумат томонидан олиб бориладиган сиёсат.

2) нодискрецион сиёсат, яъни стабилизаторлар орқали олиб бориладиган сиёсат.

Юқорида келтирилган молия сиёсатини амалга ошириш усули, унинг 1-турига тўғри келади, 2-тури учун у нотўғри бўлади, бу эса охириги турнинг таърифи бўйича аниқланади.

Нодискрецион молия сиёсатида солиқ тизими ўзини-ўзи барқарорлаштириш тушинилади, унинг баъзи афзалликлари шундаки. Бошқарув органлари аралашувсиз мамлакатда иқтисодий фаолиятни олиб боришдир.

Қуйидаги ҳолни кўриб чиқамиз.

Ишлаб чиқариш бўлимини иштини сусайтириш учун, бюджет ортиқчалиги зарур, яъни давлат бюджетининг даромадини ошириб харажатларни камайтириш керак. Бошқа тарафдан, тушимни ошириш учун, камомадли бюджет керак. Қўйилган мақсадларга эришиш учун 2 йўл мавжуд: 1- чиси солиқ тушумларини назорат қилиш, яъни биринчи навбатда солиқларни ошириш, иккинчида эса улар миқдорини камайтириш.

Фараз қилайлик мамлакатда ишлаб чиқаришни пасайиши кузатиламоқда, ҳукумат эса унга қарши чора тадбир кўра олмайди. Шунда фуқароларнинг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг даромади камайиши солиқ тушумларини камайтиришига олиб келади, бироқ бу иқтисодийни барқарорлашга зарарлидир. Ҳақиқатдан ҳам, фуқароларнинг даромади ўсиши билан солиқ ҳам ўсади.

Солиқ стабилизаторларидан ташқари яна бир қатор стабилизаторлар мавжуд, улар ҳам иқтисодийни мувозанатлашувига олиб келади. Улар орасида алоҳида 4 тасини ажратиш мумкин:

1) Ижтимоий тўловлар, унга ишсизликка ёрдам тўловлари киради. Ҳақиқатдан ҳам бандлик юқори бўлганда солиқлар ҳисобига молиялаштириладиган ишсизликка ёрдам тўловлари биргаликда ўсиб боради. Шунинг учун ҳам резерв фонди кризис пайтида кескин камаяди ва жуда катта харажатлар эвазига инфляция даражасини ушлаб туришга ҳаракат қилади. Аксинча, бандлик суст бўлган пайтида резерв фонди даромадларнинг тўлови учун қўллангилари, бу истеъмолни қўллаб қувватлайди ҳамда тўлов талабининг қобилияти оширилади, бу ишлаб чиқаришни тушиш суръатини пасайишига ҳамда ишлаб чиқаришни тушишини енгиллаштиришга олиб келади.

Ёрдамларнинг бошқа турларига ижтимоий сугурталаш тизимидан ташқари эҳсон тўловлари ўзини автоматик антициклик бошқариш талабига кўра барқарорлаштирувчи турига киради.

2. Фермерларга ёрдам кўрсатувчи ривожланган капиталистик мамлакатлар учун долзарб дастурлар: тўлов пасайганда, федерал ҳукумат фермерларни маҳсулот ортиқчаликларни камраб олган ҳолда субсидия қилади, инфляция бўлаётган ва нархлар ўсётган пайтда, давлат олдинги сотиб олинган маҳсулотларни, ортиқча пул воситаларини камраб олган ҳолда бозорга чиқаради, бу эса иқтисодийда тенденцияни сусайтиради. Афсуски бундай стабилизатор

бизнинг иқтисодийтимизга тўғри келмайди, чунки Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги қайта ишлаб чиқариш кризислари билан қийналмайди.

3. Компанияларнинг ишонч самараси. Амалиёт шунини кўрсатадики, корпорация, суғурга жамоалари ва бошқа шунга ўхшаш юридик шахсларнинг стабил даромадларини яратиш учун қўйилган мақсадлар, тўланадиган дивидентларнинг олдинги даражасини сақлаб қолади, уларнинг даромадлари қисқа муддат ичида алмашиб турса ҳам. Бу эса товар ва хизматларга бўлган талабни сусайтиришга олиб келади. Бошқа тарафдан буни қимматбаҳо коғозлардан келадиган кўтарилган даромадлар эгаси тарафидан қилинган бўлар эди. Бошқа ҳолатда эса вазиятни барқарорлаштирувчи самара кузатилади.

4. Истеъмолга бўлган мойилликни инертлиги. Шу билан ўз ҳаётини даражасини ушлаб туришга интилган шахс секин-аста ўз даромадларини ошишига кўникаб боради.

Барқарорлаштиришга ўрнатилган солиқ тизимининг унумли қобилиятларига қарамасдан, иқтисодий вазиятга давлатнинг қўналтирилган мақсадларини аралашувисиз иш кўриб бўлмайди. Бунга 2 сабаб мавжуд:

1) Ўзини бошқариш жуда қаттиқ иқтисодий вазиятларни ўзгаришида етарли эмас, чунки ҳар бир қўшимча даромаддан бир қисмини олса, солиқлар олган пулларнинг таъсирини енга олмайди. Шу билан бирга стабилизатор фаолиятини сусайтирувчи мультимпликация ҳисобга олинмайди.

2. Ҳукуматнинг пассив фаолиятига тўққинлик қилувчи сиёсий ва иқтисодий тушунчалар.

Дискрецион сиёсат миллий маҳсулот ва бандликни ўзгартириш, инфляция, иқтисодий ўсишни тезлаштиришни назорат қилиш мақсадида солиқ ва ҳукумат харажатларини манипуляция қилишдир.

Дискрецион молиявий сиёсатнинг асосий қуроллари қуйидагилардир:

- харажатлар билан боғлиқ жамоа ишлари ва бошқа дастурлар;
- ижтимоий дастурлар;
- ҳукуматнинг сотиб оладиган нарсалари;
- давлат инвестициялари;
- трансферт харажатларининг ўзгариши.

Шундай қилиб молиявий сиёсатни ташкил қилувчи 2 асосий унсурни топиш мумкин:

1. давлат харажатлари сиёсати;
2. фискал сиёсат.

Биринчи унсурни таҳлил қилиб чиқамиз. Унга давлат харажатлари билан боғлиқ ҳамма дастурларни киритиш мумкин. Биринчидан, агар иқтисодийта депрессия ва унинг оқибати бўлгани ишсизлик хавф туғдирмоқчи бўлганда, бу молия сиёсатини бошланғич поғоналарида қўланадиган жамоа ишлари. Бундай дастурлар бандликни ошириш мақсадига эга ва кўпинча тезкор. Бунга бир мисол ижобий мисоллар ҳам мавжуд: урушдан кейин Германияда ишнинг воситалар дини йўллар ва автомобиль магистралари қозониш.

Йўналтирилган эди, бу нафақат ишсизлик даражасини пасайтиради, балки ишлаб чиқариш даражасини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади ҳамда мамлакатни дунёда энг йирик йўл тизими билан таъминлагани холда, бу давлатнинг келажақдаги кутилган харажатлардан озод қилди.

Бироқ энди эса жамоат ишларидан чекиниш пайдо бўлди, бу эса вақт омили билан тушунтирилади. Бу йўл билан ҳукумат иқтисодий мамлакат ҳужалигини вайрон бўлганидан кейингина тушиб кетиш стадиясига ўтганини билиб олишади. Масалан, ОПЕКга аъзо мамлакатлар нефтини нархнин ошириганида кам иқтисодчилар бу нархнинг ўсиб кетиши қандай натижага олиб келишини олдиндан кўра билганлар. Барқарорлаштирувчи сиёсат фақат бир неча ойдан иш фаолиятини пасайиши сезиларли даражада тушиб кетишдан кейингина юритила бошлайди.

Умумий қилиб айтганда, жамоа ишлари дискрецион сиёсатнинг самарасиз воситаси ҳисобланади.

Дискрецион молия сиёсатини 2 та воситаси бўлиб, ижтимоий муҳтожликларга бўлган харажатлар давлат дастури ҳисобланади. Бу билан ҳукумат инфляция пайтида қўшимча ижтимоий ердани ишлаб чиқишдан четланади ва шунинг учун истеъмол талабини пасайишига эришади. Депрессия пайтида эса ҳукумат ижтимоий муҳтожликка маблағ ажратишни кўтаради.

Бироқ қисқа муддатли барқарорлик учун бўлган ерданинг камлиги сиёсий соҳадаги омиллар ҳисобланади, бу дастурни аҳвол анча яхшиланганда қисқартириш кийинлигини ҳисобланади.

Учинчи энг асосий восита, бу ҳукуматни сотиб оlishлари ва инфляциялар, улар ёрдамида эса молияларни бошқариш амалга оширилади. Давлат инфляцияларнинг ортиши, шахсий харажатларнинг ўсиши каби, янги буюртмаларни қабул қиладиган саноатни ривожлантиришни рағбатлантиради. Берилган ҳолат куйидаги макроиқтисодий қонунлар билан ифодаланади: $S + M = I_n + X_n + G$, яъни жамғарма ва импорт, истеъмол, инвестиция, соф экспорт ва давлат харажатлари қўшимасига тенг. Бошқача қилиб айтганда, G ва I_n нинг ўсиши $S + I_n + X_n + G$ эгри чизигининг юқорига жамғарма ва импорт трафики каби силжишга, бу эса соф миллий маҳсулотнинг ортишига олиб келади.

Нихоят, молия сиёсатининг иккинчи унсури бўлмиш фискал сиёсатга ўтамиз, унинг афзаллиги бутун иқтисодий цикл ичида солиқ миқдорини маҳорат билан ўзгартиришдир.

Солиқ, пошлина ва пунга ўхшаш бошқа тўловлардан, тўғри келадиган даражанинг бюджетга ёки бюджетдан ташқаридаги фондларга қонуний активларга аниқланадиган тўловчилар орқали амалга ошириладиган зарурий тўловлар тушинилади. Давлат томонидан олинадиган солиқ ва бошқа тўловлар ҳамда шакли ва қурилиш усуллари фискал сиёсатнинг солиқ сиёсатини вужудга келтиради. Бунда солиққа тортиш объектлари жуда хилма-хилдир: улар орасида ҳам даромадлар, маълум товарлар нархи, солиқ тўловчилар фаолиятининг алоҳида

турлари, қимматбаҳо қозғалар билан бўладиган операциялар, табиий ресурслардан, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкидан фойдаланиш.

Фискал сиёсатнинг воситаси каби солиқлар икки турга бўлинади. I-тури мулк ва даромадлар солиғи, фуқаролардан олинadиган даромад солиғи ва фирма даромадлари солиғи, ижтимоий сугуналашга, иш ҳақи фонди ва иш кучи солиғи, мулк солиғи, шахсий мулк солиғи унга ер ва бино солиғи киради. Улар конкрет юридик ва жисмоний шахслардан ундирилади, улар тўғри солиқлар деб аталади.

Шундай қилиб Ўзбекистондаги асосий солиқларга қуйидагилар киради:

1. солиқ тўловчининг йиллик даромадидан олинadиган йиллик солиқ тўлови;

2. корхона ва фирма даромадлари солиғи;

3. ижтимоий тўловлар, қисман ишчиларнинг узи иш билан таъминловчилар билан амалга ошириладиган бюджетдан ташқари фондларга йўналтирилган (нафақа, ишсизлик) ижтимоий тўловлар;

4. мулк солиғи, яъни мерос ва совгадан олинadиган солиқ;

5. товар ва хизматлар солиғи, аввало божхона тўловлари ва акцизлар, ҳамда ҚҚС (қўшилган қиймат солиғи).

Фискал сиёсатнинг асосий тамойиллари:

А. Солиқ ставкасининг даражаси солиқ тўловчининг имкониятларига, яъни унинг даромадларига қараб ўрнатилиши лозим.

Б. Солиққа тортиш бир мартали характерга эга бўлиши керак, бўлмаса истеъмолчига етиб келадиган товар нархи шижоятда балан бўлиб кетади, бу эса уни рақобат қилиш қобилиятидан маҳрум этади.

В. Солиқларнинг мажбурий тўлови. Жарима ва санкция тизими шундай бўлиши керакки, солиқни тўламаслик ва вақтида тўламаслик, вақтида ва тўғри тўлашдан камроқ афзал бўлиши.

Г. Солиқ тўлаш жараёни солиқ тўловчилар учун содда тушунарли ва қулай бўлиши ва солиқ йиғувчи муассасалар учун тежамли бўлиши керак.

Д. Солиқ тизими эгалувчан ва узгарувчан сиёсий жамoa галабларига мослашувчан бўлиши керак.

Е. Солиқ тизими яратилаётган ЯММни самарали қайта тақсимланиши таъминлаши керак.

Фискал сиёсатни амалга ошириш учун давлатнинг 3 асосий солиққа тортиш функцияси ҳисобга олинishi керак:

1) давлат харажатларининг молиялаштиришни таъминлаш, яъни солиқнинг тўғри функцияси;

2) ижтимоий мувозанатни алоҳида гуруҳлар орасида даромадларни келушувини узгариши, улар орасидаги тенгсизликни бартараф этиш орқали қўлаб туриш;

3) давлатни иқтисодийнинг антициклик ва инфляцияга қарши, секторнал тармоқли ва регионал бошқариш.

Ижтимоий функцияни моҳиятини очиб қараганимизда, шунини таъкидлаш жонзори, фуқароларнинг кўпчилиги шижоят кўп солиқ

тўлаёмиз деб ҳисоблашади, аслида эса ижтимоий гуруҳлар жуда кичик солиқларни тўламоқдалар ва давлатнинг етарли даражада пул ажратмаётганини ва жуда кўп даражада ташқарига пул беришни ҳисоблашади.

Солиқларни давлат иш фаолияти бошқарув воситаси деб таҳлил қилётган бир пайтда, уларнинг бошқарув функцияларига тўхталиб ўтиш зарур:

-солиққа тортиш тизимининг ўрнатилиши;

-солиқ ставкасининг аниқланиши;

-солиқ имтиёзларининг тақдим этилиши - ҳукуматнинг иқтисодий сиёсат масалалари билан биргаликда капитал ва даромадларни солиқлардан озод этиш.

Солиқ ставкаларининг ўзгариши муҳим глобал пасайишнинг соф ролини ўйнайди. Шу билан солиқларнинг глобал пасайиши даромадларнинг ўсишига, хўжалик фаолиятни рағбатлантиришни кучайтиришга, капитал қўйилмаларни, талаб ва бандликни ўсишига олиб келади.

Даромад солигини ўзгартириш билан давлат капитал қўйилмаларни қўшимча рағбатлантириши ёки камайтириши мумкин, эгри солиқларнинг даражасини маневрация қилиш орқали товар ва хизматлар фондига таъсир кўрсатади.

Либерал ёки протекционистик ташқи савдо сиёсатини танлаб давлат божхона тўловларини ўзгартиради, бу билан савдо шерикларига ён босиш ё миллий экспорт шароитларини катаклашувини ўз қўлига олади. Божхона тўловларининг эгри солиқлар турлари ошиб борса, импорт қимматлаши, бунинг ортидан ўзимизнинг товарларимизнинг нархи ҳам ошади ва ташқи савдо обороти пасайиб кетади. Тўловларнинг пасайиши ёки бекор қилиниши ички бозордаги рақобатнинг кескинлашувига, нархларнинг ўсишини кескинлашувига ва ташқи савдо оборотини тезлаштиришига олиб келади.

9.3. Молиявий дастурлаштириш ва молиявий секторнинг ривожланиш муаммолари

Тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, молиявий эркинлаштиришни фақатгина макроиқтисодий институционал ислохотлар билан бир вақтда ўтказиш лозим. Чунки молиявий эркинлаштиришни бошқа ислохотлардан олдин ўтказган давлатлар, барқарорликни издан чиқарувчи капитал оқими, фонд ставкаларини ўсиши ва корпорациялар молиявий аҳолини ёмонлаштиши каби салбий оқибатлардан азият чеқдилар.

Жамғармалардан самарали фойдаланишга имкон яратиб берган барқарор молиявий тизим, бозор иқтисодиётида муҳим рол ўйнайди. Ривожланган молия тизимига эга мамлакатлар, молия секторига етарли аҳамият бермаган мамлакатлардан кўра иқтисодий беқарорликни осон енгадилар ва иқтисодни ривожлантиришда кўпроқ, натижаларга эгадилар.

Молиявий тизимни иқтисодийга қўшган улусни унинг иқтисодийга кўрсатган хизматлар миқдори ва сифатига боғлиқ. Молия иқтисодий ўсишнинг муҳим омилли ҳисобланади. Ўзини ўзи инвестиция орқали молиялаш қатор қийинчиликлардан халос бўлишга ёрдам беради, лекин хусусий корхоналар ресурслари бунга етарли эмасдир. Шунингдек, давлат сектори инвестицияларни жалб қилиши ҳам мумкин. Бунда қўшимча жамғармалар солиқ тизими орқали ҳаракатга келтирилади.

Молиявий тизим ривожланишининг йўналиши қуйидаги муҳим омиллар билан белгиланади: техник тараққиёт, аҳоли турмуш шароитининг яхшиланиши, мулкчилик шаклининг ўзгариши, ҳақиқий иқтисодий секторнинг молиявий ресурсларга сезган эҳтиёжи.

Ҳозирги вақтда оммавий равишда телекоммуникация ва компьютер технологиялардан фойдаланиш, техник тараққиёт омилли бўлиб ҳисобланмоқда. Бу эса ўз навбатида глобализтириш жараёнини тезлаштирмоқда.

Аҳоли турмуш шароитининг яхшиланиши ҳам бир қанча ўзгаришларга олиб келади. Биринчидан, алоҳида омонатчилар хоҳишининг ўзгариши турли хил молиявий активларга ҳам таъсир этади. Шунингдек турмуш тарзи ўсиши билан, аҳоли Банк орқали кредитлашни эмас балки тўғридан - тўғри, пул маблағларини, акция ва облигацияларга қўйишга ҳаракат қилади, бу ўз навбатида кўпроқ фойда келтирсада, аммо ликвидлиги паст ва хавфи каттароқдир. Иккинчидан, корпорациялар бошқарувида ва мулкчилик шаклида ўзгаришлар рўй беради. Молия тизимининг қуйидаги босқичлари бор:

1. банк босқичи
2. бозор босқичи
3. сенъоритизация

Биринчи босқичда банклар молия тизимини энг асосий ёки ягона институти ҳисобланади.

Иккинчи босқичда жамғармаларни тушлаш ва жойлаштириш каби функцияларни ўз зиммасига оладиган, банкларга тегишли бўлмаган молиявий институтлар вужудга келади.

Сеноритизация босқичининг характерли томони шундаки, унда пул ва қимматли қозғалар бозори марказий ролни бажаради.

Индустриалашган мамлакатларда, турли хил молия институтлари зиммасига 80 - йилларда пул маблағлари қуйидагича тақсимланган:

махсус молия агентлари орқали 30%гача пул маблағлари тақсимланган, тижорат банклари зиммасига 30-35%, марказий банклар- 5% ва банкка қарамайдиган молия институтларига 30-35% пул маблағлари тўғри келган.

Халқаро валюта фонди тадқиқотлари, узоқ муддатда иқтисодий ўсиш на монетизация коэффициенти орасида жуда яқин алоқа борлигини кўрсатади.

Агар ҳукумат молия секторида бозор механизминини чеклаб қўйса, унда иқтисодий молиявий чекланган ҳисобланади.

Керакли молиявий ташкилотларни тузиш ва маолаи талаб этсада, лекин ҳукумат кўпинча тез натижаларга интилади. Бундан ташқари ҳукумат, молиявий тизимни, ресурсларни лойиҳаларга жойлаштириш, фойдаларни қайта тақсимлаш, давлат корхоналарига ёрдам бериш ва ташқи савдо сиёсати оқибатларини қоплаш каби мақсадларда ҳам ишлатади.

Ривожланаётган мамлакатларда бошқариш барча меъерлардан чикиб кетиши кузатилади. Уларнинг ҳукуматлари кредитларни жойлаштиришни ўз зиммаларига олишади.

Мисол учун, 90-йилларда Покистонда 70% кредит давлатники бўлган. Ҳиндистонда ярмидан кўпи, Малайзияда деярли кредитларнинг 30%и банк портфелига тўғри келган бўлса, Корея эса ўз тарихида ҳукуматини 22та расмий директив қўядиган дастурини утказганини шохиди бўлган.

Ривожланган мамлакатларнинг ҳукуматлари ҳам молиявий тизимни барқарор сақлаб қолиш учун молиявий сектор ишлашига аралашиб туришган.

Айрим соҳалар директив кредитлашдан фойда кўрган бўлсалар ҳам, лекин иқтисодий ўсишга унинг қўшган улуғини ҳисоблаш анча қийин.

Мажбурий захиралар меъерини белгилаш, молия тизимидан пул маблағларини чикиб кетишига олиб келиши мумкин, агар бу меъер, банклар ўзлари хоҳлаган меъердан юқори бўлса. Сунини равишда пасайтирилган фоиз ставкалари кредитларга бўлган ялпи талабни кескин ошириб юборади ва бунинг натижасида молиявий ташкилотлар заём беришга квота белгилаб қўйишларига тўғри келади.

Ҳукумат банкларга узоқ муддатли ва хавфли кредитлардан каттароқ фоиз олишни таққилаб қўйиб ривожлантириши керак бўлган соҳаларга ссуда беришдан банкларни қўнғилини совутади.

Молиявий эркинлаштириш молиявий дастурлаштиришнинг муаммоларидан бири ҳисобланади. Молиявий эркинлаштириш деганда, банк ва бошқа молиявий ташкилотлар фаолиятига қўйилган чеклашларни олиб ташланиши, кредит беришда ўзларига кўпроқ эркинлик бериш, кредит ва депозитлар, фоиз ставкаларини белгилаш, қўйилган маблағларни мақсадларини аниқлаш каби масалалар тушунилади.

Аксарият ривожланаётган мамлакатларнинг молиявий сектори институционал ривожланишнинг иккинчи босқичида-банкка тегишли бўлмаган молиявий агентларнинг ташкил топиши босқичидадир.

Одатда, банкдан ташқари пул маблағларини топа олган корхоналар-энг яхши миждозлар ҳисобланишади. Уларнинг йўқотилиши банклар учун кредит портфели хавфини оширади.

Баъзи ҳолатларда, хусусан давлат банклари мавжуд давлатларда банк ислохотларини ҳаётта татбиқ қилинишининг энг маъқул йўли банкларнинг фаолиятини чеклаш ва параллел равишда хусусий банклар тизимини такомиллаштиришдир.

Молиявий дастур кетма-кетлиги.

Ислохотнинг кейинги босқичида турли хил бозор шакллари шаклланиши ва рақобатнинг кучайиши лозим.

Ислохотлар даврида етарли натижаларга эришилганда, ҳукумат ислохотларнинг сунгги босқичига ўтиши мумкин, яъни фонд ставкаларини эркинлаштириш, директив кредитлашдан воз кечиш, капитал оқими назоратини сусайтириш ва хорижий институтлар фаолиятига тўсқинлик қилмаслик ва шу қабилилар.

Директив кредитлаш кўпинча молия бозоридagi номувофикликларни тузатиш учун эмас, балки маблағларни биринчи даражали соҳаларга йўналтиришдир. Дунга қарамай иқтисодий муаммоларни ҳал қилишнинг бундан ҳам самарали йўллари мавжуддир. Товар бозоридagi фойда тақсимланишга бевосита аралашув ёрдамида, қишлоқ хўжалигида нарх - наво ислохотлари, кам таъминланганларга ердан кўрсатиш ва шу қабилилар. Бунинг натижасида кредитларни самарасиз ишлатилишига парҳам берилади.

Таянч ноборалар:

Молиялаштириш функциялари, технологик тараққиёт, аҳоли турмуш даражаси, молиялаштиришнинг ривожланиш босқичлари, молиялаштиришнинг чегаралари, мажбурий захиралар меъери, молиялаштиришни эркинлаштириш (либерализация), Молиялаштириш дастурларининг кетма - кетлиги.

Саволлар:

1. Молиялаштириш босқичлари?
2. Аҳоли турмуш даражаси қандай?
3. Қандай молиявий дастурлар бор?
4. Қандай тараққиётлар бор?
5. Қандай солиқ ставкалари бор?

Адабёт:

1. Агапова Т.А. Серёгина С.Ф. Макроэкономика, 16 боб, -М., 2001.
2. Менькю Н.Г. Макроэкономика, 7 боб, -М.: МГУ Ломоносова, 1996
3. Макконел К., Брю С. Экономикс, 40 боб, -М., 1993
4. Долан Э. Макроэкономика, 16 боб. -М.: Прогресс, 1993.
5. Хейне П. Экономический обзор мышления, 21 боб. -М.: Дело, 1992.

10-боб. Иқтисодий, молиявий ва иқтисодий авфсизлик.

10.1. Қопуний иқтисодий

Мамлакатнинг олий бошқарув органлари даражасида иқтисодий хавфсизликни аниқ бир тушунчаси йўқ. Бунга эришишнинг устуворликларини, вазифалари ва воситаларини таъминлаб беришга хизмат қиладиган унинг аниқ концепциялари ва стратегияси йўқдир. Ўзбекистон Республикасининг кейинги ривожланиши демократик ҳуқуқий давлат ва одил фуқаролик жамиятни қуришнинг асосий шарти бўлиб, иқтисодий хавфсизликни таъминлаб беришга хизмат қиладиган.

Иқтисодий хавфсизлик давлатнинг миллий хавфсизлигининг асосий компонентларидан бири ва мамлакат иқтисодий эҳтиёжларини қаролатган таъминлаш йўлари, воситалари ва услубларига асосий қарашлар мажмуидир. Умуман айтганда у мамлакат иқтисодий потенциалы ҳолатидан келиб чиқадиган иқтисодий хавфсизликнинг асосий омилларини таҳлил қилишга асосланган. Иқтисодий хавфсизликнинг давлат стратегиясини ишлаб чиқиш учун турли таҳдидлар, жумладан иқтисодий таҳдидларни ҳар тарафлама ўрганиб чиқиш зарурдир.

Иқтисодий хавфсизлик асосида ривожланиш ва ривожланишнинг барқарорлиги каби асосий компонентлар ётади. Ривожланишнинг барқарорлиги бу моддий объектларнинг сифат жиҳатидан янги ҳолатга олиб келишини, яъни унинг таркиб ёки структураси бўйича ўзгаришга олиб келадиган, қайтмайдиган, йўналтирилган қонуний ўзгаришдир. Ривожланишнинг иқтисодий равиқ бўлмайдн. Барқарорлик бу жамиятнинг қилиш шароитларда ўз эҳтиёжларини қондириш имконияти, ҳолатни қайта тиклаш имконияти, жамият фаолият кўрсатишининг барча соҳаларида ўтказиладиган ва унинг потенциалини мукамаллаштириш, янаш имкониятини таъминлашга қаратилган чора - тадбирлар мажмуидир.

Иқтисодий хавфсизликнинг тадқиқот мавзуси бу ташкил этиш ва мослаштирил зарур бўлган иқтисодий муносабатлар мажмуи сифатидаги мамлакатнинг иқтисодий тизимидир. Иқтисодий хавфсизлик объекти бу реал мавжуд бўлган ҳолат, жараён ва муносабатлардир. Уларни ҳимоя этиш хавфсизлик сиёсатига стратегик мақсади ва асосий мазмуидир. Шу жумладан, иқтисодий муносабатлар баркамоллигини аниқловчи шахс, жамият ва давлат объектлари тоифасига киради. Иқтисодий хавфсизликнинг асосий кўрсаткичи: бўлиб, шахс, гуруҳ, жамият ва давлатнинг иқтисодий машафатларига амал қилиш, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш; бўйича ўзаро масъулиятдир. Иқтисодий хавфсизлик субъекти бўлиб, функционал ва тармоқ вазириклари ва идоралари, солиқ ва бошқона хизмати, банклар, биржалар, фондлар, сугурта компаниялари ҳамда ишлаб чиқарувчилар, сотувчилар ва истеъмолчилар ҳисобланади.

Илк бор иқтисодий хавфсизлик атамасининг ишлатилиши, ресурслар чеklangанлиги муаммоси вужудга келиши билан боғлиқ.

Иқтисодий хавфсизликнинг жуда кўп таърифлари бор. Шулардан бири - бу мамлакатнинг иқтисодий тизимига таъсир этувчи ва минимал харажатлар билан жамиятнинг барқарор, босқичма-босқич ривожланишнинг потенциал имкониятини ҳар томонлама реализация қилиш мақсадида миллий манфаатни тўла ифода этишга имкон берадиган шароит ва омилларнинг ички ва ташқи уйғунлиги ҳамда ҳар қил таҳдид ва йўқотишларга қарши тура олиш имконияти.

Иқтисодий хавфсизлик таҳдидлари ҳаётини муҳим бўлган миллий манфаатларга зиён етказиши мумкин бўлган омил ва шартлардир.

Ташқи таҳдидларга қуйидагилар киради: Ўзбекистонда хом ашё базаси ва сифатсиз, рақобатта бардос бера олмайдиган махсулотни

сотиш бозори ролини сақлаб қолишга бўлган интилим; мамлакатнинг чет эл бозорига чиқишга, молиявий, иқтисодий ва савдоний тартибга солиш ҳамда ҳамкорликнинг халқаро механизмларидаги унинг барқарорлиги, энг яхши технологияга эга бўлиш имкониятига қаршиллик қилиш. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё ҳудудидаги жаҳон иқтисодий тизимиغا, иқтисодий интеграциясига қаршилик қилиш; ташқи транспорт, информацион ва илмий-техник коммуникациялар ривожланганлиги.

Ички таҳдидларга қуйидагилар кирadi; тоталитар тизимда қолган иқтисодиётдаги чуқур ишлаб чиқариш, тармоқ ва ҳудудий диспропорциялар; ер, сув, минерал хом ашё ресурсларининг алоҳида асосий турларининг чекланганлиги; иқтисодиётдаги бўлган юқори демография юк, айниқса айрим ҳудудларда; ишлаб чиқаришнинг юқори ҳаражатларига ва рақобатбардош бўлмайдиган маҳсулот ишлаб чиқаришга олиб келадиган иқтисодиётнинг кўп тармоқларидаги ишлаб чиқаришнинг паст техник даражаси; иқтисодиёт соҳасида янги ҳуқуқий базани ва унинг амалга ошириш механизмларини шаклланишининг тугалланмаганлиги; эски иқтисодий фикрлаш ва буғирқбозлик тизимига асосланган бошқариш сарфлари рецидивларнинг сақланиб қолиши, ҳужалик фаолияти механизмлари ва бозор тамойилларини алоҳида бошқарув идоралари томонидан етарли даражада қабул қилинмаслиги; иқтисодиётнинг турли соҳа ва секторларидаги бозор ўзгаришлари динамизми ва ривожланиш даражаларидаги узиллиш, шунингдек, қишлоқ ва шаҳар орасида; бозор инфратузилмасининг ривожланганлиги; пул муомаласи, молия банк-кредит ва валюта тизимидаги барқарорлик хавфи, иқтисодий соҳада жиноятнинг тарқалиши, ҳужалик юритувчи субъектлар ҳуқуқий ҳимояси механизмининг мукамма эмаслиги.

Иқтисодий хавфизликни таъминлашнинг асосий йўналишлари миаллий манфаат устуворлигига, реал ва потенциал хавфга боғлиқ ҳолда аниқланади ва ўз ичига қуйидагиларни олади.

- бозор иқтисодиётининг ва ҳуқуқий мулкдорлар сифатини шакллантиришга қаратилган бозор ислохотларини босқичма-босқич ўтказиш;

- хусусий тадбиркорлик, ўрта ва кичик бизнеснинг ривожланишини рағбатлантириш;

- иқтисодий эркинлик фаолияти, хусусий мулк ва мулкдорларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминловчи ҳуқуқий механизмни шакллантириш;

- барқарор ва динамик иқтисодий ўсиш асосида одамлар учун мақсадга мувофиқ яшаш шароитларини яратиш;

- инвестиция фаолиятининг фаоллашуви ҳисобига иқтисодиётда чуқур структуравий ўзгаришларни амалга ошириш, мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигига эришиш, жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулотни ишлаб чиқарувчи замонавий ишлаб чиқаришни яратиш;

- макроиқтисодий барқарорлик, барқарор молиявий ва пул-кредит тизимини таъминлаш, миаллий валютанинг қадрини ошириш;

- аграр секторда радикал ўзгаришларни ўтказиш, қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда эгаллик ҳиссини тўғдириш,
- табиий, минерал хом ашё, иқтисодий ва илмий техник салоҳиятдан унумли фойдаланиш, мамлакат ҳудудини комплекс ривожлантириш;
- иқтисодий ва маъмулий фақулларда вазиятларда барқарор фаолият кўрсатишини таъминлаш;
- ташқи иқтисодий интеграцияни фаоллаштириш, чет эл капиталини кенг миқёсда жалб қилиш, экспорт имкониятларини ривожлантириш, махсус экспорт ва импорт қилиш йўллариини мукамаллаштириш.

10.2. Ноқонуний иқтисодий

Бир неча ўн йилликдан аввал бугун дунё миқёсида бошланган ташқи иқтисодий ва ҳўжаллик фаолиятни йириклашуви, барқарорлиги, хўсусий секторнинг кенгайиши, коммуникация ва молиявий технологияларнинг ривожланиши жаҳон иқтисодиетида аҳамиятли ижобий ўзгаришларга олиб келди. БМТнинг маълумотларига кўра бутун дунё миқёсида жон бошига ўртача даромад 3 марта кўпайди. Агар 1975 йилда ўртача ривожланиш даражасидаги мамлакатларда сайёрамизнинг 55 % яшаган бўлса, ҳозирги пайтга келиб 70 % яшайди. 1972 йилда камбағал одамлар ернинг бутун аҳолисининг 20 % ташкил этган бўлса, ҳозирги кунда 10 % ни ташкил этади. ГАТТнинг ўрнига ташкил этилган ВТОнинг 5 йил амал қилиш даврида халқаро товар айланишининг йиллик ҳажми 37% га етди ва 6 триллион долларни ташкил этди. Шу билан бир қаторда бу жараён камбағал ва бойлар орасидаги тафовутни чуқурлаштирди ва муҳим ижтимоий ўзгаришлар ўта оғир таркибий-ҳўжаллик ўзгаришлари билан бир қаторда кетмоқда. Жаҳон банкининг президенти Д.Вульфенсоннинг гапларига қараганда ҳозирги кунда сайёрамизда бир миллиард уч кўр минг одам кўнига бир доллар харажат билан яшамоқда, яқинда бу рақам 2 миллиардга етади, 3 миллиард одам эса кўнига фақат 3 долларга эга. Бундай ҳолат бир тарафдан уюшган жиноятчилик ва коррупция каби салбий ҳолат ва жараёнларнинг кўчайишига олиб келса, бошқа тарафдан эса айнан шу ҳолат ва жараёнлар томонидан ҳалокатли равишда кўчайтирилмоқда. Бу ҳолат ва жараёнларга жаҳон ҳамжамияти тарафидан ҳақиқий уруш эълон қилинган бўлса ҳам, улар кўчайиб бормоқда. Бу иқтисодий жараёнларнинг эркинлашуви, тадбиркорлик фаолияти ва имкониятларни автоматик равишда кингир йўл билан топилган пулларни ишлатишига янги имкониятлар яратиб бериши билан боғлиқ. Жинорий унсурларга қарши йўналтирилган қўнунчиликни кўчайиши қўнуний бизнесга ҳам маълум даражада қўйинчилик тўғдиради, чўнки бунда оладиган даромадларнинг қўнунийлиги тўғрисида қўшимча ҳўжжатларни кўрсатиш зарурияти пайдо бўлади ва бундан ташқари коррупцион фаолият ва амалдорларнинг ўз касбини суистеъмол қилишга олиб келади. Қар қандай жамиятда амалдаги қўнунчиликка мос келувчи расмий ҳўжжа

ва муносабатлар билан бир янгида, у еки бу даражада қонун ва умум қабул қилинган қондаларни бузувчи норасмий иқтисодий муносабатларнинг кучайиши кузатиламоқда. Ривожланган капиталистик мамлакатларда 70-йиллардан, яъни бир гуруҳ мамлакатларнинг кўпчилигини ноқонуний иқтисодиёт ўсиш суръатларини қонуний иқтисодиёт ўсиш суръатларидан ўтиб кетгани кўзга кўрина бошлади. Б.Фрей ва Х.Велин маълумотларига кўра 70- йиллар ўрталарида ноқонуний иқтисодиёт Голландия ва Бельгияда энг кўп ривожланган эди. Австрия, Францияда ва Италия аҳамиятли улушга эга бўлди. Англия, АҚШ, Финляндия, Япония ва Швецарияда эса нисбатан камроқ эди. В.Совенсаннинг айтишига қараганда 1980 йили Норвегияда 15 ешдан катта аҳолининг 18% ноқонуний даромадга эга бўлган. 26 % ноқонуний соҳада фаолият кўрсатаётган шахслар хизматидан фойдаланилган, умуман олганда эса 37,5 % аҳоли ноқонуний фаолият билан боғлиқ бўлган. Тоталитар тузум ва ўтиш иқтисодиёти давридаги мамлакатларда ноқонуний хўжалик муносабатлар улуши демократик ривожланган давлатларга нисбатан юқори. В. Холгерснинг муълумотларига қараганда АҚШ да бу кўрсаткич ЯИМнинг 8-12 % атрофида, Канада ва Францияда 5-8 %, Норвегия ва Швецияда 6-7 %, МОТ маълумотларига қараганда ривожланаётган мамлакатларда у 5-35%ни ташкил этади. Африка мамлакатларида бу кўрсаткич 30 %га етади. Чехияда 18 %, Украинада 50 %, Россияда экспертларнинг баҳолашига кўра 1996 йида хўжалик айланишида ноқонуний иқтисодиётнинг улуши 40 %ни ташкил этади ва унда 30 мндан ортиқ одам нисбатан муваффақиятли фаолият кўрсатди. Фарб экспертларининг фикри бўйича, агар ноқонуний иқтисодиёт ЯИМнинг 40-50 %ни ташкил этса, буни ҳолатли вазият дейиш мумкин, чунки хўжалик ҳаётига яширин омилларнинг таъсири шунчалик кучайиб кетадики, қонуний ва яширин тузумлар орасидаги қарама-қаршилик жамият ҳаётининг ҳар бир соҳасида аниқ кўриниб туради. Умуман олганда, ноқонуний иқтисодиёт текис тузилган иерархия муносабатлар «пирамида»сига эга бўлган, унинг таркибидаги «ҳаракатланувчи» кучлар таъсири ва манфаатларидан келиб чиқадиган таркиби бўйича ҳар хил бўлган ижтимоий гуруҳларни қаттиқ субординация орқали бирлаштириб туради. Бу ерда иерархия ва ўзаро бўйсунуш уларнинг фаолият соҳасига, манфаатларни амалга ошириш усуллари ва шаклларига кўра тузилади. Вазиятга таъсир ўтказиш бўйича эни юқори имкониятга эга бўлган ноқонуний иқтисодиёт поғонаси бу ўрта жинсий унсурлардир, яъни наркотик, жиноят оламида уюштирувчилар ҳамда давлат мансаблари ва манфаатларини катта порага «савдо қилиш» имкониятига эга бўлган бошқарув органларининг юқори мансабли вакиллари.

Ўрта поғона бу «яширин» хўжалик эгалари. Бунга тижоратчи ва молиячилар, ишлаб чиқарувчилар, кичик ва ўрта бизнес вакиллари кирди. Умуман олганда улар бозор фаолиятининг «мотори»дир. Одатда улар асосли даромад олишлари мумкин ва баъзи бир ҳоллардагина даромадларни солиқ тўламаслик учун яширишади

(масалан, солиққа тортишнинг юқори ставкалари, амалдаги жарима ва пеняларнинг айланиши уларнинг бизнесда фаолият кўрсатишига таҳдид солса). Бу гуруҳ юқори поғона таъсирини ўта сезгирдир, чунки норасмий битимларни бажариш учун арбитр этиб улар жиноий тузилмалар вакиллариини жалб этишга мажбурларлар. Бунда яширин хўжалик эгалари икки тарафлама зарба остида қоладилар. бири жиноий тизим; иккинчиси ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари. Шундай қилиб «Яширин пирамида»нинг ўрта поғонаси умумий ҳолда ўз даромадларини қонунийлаштиришдан манфаатдорлар. Энг пастки поғона бу ноқонуний иқтисодиётдан фойда олувчи ҳам жисмоний ҳамда ақлий меҳнатни тақлиф қилувчи ёланма ишчилардир. шунингдек даромадларининг асосий қисми порадан иборат бўлган майда давлат хизматчиларидир. Бу поғона фэровон иқтисодиётга эга бўлган ривожланган давлатларда кам учрайди ва аксинча, профессионал ёланма ишчилар қийин аҳволда яшайдиган паст социалистик давлатларда кўп учрайди. Масалан, ривожланган мамлакатларда ёланма ишчи даромадларининг 70-80% асосий иш жойидан оладиган иш ҳақини ташкил этса, МДҲ давлатларида бу кўрсаткич учдан бир қисмдан озроғини ташкил қилади. Жиноий унсурлар таъсирининг кучайиши бу категория манфаатларига тўғри келмайди, чунки «оталиқ» учун тўланадиган ҳақ автоматик равишда товар ва хизматлар ҳақини кўтареди. «Ноқонуний пирамида»нинг бирламчи қатламлари учун умумий манфаат қонун чегарасидан ташқарида қўшимча даромад олишладир. Бу манфаатни амалга оширишнинг умумий шакллари ҳам мавжуд. Масалан, капитални чегарадан ташқарига чиқариш яширин иқтисодиётнинг барча субъектларига хос. Жиноят ва ўрта поғона вакиллари буни савдо ҳужжатларини сохталаштириш, инвестиция, хом ашё ва стратегик материаллар билан ноқонуний операциялар бажариш йўли билан амалга оширилса, ёланма ишчилар экспорт учун қарағ ақли ва иш кучини тақлиф этишлари мумкин. Шундай қилиб, ноқонуний иқтисодиёт ўз моҳиятига кўра ҳар хил ижтимоий гуруҳларни ўз ичига олган турли таркибий уюшмадир. Ижтимоий гуруҳлар диаметри қарама-қарши мотивацион интилишларга эга (у интилишларнинг барчаси ҳам директив эмас ва жамият учун тўғри таҳдид қилмайди). Энг соддалаштирилган ҳолда ноқонуний иқтисодиётда қонун чегарасидан ташқари фаолият сифатида ҳар хил мўлжал, таъсир ва жамият учун таҳдид даражаси билан тавсифланадиган кўйдаги соҳаларни ажратиш мумкин: яширин, криминал ва коррупция. Уюшган жиноят каби соҳа ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Бу моҳиятига кўра ноқонуний иқтисодиётнинг қолган соҳаларини бирлаштирувчи бўғин бўлиб хизмат қилади. Яширин иқтисодиётда қонун тарафидан рухсат этилмаган, аммо расмий равишда амалга оширилмайдиган ҳамда манбаи ва даромадлар, айланма ҳажмини, ишлаб чиқилган сотилган товар ва хизматларнинг ҳажмини яширган ҳолда, бухгалтерия ва статистик ҳисоботда акс эттирилмасдан амалга ошириладиган хўжалик фаолиятининг барча турларига яширин иқтисодиёт дейилади. Амалдаги

қонунчиликда маъ этилган барча ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фаолият турлари жинсийҳисобланади. Бундай даромадлар: нарқобизнес, рэкет, монтаж, ўтирилган буюмларни сотиш орқали олинади. Коррупция кенг маънода ўз мансабидан шахсий манфаат йўлида фойдаланишнинг барча шаклларида ўз ичига олади. Ноқонуний фаолият амалга оширишнинг барча турларидан олинган даромадларни қонунийлаштириш механизми пулни «ювиш»дир.

Тсияч иборалар:

Иқтисодий ўсишнинг мақсади, барқарорлаштириш сиёсати, фаолиқни чегаралаштириш сиёсати, киритилган стабилизаторлар, дискрецион сиёсатнинг воситалари, солиқлар тизимлари, фискал сиёсатнинг томонлари, солиқ ставкалари.

Саволлар:

1. Иқтисодий, молиявий ва ижтимоий хавфсизлик нима?
2. Иқтисодий хавфсизлик нима?
3. Ноқонуний иқтисодиёт нима?

Адабиёт:

1. Агапова Т.А. Серёгина С.Ф. Макроэкономика, 16 боб, -М., 2001.
2. Менько Н.Г. Макроэкономика, 7 боб, -М.: МГУ Ломоносова, 1996.
3. Макконел К., Брю С. Экономикс, 40 боб, -М., 1993.
4. Долан Э. Макроэкономика, 16 боб, М.: Прогресс, 1993.
5. Хейне П. Экономический обзор мышления, 21 боб. -М.: Дело, 1992.

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. «Ўзбекистон: миллий истиқлол, сиёсат, мафкура» 1-жилд. Т.: «Ўзбекистон». 1996. 364 бет.
2. Каримов И.А. «Биздан овоз ва обод Ватан қолсин» 2-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 382 бет.
3. Каримов И.А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир» 3-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 367 бет.
4. Каримов И.А. «Бунёдкорлик йўлидан» 4-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 351 бет.
5. Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шароитлари ва тараққиёт кифолатлари» Т.: «Ўзбекистон», 1997. 326 бет.
6. Агапова Т.А., Серёгина С.Ф. «Макроэкономика» С., -М., Ломоносов университет нашриёти 1997.
7. Борр Р. «Политическая экономика» в 2-х томах. 1-том Француз тилидан таржима. Москва, Халқаро муносабатлар. 1995.

8. М.К.Бункина, В.А. Семянов. «Макроэкономика» М.1995.
9. М.Бурдо, Ч.Виплош. «Макроэкономика» (Европейский текст). С.Петербург. Судостроение. 1998.
10. В.М.Гальперин, С.М. Игнатов, В.И. Моргунов. «Макроэкономика» Том-1.
11. Ахмедов Д.К., Ирмагов М. М., Шибаришова Л.И. Макроэкономика, Тошкент-Бишкек Венская школа, 1999 й. 5.5и.л.
12. Ишгухамедов А.Э. Жумаев К. «Макроиктисодиёт» Тошкент ТДТУ, 1999 й, ва ТДИУ 2000й, 6 б.л.
13. Иудашев З., Қосимов М.С. «Макроиктисодиёт асослари». Т.: Уқитувчи. 1994.
14. М.А. Ҳақимова. «Макроиктисодиёт». Т.: «Меҳнат». 1997.
15. Д. Джеффри, Д. Сакс и др. «Макроэкономика. Глобальный подход». М. Из-во «Дело». 1996.
16. В.Н.Костюк. «Макроэкономика». М.1998.
17. Т. Ливвут, Гайгер. «Макроэкономика теория и переходная экономика». М. 1996.
18. Макконелл Кемпбелл Р, Брю Стенли Л. «Экономика. Принципы проблемы и политика». 2- жид, инглиз тилидан таржима иккинчи нашр. М. Республика.1992.
19. В.Ф.Максимова, и др. «Рыночная экономика: учебник в трёх томах, 2-том. М. Соинтек. 1992.
20. Н.Г.Менкью. «Макроэкономика». Из-во Московского университета. 1994.
21. Н.Самуэльсон. «Экономика вводный курс». М.Прогресс. 1996г.
22. П.Хейнс. «Экономический образ мышления». Перевод с англ. М. Изд. Новости при участии. 1991.
23. Эдвин Дж.Долан. «Макроэкономика». С. Петербург. 1994.

Азема ва иборалар изоҳли лугати

Акселератор (accelerator) - иктисодиётда истеъмолчилик сарф-харажатларнинг ҳажми ўзгариши билан юзга келадиган капитал қўйилмалар ҳажмини ўзгаришини тавсиф этувчи кўрсаткич.

Акселерация принципининг моҳияти шундан иборатки, иктисодиётда истеъмолчилик харажатлари динамикаси инвестициялар ҳажмини динамикасига ўз таъсирини кўрсатади, истеъмолчилик харажатларининг сезиларли ўсиши инвестицион фаоллигини юзга келтиради, рағбатлантиради ва аксинча.

Активлар (assets) - иктисодий фаолият субъектларнинг пул ва молиявий маблағлари, асосий ва айланма фондларнинг қиймати.

Амортизация (depreciation) - фойдаланиш жараёнида асбоб-ускуналар қийматининг улар эскирган сайин маҳсулот ҳисобига ўтказиш жараёни.

Асосий жамғармалар истеъмол нарҳини тўла ёки қисман тиклаш учун амортизация орқали амалга ошириладиган нарҳини тўлатиши зарур.

Асосий жамгармалар сарфини қоплаш учун уларга кетган сарфларни тайёрланаётган маҳсулотга кетган сарфни тайёрланаётган маҳсулотга синдириб бориш асосий жамгармаларнинг амортизациясини ташкил этади. Асосий жамгармаларнинг амортизацияси маҳсулот таннархини ўз ичига олади, бу корхона, ташкилотларга асосий жамгармаларнинг моддий ва маънавий сарфини қоплаш учун маҳсулотларни сотиш орқали маблағ тўлашларга имкон беради.

Тижорат банк (Commercial bank) - қўйилмалар шаклидаги пул капиталлари ва жамгармалар ҳисобига барча тармоқ корхоналари учун универсал банк харажатларини амалга оширувчи кредит муассасаси. Тижорат банки кредит тизимсининг етакчи бўғинидир. Унинг харажатларида саноат ва савдо корхоналарини кредитлаш асосий ўрнини эгаллайди. Банк, шунингдек, воситалик муоммаларини ҳам олиб боради.

Марказий банк (Central bank) - мамлакатларнинг жами кредит тизимига раҳбарлик қилади, давлат пул-кредит сиёсатини амалга оширади, пул ва қимматбаҳо қозғалар эмиссиясини монополь ҳуқуқда амалга оширади.

Тўлов баланси (balance of payment) - бу шундай иқтисодий категорияки, у орқали мамлакатларнинг ташқи иқтисодий муносабатларининг ҳолатини, жаҳон иқтисодиётларига мавқеини халқаро миқёсда тўловга қобилигини билиши мумкин. Тўлов баланси - бу шундай ҳужжатки, мамлакатларнинг хорижий давлатларга тўлаган ва хорижий давлатлардан келган барча тўловларни ва тушумларнинг ҳақиқатдаги суммасини ўзида акс эттиради. Шартномаларда кўзда тутилган, аммо ҳали келиб тушмаган тўловлар ёки тушумлар суммаси ўз аксини топади.

Ишсизлик (unemployment) - аҳоли иқтисодий фаол қисмининг ўзига иш топа олмасдан қолиши, меҳнат резерв армиясига айланиши.

Ишсизликнинг даражаси (unemployment rate) - ишсизлар умумий сонининг ишчи кучига бўлган нисбати.

Ишсизликнинг табиий даражаси (natural rate of unemployment) - реал ва потенциал ялпи миллий маҳсулотни ўсиши бир-бирига мос келадиган иқтисодий ривожланиш даври оралиқларига хос бўлган ишсизлик даражаси.

У шунингдек иқтисодий ривожланишнинг ҳақиқий ва таркибий ишсизлик кўрсаткичларининг йиғиндиси сифатида ҳисобланиши мумкин. Шунингдек NAIRU теримини ишсизликнинг ўсмайдиган даражаси кўрсаткичида ҳам қўлланилади. Бу кўрсаткич ижтимоий жиҳатдан нисбатан нейтрал бўлиб инфляцияни тургун, барқарор темплари ҳамда реал ва потенциал ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) мос тушиши ҳолатдаги ишсизлик даражасини акс эттиради.

Фрикцион ишсизлик (frictional unemployment) - бир ишдан бошқа бир ишга ўтиш билан боғлиқ бўлган вақтинчалик ишсизлик. Яширин ишсизлик (hidden, latent, disguised) - ишлаб чиқариш жараёнида

объектив ҳолда ишчилар сонини ҳам талаб этадиган, лекин амалда ишлаб чиқаришда ортиқча бўлган ишчилар сони.

Таркибий ишсизлик (structural unemployment) - иқтисодий таркибий қайта қуришни, эскирган мутахассисликларнинг бартараф этилиши, ишчи кучини малакасининг даражаси пастлиги ёки умуман йўқлиги натижасида юзага келадиган мажбурий ишсизликнинг қўрилиши.

Давлат бюджети тақчиллиги (state budget, local budget) - давлат бюджетида харажатларнинг даромадлардан устун бўлиши.

Ялпи миллий маҳсулот - ЯММ (budget deficit) - истеъмолчиларнинг йил давомида маҳсулот яратиш учун қилган харажатлари қийматини жамлаш орқали, яъни маҳсулотни умумий пул қиймати аниқланиши орқали ҳисобланади. ҳозирги ялпи миллий маҳсулотни ҳисоблашда жамиятда иқтисодий ўсиш аниқланади, ялпи ва хусусий инвестиция тушунчалари қўлланмоқдаки. бунда улар шил давомида қурилаган уйлар, фабрика, завод, машиналарни ифода этади.

Номинал ЯММ (gross national product - GNP) - жорий нархларда акс эттирилган ялпи миллий маҳсулот

Реал ЯММ (potential GNP) - солиштирма доимий нархлар орқали акс эттирилган ЯММ.У жорий нархларда ҳисобланган ЯММ нархларининг ўзгариши кўрсаткичи (инфляция даражаси) ҳисобига тўғрिलाб йўли билан ҳисобланади.

Потенциал ЯММ (potential GNP) - мавжуд сармоя ресурслари ва ишчи кучи ҳисобига эришиш мумкин бўлган ишлаб чиқариш ҳажми.

ЯММ даражалардаги фарқлар (GNP gap) - потенциал ва реал ЯММни даражалари орасидаги фарқ.

Таъқиқ думб - шу мамлакатни танқид иқтисодий алоқалар олиб борувчи иқтисодий агентлар билан бирлаштирувчи институционал сектор.

Альтернатив вариантлардан танлов (tradeoff) - танлаб олинган вариантни альтернатив вариантдан воз кечиш эвазига амалга оширилишини тақозо этувчи қарорни қабул қилиш зарурати. Макроиқтисодий атамалар доирасида иқтисодий атамалар системни чора-тадбирларини ишлаб чиқиш жараёнида у ёки бу юзлардан танлов муаммоларини белгилаш учун ишлатилади. Масалан, ишсизликнинг ўсиши ва инфляция жадаллиги, фойданинг ўсиши ёки иш ҳақининг ўсиши орасидаги танлов муаммоси.

Девальвация (devaluation) - мамлакат савдо ва тўлов балансининг кескин ёмонлашуви, валюта курсининг пасаниши билан боғлиқ ҳолда миллий пул бирлиги қийматининг расмий тартибда пасайтирилиши.

Пул базаси - МО (monetary) - муомаладаги нақд пуллар, кассадаги қорхоналарнинг пуллари ва миллий банкдаги тижорат банк резерви.

Муомаладаги пуллар (currency) - мамлакатнинг пул бирлиги ва унинг ўрни (олтин, кумуш, қороз); пулга тенглаштирилган гўлов воситалари: пул ҳисоб- китобларини тақозо этадиган халқаро иқтисодий айирбошлаш жараёнларида қатнашади.

Дефляция (deflation) - инфляция даврида чиқарилган муомаладаги қозғош пулни камайтириш. Давлат томонидан муомаладаги пул миқдорини камайтиришга қаратилган молия ва пул-кредит тадбирларини қўллаш билан амалга оширилади.

Депозитлар (deposits) - омонат асраб қўйилган 1) банк ва омонат кассаларга қўйилган омонатлар; 2) банк дафтарларидаги ёзувлар; 3) кредит муассасаларига сақлаш учун топширилган қимматбаҳо қозғошлар (акция ва облигация).

Талаб этилгунга қадар сақланадиган депозитлар (demand deposits) - тижорат банклари қўйилмаларида талаб этилгунга қадар сақланадиган пул воситалари.

Дивиденд (dividend) - ҳиссадорлик жами глари фойдасини бир қисми бўлиб, акциянинг сони ва турига қараб ҳар йили ҳиссадорлар орасида тақсимланади.

Дисконт (discount) - марказий банк томонидан тижорат банкларга бериладиган қарзларга қўйиладиган фойз.

Даромад (income) - ишлаб чиқариш натижасида тушган пул (фойда).

Шахсий даромад (personal income) - Жисмоний шахсларнинг солиқ тўлагунга қадар даромади.

Миллий даромад (national income) - миллий ишлаб чиқаришда олинадиган даромад ёки иқтисодиётнинг барча турдаги даромадиниң баҳоси.

Даромаднинг мавжуд миқдори (disposable income) - сарф, аражатлар ва жамғармалар учун ишлатиш мақсадида иқтисодий секторларнинг қўлида мавжуд бўлган даромадлар. Даромадлар ва турги солиқлар орасида фарқ билан аниқланади.

Омиллик даромади (factor income) - ишчи кучи, капитал, мулк, ишлаб чиқариш омилларининг қўлланиши натижасида юзага келадиган даромад.

Қарзлар - «заёмлар» (borrowing) - маълум бир муддатга қайтартириш шарти билан берилган маблағлар. Қарзлар қўйидагича бўлиши мумкин: фойзсиз тижорат шаклидаги қарзлар, импиезли қарзлар ҳамда ички ва ташқи қарзлар. Иқтисодий сиёсатда қарзлар қўйидаги ҳолатларда фойдаланилади: жисмоний юридик шахслар қарзлари ички қарзларга киради.

Аҳолининг бандлиги (employees) - иқтисодий ишлаб чиқаришни фуқаролик секторидан банд бўлган ва мамлакат қонунчилиги томонидан аниқланган меъерларга мос равишда ҳисобга олинадиган меҳнатта лаёқатли ёшдаги аҳоли.

Жами банд аҳоли (employees) - банд бўлган аҳоли ва ҳароии хизматчилар.

Бандлик даражаси (rate of employees) - бандларни умумий сонини меҳнатта лаёқатли ёшдаги аҳолига нисбати.

Иш ҳақи (wage, nominal) - пул, қиймат шаклидаги иш ҳақи.

Реал иш ҳақи (real wage) - нархлар ўзгариши даражаси ҳисобига гузариш киритилган номинал иш ҳақи (ёки номинал иш ҳақидан нархлар ўзгариши даражасини ҳисобга олингани).

Импорт (import) - мамлакат ички бозорларида сотиш учун чет эл молларини, капиталини ва технологиясини олиб келиш. Импорт халқаро меҳнат тақсимиати натижасидир. У халқ хўжалиги, вақтни тежаш, халқ эҳтиёжини қондириш вазифаларини муваффақият билан ҳал қилишга кўмаклашади.

Инвестиция (investment) - ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида мамлакат ёки чет элларда иқтисодийнинг турли тармоқларига узоқ муддатли капитал киритиш. Унинг молиявий ва реал турлари мавжуд.

Нархлар индекси (price index) - икки ҳар хил вақт оралигида товар ва хизматларга нархнинг мувозанатини ўзгаришини акс эттирувчи кўрсаткич.

Истеъмол нархлар индекси (consumer price index) - ўртача оила томонидан одатда истеъмол қилинадиган товар ва хизматлар нархнинг базис даврига нисбатан ўзгаришини ўртача даражасини акс эттирадиган кўрсаткич, инфляция кўрсаткичи сифатида ишлатилади.

Ишлаб чиқарувчилар нархларининг индекси (producer price index) - базис даври оралигида ҳам ашё материаллар ва оралик товарлар нархини ўзгаришини ўртача даражасини акс эттирувчи кўрсаткич. ЯММни максимал даражада деталлаштирилган компонентлари нархини солиштира нархларга ўтказишда ишлатилади.

Индекслар- ЯММ дефляторлари (GNP deflators) - ЯММ кўрсаткичларини солиштира нархларда акс эттириш учун ишлатиладиган индекслар гуруҳи, буларга нархларни агрегат индекси, ЯММ мавҳум дефлятори нархлари индекси, истеъмолчи нархлар индекси, шунингдек махсус ташкил қилинган индекслар кирди.

ЯММни мавҳум дефлятори нархлар индекси (GNP implicit price deflator) - жорий нархлардаги ЯММни солиштира нархлардаги ЯММга нисбатан тавсифловчи кўрсаткич ёки бошқача қилиб айтганда номинал ЯММни реал ЯММга нисбати.

Индексация (indexation) - иқтисодийдаги нархларни ўртача даражасини ўзгаришига боғлиқ равишда иш ҳақи ва бошқа даромадларни тузатиш, келиштириш тизими.

Инфляция (inflation) - пулнинг қадрсизланиши, муомаладаги пулнинг қадрсизланиши, пул массасининг товарлар массасидан устунлиги натижасида товар билан таъминланмаган пулларнинг пайдо бўлиши. Инфляция товар баҳосининг очикчасига ва яширин равишда ошиб кетишига олиб келади.

Инфляция даражаси (rate of inflation) - маълум вақт ичида (ой, йил) нарх даражасининг фоз ўзгариши.

Кутилаётган инфляция даражаси (expected rate of inflation) - мавжуд итимоий иқтисодий ахборотлар, маълумотлар асосида алоҳида шахс ва корхоналар асосида алоҳида шахс ва корхоналар томонидан кутуладиган бўлгуси даврдаги инфляция даражаси

Гиперинфляция (hyper - inflation) - ҳаддан ташқари инфляция, нархнинг муддат билан ўсиши, пул қадрининг тез пасайиши, пул топишга интилишнинг минимал даражага келиши билан характерланади.

Бартараф этилган инфляция - бошқариладиган ёки қатъий, қўйилган нархларга бошқаришга бўлган иқтисодий доирасида инфляция жароёнларнинг ўзига хос кўриниши. Директив тарзда белгиланган нархлар даражаси сақланган ҳолда инфляция муомаладаги пул миқдорини кўпайиши ва уни сотиб олиш қобилиятини қадрсизланиши орқали намоен бўлади. Бундан ташқари шуларнинг натижасида, таъсири остида кескин талабни ошиб бориши ҳамда товар ва хизматларнинг дефицити орқали намоен бўла, д.

Доғимий, давомий инфляция (chronic inflation) - нисбатан юқори ёки паст инфляция даражаси узок муддат давомида ушлаб туриладиган иқтисодий вазият. Барқарорликка эришгунга қадар давомли юқори инфляция даражасига хос бўлган мамлакатларга мисол қилиб, Бразилия, Исроил, Мексика, Перу, Аргентинани келтириш мумкин.

Нархлар коррективовкаси (price adjustment) - бозор вазияти ўзгаришига нархларнинг мослашув жараёни.

Қарз бериш (crediting) - пул ёки товарларни қайтариш шarti билан маълум муддатга бериш.

Тижорат кредити (commercial credit) - қисқа муддатли қарз (1 йил муддатгача берилади) сотиб олинadиган товарларга тўлаш учун пул қарзи кўринишида берилади.

Банк кредити (banking credit) - даромад (%) кўринишида олиш мақсадида банк томонидан қарзга пул бериш.

Истеъмоал кредити (consumer credit) - марказий банк томонидан барқарорлик даврида қўлланадиган пул сиёсатининг воситаси (инструменти). У банклар томонидан берилаши мумкин бўлган ички кредитнинг максимал миқдорининг расмий равишда белгиланишини тақозо этади.

Ликвидлик (liquidity) - турли корхоналар, бирлашмалар, фирмалар ва банкларнинг ўз қарзини тўлай олиш ёки бошқа мажбуриятларини бажара олиш имконияти.

Макроиқтисодий (macroeconomics) - барқарорлаштириш, миллий валютани мутсаҳкамлаш, капитал куриш дастури, иқтисодиётнинг таркибий жиҳатдан янгилаш йўлини давом эттириш режасини ёки мулкдорлар синфини янгилаш, қонунчилик ёки ҳуқуқий таркибни мустаҳкамлаш.

Солиқлар (taxes) - миллий даромадни тақсимлаш жараёнида унинг бир қисмини давлат ихтиёрига олиш шакли. Солиқ - бюджет ва бюджетдан ташқари пул фондларини ташкил этишининг асосий воситаси ҳисобланади.

Қадрсизланиш (depreciation) - миллий валютанинг нархи чет ол валюталарининг баҳосидан камайиши.

Валюта курси - мамлакат пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланган баҳоси.

Номинал алмашув курси (nominal exchange rate) - миллий валюта ва чет эл валюталари бираикларини оқдатда мавжуд бўлган нисбати. Ушбу нисбат ҳам катъий белгиланган, ҳам чайқалиб турувчи асосда амалга оширилиши ҳам мумкин.

Реал алмашув курси (real exchange rate) - иккала мамлакатдаги нархлар даражасининг ўзаро нисбати. муносабатини ҳисобга олувчи алмашув курси. Солиштирилаётган мамлакатлардаги номинал алмашув курсини нархлари индексларини ўзаро нисбатига бўлиш орқали ҳосил бўлади.

Ўзгарувчан алмашув курси (flexible exchange rate) - ички мувозанатни тиклаш мақсадида мамлакат алмашув курсига эга бўладиган халқаро ҳисоб-китоблар тизими.

Белгиланган алмашув курси (fixed exchange rate) - миллий валютанинг чет эл валюталарига нисбатан ағъанавий тарзда белгиланадиган ва ўзгармас тизими.

Асосий фондлар ва уларнинг баҳоси (capital stock) - молияси турли хўжалик субъектлари ва фуқароларнинг пул маблағини аниқ бир мақсад йўлида бирлаштириш ва ишлатишни билдиради.

Бюджет-солиқ сиёсати (fiscal policy) - бюджет сиёсатида давлат ўз истаги билан бюджет харажатлари ва даромедларини шакллантирган ҳолда 3 хил бюджет сиёсатини юритади. Бюджет харажатлари, трансферт харажатлари шаклидаги харажатлар. Даромадлар эса уч манбадан келиши мумкин: солиқлардан, хазина томонидан, чиқарилмаган қимматбаҳо қўғозлар реализациясидан ва бюджет томонидан, маълум қисми марказ томонидан банк эмиссияси ҳисобига ёпилишидан. Шунга кўра давлат харажатлар ва даромадларни бошқариш орқали бюджет сиёсати юритилади.

Солиқ сиёсати - солиқ сиёсати ривожлантириш учун капитал қўйималарни молиялаштиришда - мажбурий жамғармалар ташкил қилувчи асосий омиллардан биридир.

Паритет (parity) - тенглик, тенг ҳуқуқли, тенг вакиллик асосларида бирон бир иқтисодий (сиёсий) ҳаракатда иштирок этиш.

Истеъмол (consumption) - кишиларнинг иқтисодий талабларини қондириш жараёнида ижтимоий маҳсулотдан фойдаланиш, ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнининг охириги фазаси.

Истеъмол харажатлари - макроиқтисодиётда истеъмол харажатлари, уй хўжалик харажатлари, қурилиш харажатларини қамраб олади.

Давлат истеъмоли - маҳсулот ва хизматларга кетган давлат истеъмоли харажатлари.

Оралиқ истеъмол (intermediate consumption) - ишлаб чиқаришнинг бир босқичида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқаришнинг бошқа босқичида меҳнат унсурлари сифатида ишлатилиши.

Ортиқча тақлиф (excess supply) - мавжуд нархларда товар ва хизматларнинг тақлифи уларга бўлган талабдан устун бўладиган

иқтисодий вазият. Шунингдек, ортиқча ишлаб чиқариш деб ҳам аталади.

Жами таклиф (aggregate supply) - мамлакатда ишлаб чиқилган ҳамма товар ва хизматларни жами қиймати, шунингдек, миллий маҳсулот деб ҳам аталади.

Фойда (profit) - қўшимча маҳсулотнинг пул шакли: корхона, тармоқ ва бутун халқ ҳўжалиги ишлаб чиқариш ҳўжалик фаолиятини умумлаштирувчи кўрсаткич. Корхонанинг молиявий аҳволи, иқтисодий рағбатлантириш фондини шакллантириш имкониятлари, бюджет ва юқори турувчи органлар бўйича мажбуриятларнинг бажарилиши фойда ҳажмига боғлиқ.

Хусусийлаштириш (privatization) - давлат мулкани, иқтисодиётдаги давлат секторини хусусийлаштириш. Хусусийлаштирилган давлат мулки монополиясизни тугатиш, эркин соҳибкорлик ташаббусига йўл очиш, бозор иқтисодиётини рағбатлантириш мақсадида амалга оширилади.

Меҳнат унумдорлиги (labour productivity) - меҳнатнинг маҳсулотлигини, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ифodalovчи умумлашган кўрсаткичлардан бири.

Ишлаб чиқариш функцияси (production function) - маҳсулот ишлаб чиқариш учун мазкур корхонага зурур бўлган барча кишилар ва меҳнат қуролиари ҳаракатларининг мажмуи.

Фоиз (interest) - даромад, ўз мулкани бошқа жисмоний ва ҳўқуқий шахсларга фойдаланишга бериб, шундан фойда олиш.

Фоиз ставкаси (interest rate) - кредит ёки қарз ставкаси капитал эвазита тўловни фоиз кўрсаткичи. Одатда, қарзга олинган пул миқдорини бир бирликка тўғри келадиган йиллик тўловини акс эттиради.

Номинал фоиз ставкаси (nominal interest rate) - маълум давр ичида (ой, йил) қарзга олинган пул бирлигига тўланган пул миқдори. Депозит ҳисобларидан ва қўлланма ҳисобларда активларни номинал қиймати ўзгармас бўлишини фоиз ставкалари дейилади.

Реал фоиз ставкаси (real interest rate) - маълум давр ичида депозит ҳисоб-китобларидаги ва қўлланма ҳисоблардаги активларни реал қиймати ўсиши юз берадиган фоиз ставкаси.

Ишчи кучи (labour force) - одамларнинг меҳнат қобилияти, ҳаёт нўматларини ишлаб чиқариш жараёнида у ишга соладиган жами жисмоний ва маънавий кучлар.

Ишчи кучи ҳиссаси (labour fore gate) - одамларнинг меҳнат қобилияти, ҳаёт нўматларини ишлаб чиқариш жараёнида у ишга соладиган жами жисмоний ва маънавий кучлар.

Иш вақти (hours of work) - ишлаб чиқаришда банд бўлган аҳолининг ишлаган вақт ҳажми.

Иш вақтининг умумий соатлар сони (total hours of work) - ўртача статистик ишловчи банд бўлган иш вақтини ўртача соатлар сони

Бозор мувосабати (market clearing) - бозордаги талаб ва таклифларнинг миқдоран ва таркибий жиҳатдан бир-бирига мувофиқ келиши. Агар шундай мувофиқлик бўлмаса, бозор мувозанати издан чиққан бўлади.

Сарф-харажат баланси (spending balance) - макроиқтисодиётда ЯММ ни ишлаб чиқаришга кетган жаъми харажатлари ва яратилган ялпи миллий маҳсулотнинг охириги истеъмол мақсадида ишлатилиши орасида баланс.

Рационал кутишлар (rational expectations) - ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўзларида мавжуд бўлган барча ижтимоий-иқтисодий маълумотлар асосида энг рационал тарзда ўз иқтисодий ҳаракати режалаштирадиган деб таъкидловчи назария.

Банк резервлари (reserves) - тижорат банкларида сақланаётган нақд пулларнинг марказий банкда сақланаётган фойсиз депозитларини ўз ичига олади.

Ревальвация (revaluation) - мамлакат пул бирлиги расмий курсини чет эл валюталарига нисбатан ошириш.

Иқтисодий ўсиш - реал миллий даромаднинг ёки реал миллий даромадни (маҳсулотни) аҳоли жон бошига ўсиши сифатида аниқлаш мумкин.

Импорт қилишга мойиллик (propensity to import) - даромадда импортга қаратилган харажатлар ҳиссаси.

Инвестицияларга бўлган мойиллик (propensity to invest) - истеъмол харажатларнинг инвестициядаги ҳиссаси.

Истеъмол қилишга мойиллик (propensity to consume) - истеъмол харажатларнинг даромаддаги ҳиссаси.

Жамғармага мойиллик (propensity to save) - даромадда жамғарма ҳиссаси қанчали ташкил этиши.

Мулк (property) - қийматга эга бўлиб, бирон бир шахс нарчасига қарашли бўлади.

Пасайиш (recession) - иқтисодий активликнинг пасайиши бўлиб, ўсиши суръатининг пасайиши билан характерланади.

Пулга бўлган талаб (demand for money) - мамлакат аҳолиси жамғариш ва истеъмол қилиш, олд-сотди ва ҳар хил иқтисодий битимлар тузиш учун эгаллик қилмоқчи бўлган миқдор. Истеъмол, фойс ставкаси, операциян харажатлар ва бошқа функциялар билан ифодаланади.

Ортиқча талаб (excess demand) - мавжуд нархлар ҳолатида товарлар ва хизматларга бўлган талаб таклифлардан устун бўладиган иқтисодий вазият. Шунингдек дефицит деб ҳам аталади.

Жаъми талаб (aggregate demand) - мамлакатни реал сотиб олиш қобилиятини акс эттирувчи кўрсаткич. Жаъми харажатлар деб ҳам аталади. Унга давлатнинг истеъмол харажатлари, хусусий сектор истеъмоли, жаъми инвестициялар ва экспорт-импорт харажатлар савдоси кирди.

Солиштирма афзаллик (comparative advantages) - айрим иқтисодий агентларнинг товар ва хизматларни камроқ харажатлар эвазига ишлаб чиқариш хусусияти. Макродаражада солиштирма афзалликлар принципи ишлаб чиқариш ва экспортни самарали структурасини шакллантириш учун қўлланилади.

Субсидия (subsidy) - давлат бюджети ҳисобидан корхоналар, ташкилотлар ва хорижий давлатларга бериладиган маблағ. Субсидия бозор иқтисодиётини тартибга солиш воситаси ҳисобланади.

Узоқ муддат давомнда ишлатилувчи товарлар (durable goods) - истеъмолчиларга узоқ вақт хизмат қиладиган (1 йилдан кўп) товарлар. Узоқ вақт хизмат қиладиган товарларга машина, совутичлар ва бошқа маншый хизмат турлари киради.

Ички истеъмол учун мўлжалланган товарлар (nontraded goods) - ташқи бозорда реализация қилинмайдиган ички ишлаб чиқариш товар ва хизматлари (кўчмас мулк, хизматларни айрим турлари ...)

Савдо баланси (merchandise trade balance) - бунда экспорт ва импортдан келадиган тушумлар ва тўловлар ўз аксини топади. Савдо битимида кўзда тутилган, аммо жорий даврда амалга оширилмайдиган тўловлар ва тушумлар балансида ўз аксини топмайди.

Савдо балансининг дефицити (trade deficit) - ҳисоб даврини охирига келиб импорт бўйича қилинган жами харажатларни экспорт даромадлардан устун келиш вазияти.

Савдо балансининг ижобий салдоси (trade surplus) - ҳисобот даврининг охирига келиб экспорт бўйича жами даромадлар импорт бўйича харажатлардан устун келиш вазияти.

Трансферт тўловлари (transfer payment) - ўтказма тўловлар, яъни давлат бюджетидан аҳолига ва хусусий тадбирларга бериладиган тўловлар. Ижтимоий аҳтиёжларда аҳолига пенсия ва нафақа тўловларига булинади.

Филлипс эгри қисми (Phillips curve) - инфляция даражаси динамикаси ва ишсизлик даражаси динамикаси еки реал ЯММни потенциалдан оғиши орасидаги ўзаро боғлиқликни тавсифлаётган ва график ифода қилинган.

Баҳо нархи (price) - товар қийматнинг пул ортали ифодаланishi. Маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларни ва фойдани кўрсатади.

Асосий нарх (base price) - халқ ҳўжалигини ривожлантириш ва статистик ҳисоб олиб боришда, индексларни ҳисоблаш ва тўлашгача ҳисобланган нарх.

Ишлаб чиқарувчилар нархи (producers price) - ўз ичига товар ва хизматнинг базис нархини, солиқларни қамраб олади ва субсидиялар олиб ташланади.

Бозор нархи (market price) - иқтисодиётда жами талабларнинг ўзгармас ҳолда қолувчи нархлари.

Қимматбаҳо қогозлар (securities) - унинг эгасига қандайдир капитал ёки мол-мулкка эгаллик қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи ва фойз дивидент кўринишида даромад келтирувчи ҳужжат.

Саноат цикли (business cycle) - ҳозирги давр иборасида иқтисодий динимий бўлмаган ҳолда қайтариб турувчи иқтисодий турли ривожланиш босқичлари. Умумий ишчи-лармонлик фаоллигини ошириши ва тушумларидан, пасайишларидан иборат.

Соф миллий маҳсулот (net product) - макроиқтисодий кўрсаткич бўлиб, у ЯММни ва амортизация ажратмалар жами миқдорининг айирмаси ҳисобланади.

Ёпиқ иқтисодиёт (closed economy) - ташқи иқтисодий бозорда кенг савдо- иқтисодий имкониятларга эга бўлмайдиган иқтисодиёт.

Очиқ иқтисодиёт (open economy) - ташқи иқтисодий бозорда кенг савдо- иқтисодий ва молиявий алоқаларга эга бўлган иқтисод.

Капитал экспорти - тижорат мақсадида амалга ошириши.

Экспорт (export) - ташқи бозорда товарлар, хизматлар ва капиталларни реализация қилиш мақсадида четга чиқариши.

Товар экспорт қилиши - янги ишлаб чиқарилган маҳсулотларни четга сотиш ҳамда хориждаги шерикларга ишлаб чиқариши ва талаб характерига эга бўлган хизматларни кўрсатиши.

Шахс сармоси - алоҳида шахсга тегишли капитал. Унинг салбий томони шундан иборатки, бундай қарашлар ижтимоий муаммолар ва меҳнатнинг капитал томонидан эксплуатация қилиниши ҳақидаги фикрларга уланиб кетишга олиб келади. Бу ерда капитал меҳнатни эксплуатация қилар экан, у ҳолда инсон капитали ҳам меҳнатни эксплуатация қиладими деган фикрларни келтириб чиқаришга уриниб кетишади.

Инсонга капитал сифатида ёндашувининг ижобий томони шундан иборатки, бундай ёндашувда ресурслардан самарали фойдаланилади, улар, оқилона тақсимланади.

Монетаристлар (monetarists) - уларнинг нуқтани назарига кўра бозор рақобатдан жуда ривожланиб макроиқтисодий барқарорлаштириб туради. Монетаристлар сисбатга кетта аҳамият беради ва пул ёрдамида иқтисодий кўтаришни тақлиф қиладди. Монетаристлар пул муомаласига асосий ҳавф ҳукумат фаолиятиден келиб чиқади деб ҳисоблайдилар. Шу сабабли улар бюджет камомадини марказий банк кредити ҳисобидан қопланишга қатъиян қарши чиқадилар. Бу назарий қонданини аҳамиятланганини жаҳон амалиётида бир неча бор гувоҳ бўлишди. Хусусан Олмония марказий банки мисолида яққол намон бўлди. Бизга маълумки, икки немис давлатининг қўшилиши билан боғлиқ харажатларнинг ҳар йили 25-30 миллиард маркаси Олмония федерал бюджети ҳисобидан молиялаштиришмоқда.

Бюджет харажатларини нисбатан қисқартириш мақсадида ҳукумат Бюджетнинг раҳбариятидан ҳисоб ставкасини пасайтиришни сўраган эди. Аммо улар рози бўлишмади. Чунки ҳисоб ставкасини

аптиги 0,5 фоизга пасайтириш, муомаладаги пул массасининг 5-6 фоизга ошшига олиб келаркан. Бу эса миллий валютанинг харид қувватини пасайтиради олиб келади

Иқтисодийёт ва бизнеснинг асосий тушунчалари

1. Монополия бу бозордаги ҳукмронлик ҳодисаси. Сутувчи ёки харидовлар ўз иқтисодий қудрати ва имкониётларига суяниб, бошқа бозор иштирокчиларига ўз таъйиқларини ўтказадилар, ўз манфаатларига тўла йўл очишга ҳаракат қиладилар. Натижада рақобат сусайиб, истеъмолчилер манфаатига зарар келтиради.

2. Рақобат ва монополия ҳолатига қараб тўрт хил бозор модели юзага келади: а) соф рақобатли; б) монопол рақобатли; в) олигопол рақобатли; г) соф монополи.

3. Аксмонопол сиёсат. Бу монополия ҳукмронлигига қарши қаратилган давлат сиёсатини билдиради. Бунда қонунчилик ва бюджет - пул, кредит - пул сиёсатларидан фойдаланилади.

4. "Ёввойи рақобат" ва "цивилизацияланган рақобат" тушунчалари. Биригчиси асосан ривожланмаган бозорга хос бўлса, иккинчиси асосан арқлаш иқтисодийёт ва ривожланган бозорга хосдир.

ИЛОВА I.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА 2001 ЙИЛДА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ АСОСИЙ ЯҚУНЛАРИ ВА ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ БОРИШИНИ БАҲОЛАШ

2001 йили республикада иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда ислоҳотларни чуқурлаштириш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, иқтисодийнинг ҳамда унинг етакчи тармоқ ва секторларида мунтазам ўсиш тенденцияси кузатилади.

2001 йили илк бор мустақиллик йилларида ялли ички маҳсулот ҳажми ислоҳотларгача бўлган давр даражасидан ортиб, 1991 йил даражасига нисбатан 103 фоизни ташкил этади ва 4868,4 млрд сўмга етади. Ялли ички маҳсулот 2000 йилга нисбатан 4,5 фоизга ўсди. Ялли ички маҳсулот ишлаб чиқариш суръатлари республика аҳолиси жон бошига 103,1 фоизни ташкил этади, аҳолининг реал даромадлари эса 16,9 фоизга кўпайди.

Ялли ички маҳсулотнинг ўсиши саноат маҳсулотининг (108,1 фоиз), қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг (104,5 фоиз), қурилиш ишларининг (103,3 фоиз), ички савдо ҳажмининг (109,5 фоиз) ва ташқи савдо ҳажмининг (103,1 фоиз) орқали ҳисобидан таъминланди. Республика ташқи савдо баланси ижобий шаклленди, экспорт импорtdан 128 млн. АҚШ долларига ортади.

Ўтказилаётган молиявий ва пул-кредит сиёсати натижасида макроиқтисодий барқарорлик таъминланди, иқтисодийнинг умуман

давлат миқёсида, шунингдек, минтақалар ва тармоқлар миқёсида молиявий мутаносиблиги мустаҳкамланди.

Хўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизомини сезиларли даражада мустаҳкамланди.

Инвестиция дастури доирасида иқтисодиётда таркибий қайта тузишларни янада чуқурлаштириш ҳамда инвестицияларни, шу жумладан чет эл инвестицияларини кенг қўламда жалб этиш сиёсати изчиллик билан амалга оширилди.

Маблаг билан таъминлашнинг барча манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (1194,2 млрд. сўм) 2000 йилга нисбатан 3,7 фоизга ортди, бу эса, яъни ички маҳсулотга нисбатан 24,5 фоизни ташкил этди. 2001 йилда капитал қўйилмаларни маблағ билан таъминлашида маълум қисми чет эл инвестициялари ва кредитлари ҳисобига ортди. Уларнинг улуши 2000 йилга нисбатан 7,6 фоизга ортди ва асосий капиталга киритилган жами инвестицияларнинг 29,3 фоизини ташкил этди. Капитал қўйилмалар таркибида, шунингдек, корхоналарнинг ўз маблағлари улуши 1,1 фоизга ортиб, 27,5 фоизни ташкил этди.

Инвестицияларнинг анча қисми ишлаб чиқариш объектларини қуриш, кенгайтириш, қайта қуриш ва техник қайта жиҳозлашга йўналтирилди. Уларнинг ҳажми 744,6 млрд. сўмни ёки ўзлаштирилган жами инвестицияларнинг 62,4 фоизини ташкил этди.

2001 йилда энергия ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш, нефт-газ мажмуи, кўмир, металлургия, кимё, пахта ва қайта ишлаш, енгил саноат, илак, чарм - пойабзал, меҳнат ва иқтисодиётнинг бошқа етакчи тармоқлари корхоналарини модернизациялаш ва техник қайта жиҳозлаш дастурлари изчил амалга оширилди.

Темир йўл ва автомобил транспорти коммуникацияларининг модернизацияси ва янги қурилишлари фаол олиб борилди.

Экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадида ўтган йили 200 дан ортиқ қўшма корхона, шу жумладан, республиканинг барча минтақаларида чет эллик шериклар билан қўшма корхоналар ташкил этиш дастурини амалга ошириш доирасида 90 та қўшма корхона барпо этилди.

2001 йил 1 январ ҳолатига республикада чет эл инвестициялари киритилган 3301 та корхона рўйхатга олинди. Кўплаб қўшма корхоналар АҚШ, Буюк Британия, Германия, Корея, Хитой, Туркия, Россия, Украина ва бошқа мамлакатлар инвесторлари иштирокида барпо этилди.

Кичик ва ўрта бизнеснинг қонунчилик, меъёрий - ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш, «бир йўла» кичик ва ўрта бизнес субъектлар ИЕСИ рўйхатга олишнинг соддалаштирилган тартиби жорий этилди. Тадбиркорлар учун солиққа тортиш тизими, бухгалтерия ҳисоби ва статистика ҳисоботини соддалаштириш натижасида рўйхатга олинган кичик, ўрта корхона, микрофирмалар сони 201,9 мингтага етди ва хўжалик юритувчи субъектлар умумий сонидан 90,5 фоизни ташкил этди.

2001 йилда иқтисодийнинг кичик ва ўрта секторининг маҳсулот ишлаб чиқариши, ишлар бажариши ва хизмат кўрсатиши юқори суръатлар билан ўсди. Кичик ва ўрта тадбиркорликнинг хўжалик юритувчи субъектлари (деҳқон хўжалиқларисиз) томонидан ялпи ички маҳсулотнинг 24,4 фоизи ишлаб чиқарилди. Кичик ва ўрта бизнес, хусусий тадбиркорликни жадаллаштирилган ривожланишининг давлат дастурини амалда бажариш натижасида мазкур секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2000 йилга нисбатан 2,8 фоизга ортди. Аҳолини иш билан таъинлашда кичик ва ўрта бизнес муҳим омил бўлмоқда. 2001 йилда иқтисодийнинг бу секторда 4842,5 минг киши банд бўлган ёки иқтисодиётда барча банд бўлган аҳолининг 53 фоизини ташкил этди.

Иқтисодийнинг барча тармоқларида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича чора - тадбирлар изчил ўтказилди.

Утган йилда республикада жами 1449 та корхоналар хусусийлаштирилиб, улар негизда 775 та хусусий корхона, 240 та очиқ турдаги ҳиссадорлик жамиятлари ва 674 та турли ташкилий - ҳуқуқий шаклдаги нодавлат корхоналари тузилди. Хусусийлаштириш натижасида давлат бюджетига тушган пул маблағлари ҳажми 23,2 млрд. сўмни ташкил этди.

2002 йил 1 январ ҳолатига таркибий ўзгаришлар натижасида нодавлат секторда мамлакат барча корхона ва ташкилотларининг 87,1 фоизи фаолият кўрсатди.

2001 йилда нодавлат секторда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 74,1 фоизи, саноат маҳсулотининг 70,8 фоизи ишлаб чиқарилди, қишлоқ хўжалик маҳсулотининг 99 фоизи етиштирилди, қурилиш ишларининг 83,9 фоизи бажарилди. Чакана товар айланмасининг 97,1 фоизи, аҳолига пуллик хизмат кўрсатишнинг 59,4. фоизи нодавлат секторда шаклланди. Жами иқтисодиёт соҳасида банд бўлганларнинг 76 фоизи нодавлат секторга тўғри келди.

Иқтисодийнинг хусусий сектори мустақкамланди, бир қатор (қишлоқ, хўжалик, савдо, хизмат кўрсатиш соҳаси) тармоқларида эса ишлаб чиқарилаган маҳсулот, бажарилаган ишлар, кўрсатилган хизматларнинг анча қисми унинг улушига тўғри келди. 2001 йилда 62,5 минг корхона (деҳқон ва фермер хўжалиқларисиз) ўз фаолиятини хусусий мулкчилик доирасида амалга оширди. Хусусий корхоналарнинг ярмидан кўпи хизмат кўрсатиш соҳасида, ҳар олтинчиси саноатда фаолият кўрсатмоқда.

2001 йилда республика саноатида 2884,5 млрд. сўмлик маҳсулот (2000 йилга нисбатан 8,1 фоизга кўп), 1329,1 млрд.сўмлик истеъмол моллари (10,9 фоизга кўп) ишлаб чиқарилди.

Янги турдаги ишлаб чиқариш ва тармоқлар жадал суръатлар билан ривожланди. 2001 йилда республика саноат корхоналари томонидан 467 турдаги янги маҳсулот ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини амалга оширишга катта эътибор қаратилади. Автомобил саноати, қишлоқ

хўжалик техникаси ишлаб чиқариш, қурилиш индустрияси ва бошқа соҳаларнинг қатор корхоналарида маҳаллий хом ашё негизда импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этишда ижобий натижаларга эришилди.

Қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишда ижобий ўзгаришлар кўлга киритилди.

2001 йилда қишлоқ хўжалик ширкатларини шакллантириш давом этди. Кам самарали, зарар кўриб ишлаётган хўжаликлар негизда фермер хўжаликлари ташкил этиш давом этди.

2002 йил 1 январ ҳолатига ширкатларга айлантирилган хўжаликлар сони 1,9 мингга ташкил этди. 2002 йил 1 январга фермер хўжаликлари сони 55,4 мингга (2001 йил 1 январига нисбатан 26,7 фоизга ортиқ) етди. Уларга 1054,7 минг гектар ер бириктирилган бўлиб, бир хўжаликка ўрта ҳисобда 19 гектар ер тўғри келди.

Ишлаб чиқарилган дон маҳсулотларини 18,5 фоизи, пахтанинг 21,6 фоизи фермер хўжалиқларида етиштирилди.

Умумий ҳисобда 2001 йилда ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажми 2086,8 млрд. сўмни ташкил этди ва 2000 йилга нисбатан 4,5 фоизга ошди. Барча тоифадаги хўжаликларда гирик ёзига 353,7 минг тонна гўшт (2000 йилга нисбатан 1,4 фоизга ортиқ) етиштирилди, 3667,2 минг тонна сўт (1 фоизга ортиқ) сотиб олинди, 1287,4 млн. дон тухум (2,6 фоизга ортиқ) олинди.

2001 йилда ноишлаб чиқариш соҳасига жами инвестицияларнинг 37,6 фоизи йўналтирилди. Умумий майдони 7098,7 минг кв. м дан иборат 65,7 минг квартира, шу жумладан қишлоқ жойларида 6343,5 минг кв. м., 26 минг ўқувчи ўринли умумтаълим мактаблари, 790 ўринли касалхона, бир сменада 13,5 минг қатновли амбулатория-поликлиника муассасалари, шу жумладан 12,9 минг қатновли қишлоқ врачлик пунктлари қурилиб, фойдаланишга топширилди.

Коммунал кўрилишда 1,9 минг км водопровод ва 3,2 минг км газ тармоқлари ишга туширилди.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг амалга оширилиши, академик лицей ва касб-хунар коллежлари моддий-техник базасини маблағ билан таъминлаш ва ривожлантириш дастури доирасида 2,5 минг ўқувчи ўринли 4 академик лицей ва 450 ўқувчи ўринли 2 ётоқхона, 53,7 минг ўқувчи ўринли 81 касб-хунар коллежи, 8,2 минг ўқувчи ўринли 54 ётоқхона фойдаланишга топширилди.

Ижтимоий соҳада амалга оширилган дастурий чора - тадбирлар аҳолининг бандлиги ҳамда даромадлари ошишига, аҳолининг кам таъминланган қатламга давлат томонидан йўналтирилган манзилли ёрдамининг ортишига имкон берди.

Шундай қилиб, 2001 йили республикада макроиқтисодий ва молиявий барқарорликни таъминлаш, иқтисодийнинг муҳим тармоқ ва соҳаларини ислоҳ қилиш, ижтимоий дастурларни амалга оширишда кўлга киритилган ижобий тенденцияларни мустаҳкамлаш

юзасидан белгиланган чора-тадбирларни изчил амалга ошириш давом этди.

ИЛОВА 2.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING 2001 ЙИЛДА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ МАКРОИҚТИСОДИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ
Макроиқтисодий кўрсаткичлар

	2001 йил амалдаги нархларда, млрд.сўм	2001 йил 2000 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
Иқтисодий индикаторлар		
Яли ички маҳсулот	4868,4	104,5
Саноат маҳсулоти ҳажми	2884,5	108,1
Саноат маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар баҳо кўрсаткичлари	x	142,2
Истеъмол моллари ишлаб чиқариш	1329,1	110,9
Яли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари	2086,8	104,5
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	1194,2	103,7
Қурилиш ишлари	544,4	103,3
Юк ташитиш, млн.т.	770,7	95,8
Юк айланмаси, млрд. г-км	55,9	102,3
Йўловчи ташитиш, млн. киши	3438,1	96,6
Йўловчи айланмаси, млрд. йўловчи-км	31,6	102,6
Чакана товар айланмаси	2697,0	109,5
Аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш	471,2	114,4
Ташқи савдо айланмаси, млн.АҚШ доллари	6401,8	103,1

	2001 йил амалдаги нархларда, млрд. сўм	2001 йил 2000 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
Ижтимоий индикаторлар		
Аҳоли пул даромадлари	3614,4	152,0
Аҳоли жон бошига п. даромадлари, минг сўм	144,2	149,9
Пул сарф-харajatлари ва жамғармалар	3507,7	153,5
Аҳоли жон бошига пул сарф-	140,0	151,6

харажатлари ва жамғармалар, минг сўм		
Аҳолининг товар харид қилиш ва хизмат тўловлари пул сарф- харажатлари	3080,3	151,5
Аҳоли жон бошига товар харид қилиш ва хизмат тўловлари пул сарф-харажатлари, минг сўм	122,9	149,6
Иш қилувчилар сифатидаги рўйхатда турган фуқаролар сони (ҳисобот даври охирига), минг киши	43,6	104,0
Шу жумладан:		
Расман рўйхатга олинган ишсизлар сони, минг киши	37,5	105,9
Иқтисодий фаол аҳолига нисбатан фоиз ҳисобида	0,4	X

Яши ички маҳсулот ишлаб чиқариш

(жорий нархларда; млрд. сўм)

	2000 й.	2001 й.	2001 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
Яши ички маҳсулот	3255,6	4868,4	104,5
Шу жумладан:			
Товар ишлаб чиқариш	1645,1	2459,0	103,7
Яқунга нисбатан фоиз ҳисобида	50,5	50,5	X
Хизмат кўрсатиш	1202,8	1806,8	105,4
Яқунга нисбатан фоиз ҳисобида	37,0	37,1	X
Маҳсулот ва экспорт- импорт муаммоларига соф солиқлар	407,7	602,6	104,5
Яқунга нисбатан фоиз ҳисобида	12,5	12,4	x

Яли ички махсулот.

	Мил.сум.	2000 йилга нисбатан фонд хисобида	
		жами	Аҳоли жон бошига
Ўзбекистон Республикаси	4868,4	104,5	103,1
Қорақалпоғистон Республикаси	123,3	96,8	95,6
Вилоятлар:			
Андижон	407,1	108,8	107,2
Бухоро	325,7	103,3	102,0
Жиззах	130,6	104,2	102,6
Қашқадарё	314,5	105,3	103,2
Навоий	196,0	102,7	101,9
Наманган	244,5	104,8	103,1
Самарқанд	358,4	104,2	102,7
Сурхондарё	253,0	108,0	106,0
Сирдарё	104,9	105,2	104,0
Тошкент	473,3	104,5	103,7
Фарғона	458,2	100,3	99,1
Хоразм	189,8	103,5	101,8
Тошкент ш.	697,1	104,1	104,2

**Яли ички махсулот пиловара истеъмол йуналиши бўйича
(жорий нархларда)**

	2000й.		2001й.	
	Мил.сум.	Якунга нисбатан фонд хисобида	Мил.сум.	Якунга нисбатан фонд хисобида
Яли ички махсулот	3255,6	100	4868,4	100
Шу жумладан:				
Пиловара истеъмол сарф-харажатаари	2623,7	80,6	3898,5	80,1
Улардан:				
Уй-жой хўжалиги	1985,2	60,9	2957,3	60,8
Давлат бошқарув идоралари	607,3			
Уй-жой хўжалигига хизмат	31,2	1,0	43,7	0,9

курсатувчи нотижорат ташкilotлар				
Ялпи жамгарма	637,2	19,6	982,9	20,2
Шу жумладан:	781,0	24,0	1252,7	25,7
Асосий капитал	-143,8	-4,4	-269,8	-5,5
Моддий айланма маблаглар захираси узгариши	-5,3	-0,2	-13,0	-0,3
Товар ва хизматлар экспорт-импорт қолдиги				

Рўйхатта олинган хўжалик юритувчи субъектлар сони
(1 январ ҳолатига)

	Жами миңг	Шу жумладан мулкчилик шакллари бўйича, умумий сонга нисбатан фоиз ҳисобида	
		Давлат	Нодавлат
Ўзбекистон Республикаси	223,1	11,7	88,3
Қорақалпоғистон Республикаси	11,3	9,7	90,3
Вилоятлар:			
Андижон	22,2	11,3	88,7
Бухоро	14,6	8,2	91,8
Жиззах	11,0	9,1	90,9
Қашқадарё	17,9	13,4	86,6
Навоий	8,8	11,4	88,6
Наманган	15,2	13,8	86,2
Самарқанд	25,0	10,8	89,2
Сурхондарё	12,4	16,1	83,9
Сирдарё	7,4	14,9	85,1
Тошкент	17,6	13,1	86,9
Фарғона	19,1	14,1	85,9
Хўразм	12,7	11,0	89,0
Тошкент ш.	27,9	9,7	90,3

Хусусийлаштиришнинг асосий кўрсаткичлари

	Хусусийлаштирилган корхона ва объектлар		Хусусийлаштиришдан олинган маблағ	
	Биранг.	Яқунга нисбатан фоиз ҳисобида	Млн.сўм.	Яқунга нисбатан фоиз ҳисобида
Ўзбекистон Республикаси	1449	100	23195,6	100
Қорақалпоғистон Республикаси	99	6,8	1425,0	6,1
Вилоятлар:				
Андижон	134	9,3	1297,2	5,6
Бухоро	102	7,0	1038,5	4,5
Жиззах	58	4,0	770,2	3,3
Қашқадарё	99	6,8	871,8	3,8
Навоний	63	4,3	846,0	3,6
Наманган	83	5,7	736,4	3,2
Самарқанд	110	7,6	1354,7	5,8
Сурхондарё	71	4,9	615,8	2,6
Сирдарё	51	3,5	621,4	2,7
Тошкент	140	9,7	1457,5	6,3
Фарғона	158	10,9	2476,0	10,7
Хоразм	134	9,3	877,9	3,8
Тошкент ш.	147	10,2	8807,2	38,0

Иқтисодийётда банд бўлганлар сонин

	Жами, минг киши	Шу жумладан фоиз ҳисобида	
		Давлат сектори	Нодавлат сектор
Ўзбекистон Республикаси	9136,0	24,0	76,0
Қорақалпоғистон Республикаси	494,6	28,4	71,6
Вилоятлар:			
Андижон	847,8	17,5	82,5
Бухоро	586,7	21,4	78,6
Жиззах	298,0	24,8	75,2
Қашқадарё	736,2	23,2	76,8
Навоний	330,7	41,1	58,9
Наманган	620,2	21,6	78,4

Самарқанд	936,1	22,5	77,5
Сурхондарё	583,1	20,2	79,8
Сирдарё	252,6	23,4	76,6
Тошкент	906,9	21,2	78,8
Фарғона	1042,0	19,9	80,1
Хоразм	468,3	24,0	76,0
Тошкент ш.	1022,8	35,1	64,9

* Баҳо

Иқтисодий тармоқлари бўйича корхона ва ташкилотлар фаолияти молиявий натижалар

	Фойда, зарар (-)	
	Мил. сўм.	2000 йилга нисбатан фониз ҳисобида
Жами	443,1	144,2
Шу жумладан:		
Саноат	136,5	150,9
Транспорт	95,8	106,8
Алоқа	24,6	167,3
Қурилиш	20,0	141,7
Савдо ва умумқатлангиш	40,2	151,8
Моддий-техника таъминоти ва сотиш	28,7	2м.
Уй-жой хўжалиги	0,8	3м.
Коммунал хўжалик	1,8	61,0
Фан ва илмий хизмат кўрсатиш	1,5	119,0
Бошқа тармоқлар	93,3	176,0

Корхона ва ташкилотлар фаолияти молиявий натижалари

	Фойда, зарар (-), млн. сўм.	2000 йилга нисбатан фониз ҳисобида
Ўзбекистон Республикаси	443,1	144,2
Қорақалпоғистон Республикаси	6,3	118,7
Вилоятлар:		
Анджон	8,5	135,2
Бухоро	18,1	106,3
Жиззах	3,0	161,4
Қашқадарё	40,8	179,5
Навоий	28,9	136,4
Наманган	8,5	164,4

Самарқанда	10,2	132,5
Сурхондарё	6,7	147,4
Сирдарё	3,8	2,3м.
Тошкент	48,0	151,0
Фарғона	26,9	149,8
Хоразм	9,8	151,6
Тошкент ш.	189,9	131,8

Ташқи савдо айланмаси таркиби

(умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида)

	Ташқи савдо айланмаси	Экспорт	Импорт
Ўзбекистон Республикаси	100	51,0	49,0
Қорақалпоғистон Республикаси	100	58,3	41,7
Вилоятлар:			
Андижон	100	34,4	65,6
Бухоро	100	79,8	20,2
Жиззах	100	49,8	50,2
Қашқадарё	100	56,9	43,1
Навоий	100	47,9	52,1
Наманган	100	68,2	31,8
Самарқанда	100	54,8	45,2
Сурхондарё	100	88,4	11,6
Сирдарё	100	84,7	15,3
Тошкент	100	52,6	47,4
Фарғона	100	46,4	53,6
Хоразм	100	64,8	35,2
Тошкент ш.	100	33,9	66,1

Ташқи савдо айланмаси товар таркиби

(умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида)

	Умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида	
	2000 й.	2001 й.
Ташқи савдо айланмаси	100	100
Экспорт	52,6	51,0
Импорт	47,4	49,0
Экспорт таркиби	100	100
Пахта толаси	27,5	24,3
Кимё маҳсулотлари	2,9	2,6

пластмасса ва ундан ясалган буюмлар		
Қора ва рангли металллар	6,6	6,8
Машина ва асбоб-ускуналар	3,4	3,8
Озиқ-овқат маҳсулотлари	5,4	3,8
Энергия ресурслари	10,3	9,9
Хизматлар	13,7	14,1
Импорт таркиби	100	100
Озиқ-овқат маҳсулотлари	12,3	10,8
Кимё маҳсулотлари, пластмасса ва ундан ясалган буюмлар	13,6	12,7
Қора ва рангли металллар	8,6	10,9

Айрим узоқ хорижий мамлакатлар билан ташқи садо айланмаси таркиби

(яқунга нисбатан фонд ҳисобида)

	Экспорт		Импорт	
	2000 й.	2001 й.	2000 й.	2001 й.
Узоқ хорижий мамлакатлар бўйича жами	100	100	100	100
Шу жумладан:				
Австрия	1,1	1,0	2,2	1,4
Афғонистон	0,5	0,5	0,0	0,0
Бельгия	1,8	2,2	2,2	1,6
Болгария	0,3	0,2	0,2	0,2
Венгрия	0,0	0,0	0,6	0,5
Буюк Британия	11,3	9,5	3,2	4,1
Германия	1,7	1,8	14,0	12,4
Дания	0,0	0,0	0,4	0,6
Ҳиндистон	0,5	0,8	0,8	0,8
Исроил	0,3	0,4	1,1	1,4
Эрон	3,4	3,8	2,5	2,4
Ирландия	0,5	0,0	0,2	0,1
Италия	3,4	2,3	2,3	2,0
Хитой	1,1	0,7	4,0	4,7
Корея	5,1	6,4	15,8	17,7
Латвия	3,1	3,1	1,6	1,9
Литва	0,3	0,1	2,1	1,4
Лихтенштейн	0,1	0,5	0,0	0,0
Нидерландия	4,0	3,5	1,4	1,8
БАА	0,7	1,2	1,4	1,2
Покистон	0,2	0,1	0,3	0,1
Польша	0,4	0,2	2,6	1,4
Руминия	0,0	0,2	0,1	0,2

Сингапур	1,0	0,9	0,4	0,2
Сурия	0,0	0,1	0,1	
АҚШ	2,4	4,2	14,1	10,3
Туркия	4,7	3,8	5,3	5,4
Франция	2,0	1,8	4,6	6,4
Чех Республикаси	0,1	0,1	1,2	1,3
Швейцария	13,0	9,3	1,4	1,9
Эстония	0,3	0,3	0,4	0,4
Япония	0,7	0,6	3,0	6,7

**Чет эл инвестицияси
киритилган корхоналар сони**

(1 январ ҳолатига; бирлик)

	Рўйхатга олинганлари, жами	Шу жумладан ишлаб турган юридик корхоналар	Рўйхатга олинганлар сонидан ишлаб турганлари
Ўзбекистон Республикаси	3301	1958	59,3
Қорақалпоғистон Республикаси	28	18	64,3
Вилоятлар:		78	87,6
Андижон	89		
Бухоро	53	40	75,5
Жиззах	41	19	46,3
Қашқадарё	52	29	55,8
Навоий	28	23	82,1
Наманган	76	66	86,8
Самарқанд	115	96	83,5
Сурхондарё	51	25	49,0
Сирдарё	22	21	95,5
Тошкент	196	160	81,6
Фарғона	74	47	63,5
Хоразм	34	24	70,6
Тошкент ш.	2442	1312	53,7

**Чет эл инвестицияси киритилган корхоналар ташқи савдо айланмаси
ҳажми**

(МИНГ АҚШ ДОЛЛАРИ

	2000 й.	2001 й.	2001 й. 2000 й.га нисбатан фоиз ҳисобида
Ўзбекистон	1212070,5	1354097,4	111,7

Республикаси			
Қорақалпоғистон Республикаси	2316,7	2615,0	112,9
Вилоятлар:			
Андижон	275364,1	314895,5	114,4
Бухоро	8622,2	9386,3	108,9
Жиззах	8335,5	31995,3	3,8м
Қашқадарё	2568,9	48159,5	18,7м
Навоий	179310,6	181690,8	101,3
Наманган	31192,5	29083,9	93,2
Самарқанд	45725,0	28539,5	62,4
Сурхондарё	2488,3	497,6	20,0
Сирдарё	24844,5	12417,6	50,0
Тошкент	127190,3	174547,3	137,2
Фарғона	43289,9	122461,3	2,8м
Хоразм	1358,1	10043,8	7,4м
Тошкент ш.	459462,9	387764,0	84,4

Мулкчилик шакллари бўйича санъат корхоналари тақсими

(1 январь ҳолатига; фониз ҳисобида)

	Корхоналар сони		Махсулотлар ва хизматлар ҳажми		Санъат ишлаб чиқариш ходимлари сони	
	Давлат	Нодавлат	Давлат	Нодавлат	Давлат	Нодавлат
Ўзбекистон Республикаси	7,6	92,4	29,2	70,8	22,4	77,6
Қорақалпоғистон Республикаси	9,8	90,2	12,3	87,7	11,1	88,9
Вилоятлар:						
Андижон	0,9	99,1	3,9	96,1	2,9	97,1
Бухоро	2,0	98,0	30,2	69,8	5,0	95,0
Жиззах	16,5	83,5	6,6	93,4	19,4	80,6
Қашқадарё	28,5	71,5	26,7	73,3	13,9	84,1
Навоий	14,8	85,2	66,6	33,4	76,6	23,4
Наманган	0,5	99,5	4,3	95,7	3,1	96,9
Самарқанд	1,1	98,9	6,2	93,8	11,5	88,5
Сурхондарё	5,5	94,5	3,1	96,9	6,6	93,4
Сирдарё	13,8	86,2	2,9	97,1	8,6	91,4
Тошкент	3,6	96,4	18,4	81,5	19,9	80,1
Фарғона	10,6	89,4	46,3	53,7	19,8	80,2
Хоразм	1,5	98,5	5,3	94,7	8,8	91,2
Тошкент ш.	5,5	94,5	11,2	88,8	12,7	87,3

Саноатда ишлаб чиқариш ҳажми

	Млрд.сўм	2000 йилга нисбатан: фоиз ҳисобида
Ўзбекистон Республикаси	2884,5	108,1
Қорақалпоғистон Республикаси	43,7	97,4
Вилоятлар:		
Андижон	276,7	128,9
Бухоро	183,0	108,7
Жиззах	41,5	118,9
Қашқадарё	246,6	105,7
Навоний	302,7	100,0/103,0 *
Наманган	102,7	120,8
Самарқанд	144,9	104,1
Сурхондарё	62,5	105,9
Сирдарё	40,8	122,8
Тошкент	408,1	112,6
Фарғона	320,5	102,9/117,2 *
Хоразм	73,5	100,6
Тошкент ш.	427,7	112,1

* - Зарафшон-Ньюмонт қўшма корхонасисиз.

* - Фарғона нефтни қайта ишлаш заводисиз.

Истеъмол моллари ишлаб чиқариш

	Ҳажми млрд.сўм.	Аҳоли жой бошига, сўм
Ўзбекистон Республикаси	1329,1	530330,8
Қорақалпоғистон Республикаси	32,6	21219,7
Вилоятлар:		
Андижон	197,1	88012,8
Бухоро	122,1	84196,6
Жиззах	20,5	20389,2
Қашқадарё	77,8	34765,7
Навоний	26,1	32766,9
Наманган	60,7	30737,1
Самарқанд	155,6	56832,7
Сурхондарё	35,8	19982,8
Сирдарё	24,4	37118,6
Тошкент	147,6	61658,8
Фарғона	145,8	53496,9
Хоразм	46,4	34130,1
Тошкент ш.	228,8	106156,6

Чет эл инвестицияси киритилган корхоналар маҳсуллари, иш ва хизматлар ҳажми

(млрд. сўм)

	2000 й.	2001 й.	2001 й 2000 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
Ўзбекистон Республикаси	386,7	611,7	158,2
Қорақалпоғистон Республикаси	1,7	3,0	183,6
Вилоятлар:			
Андижон	72,0	154,4	2,1 м
Бухоро	0,6	3,2	5,4 м
Жиззах	0,8	1,3	157,7
Қашқадарё	3,9	5,2	131,9
Навоий	43,3	54,5	126,1
Наманган	13,7	16,4	119,8
Самарқанд	19,5	24,3	124,9
Сурхондарё	2,3	3,9	168,2
Сирдарё	1,3	2,1	165,8
Тошкент	35,0		
Фарғона	15,8	31,1	196,5
Хоразм	1,2	1,7	138,7
Тошкент ш.	175,6	251,3	143,1

Инвестиция фаолиятининг асосий кўрсаткичлари

	Асосий капиталга киритилган инвестициялар		Шу жумладан қурилиш-монтаж ишлари	
	млрд. сўм	яқунга нисбатан фоиз ҳисобида	млрд. сўм.	яқунга нисбатан фоиз ҳисобида
Ўзбекистон Республикаси	1194,2	100	630,7	100
Қорақалпоғистон Республикаси	47,4	4,0	29,6	4,7
Вилоятлар:				
Андижон	54,1	4,5	26,5	4,2
Бухоро	43,4	3,6	32,3	5,1
Жиззах	53,1	4,4	30,4	4,8
Қашқадарё	206,7	17,3	84,0	13,6
Навоий	95,7	8,0	48,7	7,7
Наманган	47,2	4,0	30,5	4,8
Самарқанд	59,2	5,0	48,0	7,7

Сурхондаре	43,6	3,6	31,2	5,0
Сирдарё	23,5	2,0	16,4	2,6
Тошкент	86,4	7,2	40,1	6,4
Фаргона	103,1	8,6	39,6	6,3
Хоразм	45,2	3,8	34,8	5,5
Тошкент ш.	230,6	19,3	108,5	17,2

Маблағ билан таъминлаш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган инвестиция таркиби

	Жами инвестиция, млрд. сўм	Қуйидаги манбалар ҳисобида: 1 маблағ билан таъминлаш, умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида				
		Республика бюджетидан	Корхона ва аҳоли маблағларидан	Банк кредитлари ва қарз маблағлардан	Чегралли инвестицияси ва кредитларидан	Нобуджет фондлардан
Ўзбекистон Республикаси	1194,2	23,1	38,8	8,7	29,3	0,1
Қорақалпоғистон Республикаси	47,4	31,7	42,1	13,9	11,6	0,7
Вилоятлар: Андижон	54,1	23,0	42,3	5,5	28,9	0,3
Бухоро	43,4	18,4	68,4	5,6	7,6	-
Жиззах	53,1	19,1	39,5	13,2	28,1	-
Қашқадарё	206,7	12,2	41,5	6,7	39,6	0,0
Навоий	95,7	10,0	37,6	10,9	41,5	0,0
Наманган	47,2	25,1	47,8	8,0	19,1	-
Самарқанд	59,2	19,9	59,8	6,4	13,9	-
Сурхондаре	43,6	37,9	58,3	0,4	2,1	1,3
Сирдарё	23,5	14,5	43,4	19,7	21,8	0,6
Тошкент	86,4	20,9	44,2	6,0	28,6	0,3
Фаргона	103,1	9,6	28,7	16,2	45,4	0,1
Хоразм	45,2	25,9	48,9	5,2	20,0	0,0
Тошкент ш.	230,6	32,3	26,6	10,3	30,8	0,0

Асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг мулкчилик шакллари
бўйича тақсими

	2000 й.	2001 й.
Жами	100	100
Шу жумладан:		
Давлат мулки	65,4	59,3
Нодавлат мулк	34,6	40,7
Ундан:		
Фуқаролар хусусий мулки	15,5	13,4
Хўжалик бирлашмалари мулки	11,1	12,8
Қўшма корхоналар, чет эл фуқаролари ва ташкилотлар мулки	6,9	13,6
Мулкчиликнинг бошқа шакллари	1,1	0,9

Мулкчилик шакллари бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар таркиби
(умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида)

	Давлат мулки	Н. давлат мулк			
		Фуқаролар хусусий мулки	Хўжалик бирлашмалари мулк	Қўшма корхоналар, чет эл фуқаролари ва ташкилотлар мулки	Бошқа шакллари
Ўзбекистон Республикаси	59,3	13,4	12,8	13,6	0,9
Қорақалпоғистон Республикаси	87,5	9,9	2,3	0,1	0,2
Вилоятлар:					
Андижон	28,8	17,1	15,3	35,2	3,6
Бухоро	35,9	26,9	32,7	2,7	1,8
Жиззах	28,0	9,1	25,6	37,1	0,2
Қашқадарё	62,2	5,1	12,3	0,2	0,2
Навоий	62,5	6,2	0,4	30,8	0,1
Наманган	55,2	21,1	21,7	1,4	0,6
Самарқанд	43,2	41,6	5,7	7,6	1,7
Сурхондарё	50,4	40,0	7,8	1,0	0,8
Сирдарё	46,5	24,3	26,8	1,9	0,5
Тошкент	47,8	10,9	21,3	19,2	0,8
Фарғона	38,0	15,8	14,0	30,1	1,3
Хоразм	41,0	35,0	9,3	7,5	7,2
Тошкент ш.	66,6	5,8	12,1	15,2	0,3

Қорақалпоғистон Республикаси	5,5	5,5	1,6	11,6
Вилоятлар:				
Анджон	15,6	15,3	4,5	28,9
Бухоро	3,3	2,9	0,9	7,6
Жиззах	14,9	13,2	4,3	28,1
Қашқадарё	81,7	80,9	23,4	39,6
Навоий	39,7	36,7	11,4	41,5
Наманган	9,0	1,0	2,6	19,1
Самарқанд	8,2	5,0	2,3	13,9
Сурхондарё	0,9	0,9	0,3	2,1
Сирдарё	5,1	5,1	1,5	21,8
Тошкент	24,8	23,7	7,1	28,6
Фарғона	46,8	46,5	13,4	45,4
Хоразм	9,0	5,0	2,6	20,0
Тошкент ш.	70,9	62,5	20,3	30,8

Мулкчилик шакллари бўйича чет эл инвестиция ва кредитларини ўзлаштириш

	Жами Милд.сўм	Шу жумладан мулкчилик шакллари: корхоналар бўйича, фоиз ҳисобида				
		Давлат	Нодавлат	Унинг		
				Қўшма корхоналар чет эл фуқаролари ва ташкилотлар	Хўжалик бирлашмалари	Фуқаролар хусусий мулки
Ўзбекистон Республикаси						
Қорақалпоғистон Республикаси	349,7	52,7	47,8	33,7	1,2	12,9
Вилоятлар:						
Анджон	5,5	100	-	-	-	-
Бухоро	3,3	58,0	42,0	23,4	-	18,6
Жиззах	14,9	-	100	91,9	-	8,1
Қашқадарё	81,7	75,2	24,8	0,1	-	24,7
Навоий	39,7	45,2	54,8	54,0	-	0,8
Наманган	9,0	-	100	0,3	-	99,7
Самарқанд	8,2	36,0	64,0	42,9	-	20,1
Сурхондарё	0,9	7,7	92,3	10,8	-	81,5
Сирдарё	5,1	40,3	59,7	-	-	59,7
Тошкент	24,8	21,5	78,5	58,7	13,3	6,0
Фарғона	46,8	30,2	69,6	56,9	-	10,9
Хоразм	9,0	51,4	38,6	36,8	-	1,4
Тошкент ш.	70,9	72,6	27,4	25,8	0,9	0,9

**Ишмухамедов Анвар Эгамжулович, Ҳайдаров Мирсоли Тоҳиевич,
Раҳимова Мукаррам Раҳимовна**

**Макроиқтисодият-2
(Ўқув қўлланма)**

Мухаррир: Фаизиева Д.Ю.

Теришга берилди 17.10. 2003. Бичими 60x80 1/16
Шартли босма табоғи 8,1. Адади 300 нуска.
Буюртма № **189**

700063, Тошкент ш., Ўзбекистон шоҳ кўчаси 49 - уй,
ТДИУ босмахонаси.

IMT 2014

